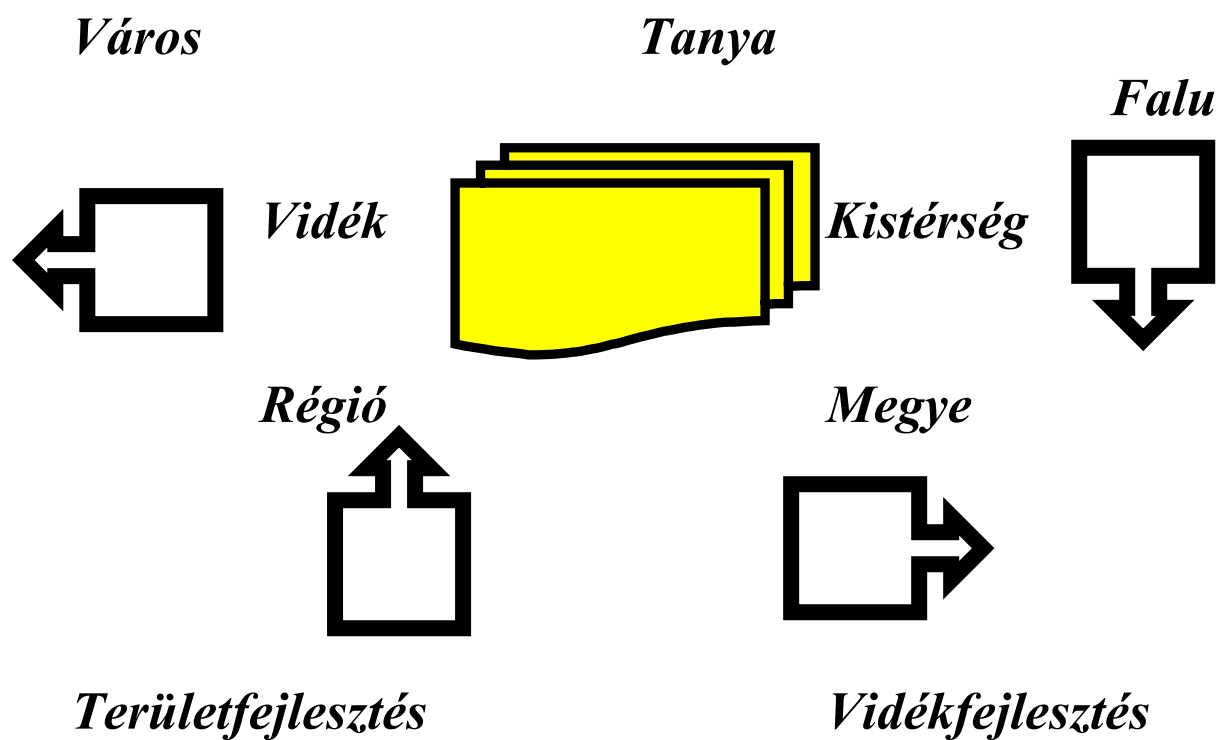

*MTA Regionális Kutatások Központja
Alföldi Tudományos Intézete*

*A területfejlesztés és vidékfejlesztés kapcsolata
(Kutatási zárójelentés)*

Témavezető: Dr. Csatári Bálint

*Kecskemét
2004*

Ezen
kutatás-fejlesztési munka
a Miniszterelnöki Hivatal Regionális és Területfejlesztési Hivatala megbízásából készült
az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetében,
Kecskeméten

Témavezető:
Dr. Csatári Bálint
igazgató

Közreműködők:

Baranyi Béla
Balcsók István
Bódi Ferenc
Csatári Bálint
Jász Krisztina
Kanalas Imre
Koncz Gábor
Salánki Szilárd
Szarvák Tibor
Szoboszlai Zsolt

E munka egyes fejezeteiben (2. és 3.) felhasználásra kerültek Ángyán József et. al. és Faragó László korábbi, más témához készült tanulmányai is, melyet az irodalomjegyzékben külön is feltüntettünk.

1. Bevezető:

A magyar rendszerváltozás egyik alapvető területi-térségi jelensége volt a korábbi évtizedekben gyakran „eltitkolt” területi különbségek nyilvánvalóvá válása, markáns térbeli megjelenése, majd e – különböző módon mérhető – térségi differenciák csaknem másfél évtizede tartó jelentős és tartós elmélyülése, erősödése, növekedése.

Ezen 15 év alatt bekövetkezett területi válságjelenségek egyik része strukturális jellegű volt, a megszűnt állam-szocialista rendszer mesterségesen „fenntartott” folyamatainak mivoltából (erős központi újraelosztás, a gazdasági és a területi folyamatok között fenntartott tervutasításos rendszerek, a területi adottságok figyelmen kívül hagyása, stb.) következtek. Másik részük (vidéki szegénység, roma problémák, perifériák válsága, stb.) egyszerűen a demokratikus nyilvánosság megjelenésével vált sokak számára közérthetővé és nyilvánvalóvá, míg harmadik részük (a mezőgazdaság és a nehézipar összeomlása, a munkanélküliség, stb.) az alapvető gazdasági - társadalmi átalakulás következményeként jelentek meg.

A „megélt terekben”, a kistérségekben – közülük is elsősorban a vidékies, illetve a korábban „túliparosodott” kistérségekben – mindhárom fenti „hatás-csoport” egyszerre jelent meg. Ezek a hatások, legalábbis az ott élők tudatában, jelentősen fokozta a térbeli válságjelenségek méretét, halmozódását és kiterjedését is.

A tudatos és tervszerű területfejlesztés rendszerváltást követő „bevezetése” az 1996-ban elfogadott Területfejlesztésről- és rendezésről szóló törvénnyel vette kezdetét, s lényegében ez a „bevezetési folyamat” azóta is tart.

Egy bizonyos színvonalon kiépült „egyfajta” terület- és vidékfejlesztési intézményrendszer (kormányzati, regionális, megyei, kistérségi), de e „komplex igényű” szakágak állandóan változó kormányzati pozíciói, illetve az európai csatlakozási folyamatokhoz köthető „megfelelési kényszerek” miatt igazán „kiteljesedni” és sikeressé válni – sem a területfejlesztés, sem a vidékfejlesztés – nem tudott.

Nemcsak a forráshiány, vagy a települések és (kis)térségek minimális működési feltételeihez képest talán „túlzott méretű” pályázati rendszer okozott újabb konfliktusokat, hanem a tervezési és fejlesztési dokumentumok „legyártása után” (1996-1998) az azokban foglaltak megvalósulásának egyre reménytelenebbé váló elmaradása, a jövőbe vetett hit csökkenése, s gyakran a szakágazatok iránti bizalomvesztés is.

A terület- és településfejlesztés is „szétvált” a rendszerváltáskor, szakmai igazgatásában ugyanúgy, mint egymásra épülő tartalmában. Ez is újabb nehézségeket okozott és okoz ma is.

Ugyancsak külön törvények szabályozzák az építésügyet, vagy a térhez szintén erősen kötődő természetvédelmet.

Ezek a „megélt térben”, a kistérségekben „együtt biztosítanak” vagy „biztosíthatnának” bizonyos fejlesztési feltételeket, s hatnak persze és sajnos gyakran anélkül, hogy ott érdemben koordinálnák az általuk biztosított feltételeket, a külön-külön szabályozott szférák, ágazatok, egymásra hatásának lehetőségeit, esetenként feltételeit.

Külön problémát jelent a témánk szempontjából kitüntetetten fontos terület- és vidékfejlesztés kapcsolata, egymáshoz való viszonya. Az 1996-os területfejlesztési törvény megszületése után még történt kísérlet arra, hogy a területfejlesztés bizonyos okokból külön is támogatott vagy támogatandó kistérségei közé bekerült egy sajátos kistérség-kategória: „a mezőgazdasági (rurális) vidékfejlesztési kistérség”, de külön forrást már nem kapott, s legfőképpen nem biztosította a terület-és vidékfejlesztés bizonyos közös felzárkóztatási-fejlesztési feladatainak a szükséges összhangját sem.

E helyzet csak tovább romlott, amikor a területfejlesztés egész szakága 1998-ban az FVM új hivatala és államtitkársága lett. Hiszen bár a „vidékfejlesztés”, mint politikai kifejezés még a tárca nevébe is bekerült, (ezzel szemben a területfejlesztés elvesztette „önálló tárcanevét”) ugyanakkor a két kulcsfontosságú kistérség-fejlesztő tényező (terület-és vidékfejlesztés) helyzete nem, vagy alig változott.

A területfejlesztés is és a vidékfejlesztés is „igyekezett” tenni valamit a kistérség-fejlesztés érdekében, de egymással nem teremtettek semmilyen érdemi összhangot. Sőt, a vidékfejlesztés nem határozta meg beavatkozási tereit, azok legfeljebb azok a kvázi agrártermelési körzetek lettek, amelyeknek vajmi kevés közük volt a már alakuló kistérségekhez.

Ezt a „területi” képet tette, ha lehet még zavarosabbá a SAPARD kistérségek külön területi meghatározása és elhatárolása, majd később a külön-külön „telepített” vidékfejlesztési és kistérség-fejlesztési menedzserek személyi hálózata. E szakemberek lényegében a központi szervek alkalmazásában valamiféle kistérségi terület- és vidékfejlesztési „hírvivők”, koordinátorok voltak, anélkül, hogy akár egymással ott helyben párbeszédre lettek volna „ítélve”, vagy anélkül, hogy bármilyen érdemi terület- és vidékfejlesztési koordináció rájuk lett volna bízva.

Mindezekből kiindulva készült ez a vizsgálat, amely igyekszik áttekinteni a terület- és vidékfejlesztéshez köthetően,

- az elkövetkező évek európai szabályozási trendjeit, a várható fejlesztési ideákat,
- a magyar kistérségek vidékiség – kritériumait, és a kistérségek vidéki problémáinak halmozódását,
- az elmúlt évtized e témával szorosan kapcsolatba hozható különböző támogatási rendszerek vidéki allokációjának jellegzetességeit, s
- a város vidék kapcsolatok aktuális problémáit és jellemezőit.

Az áttekintő elemzéseket rövid összegzés zárja.

2. Várható európai hatások és kihívások

A magyar vidék jövője és stratégiája szempontjából alapvetően két fő közösségi támogatási rendszert kell megvizsgálnunk, az agrárpolitikát, valamint a strukturális és kohéziós politikát.

2.1. Az európai agrárpolitika reformtörekvései

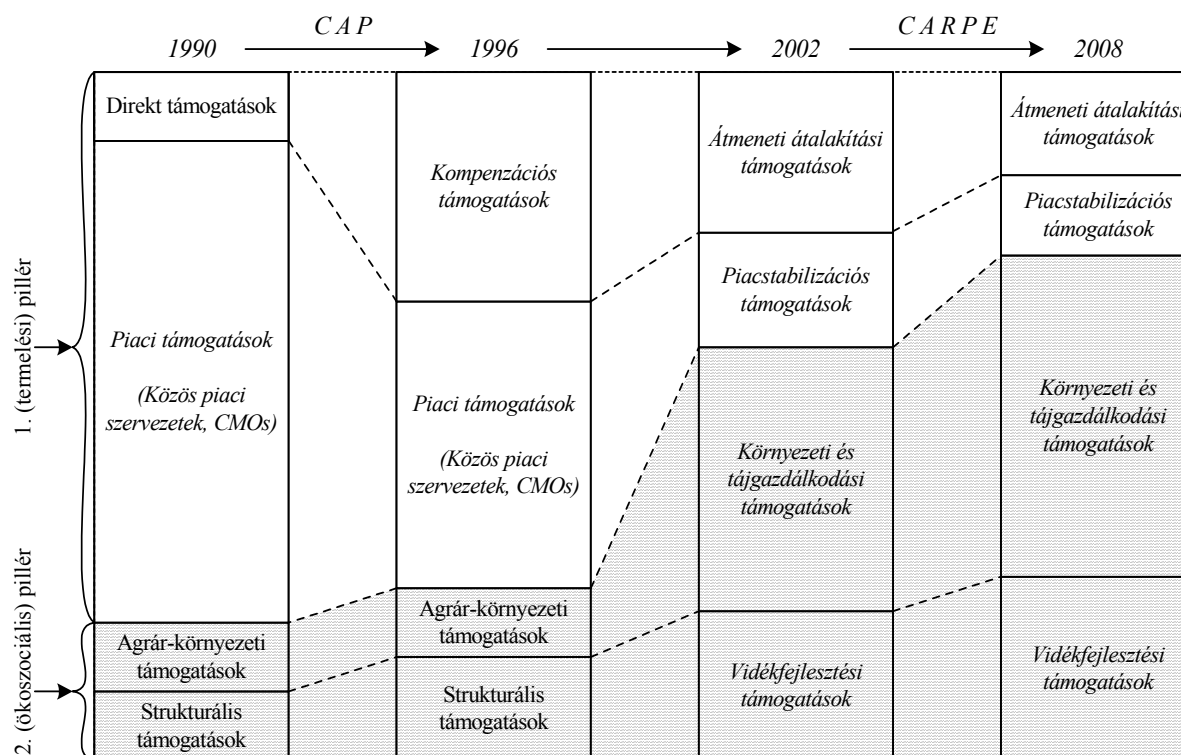
Európa a korábbi agrártámogatási rendszerét fokozatosan átalakítani törekszik. Ma a közös költségvetésének közel felét, több mint 40 milliárd €-t költ el évente a közpénzekből úgy, hogy annak gazdasági, piaci, valamint környezeti és a vidék társadalmára gyakorolt közösségi hatásai alig mérhetők. E felismerések jegyében fogalmazódik meg az európai közvélemény, majd az agrár- és vidékpolitika mértékadó szereplői részéről, hogy a mezőgazdaság csak akkor tarthat igényt közösségi forrásokra, ha a termelési feladatok mellett környezeti és társadalmi, foglalkoztatási feladatokat is magára vállal. Ez utóbbiak olyan – a termeléssel egyenrangú, az egész társadalom és a helyi közösségek számára egyaránt fontos – ökoszociális szolgáltatások, „nem importálható közjavak”, amelyek helyben keletkeznek és amelyekért – de csakis ezekért – a mezőgazdaságot, a gazdálkodót közpénzekből nyújtott fizetség illeti meg.

Ez vezet el a **többfunkciós európai agrármodell** megfogalmazásához és a közös agrár- és vidékpolitika 1992-es reformjához. Ez **az új agrárstratégiai rendszer**:

- **többfunkciós** mezőgazdaságot céloz, amely mindazon – minőségi élelmiszertermelési, ökológiai-környezeti, valamint szociális – funkcióját betölti, melyeket a társadalom elvár tőle;
- **fenntartható** mezőgazdálkodást céloz, amely tartósan abban a helyzetben van, hogy e többféle funkcióját egyaránt el tudja látni;
- **alkalmazkodó** mezőgazdaságot céloz, amely a tájak adottságainak megfelelő gazdálkodási rendszereket és intenzitási fokot használ a tájra, termőhelyre jellemző, minőségi termékek előállítására;
- **egész területünkre kiterjedő** („területfedő”) mezőgazdaságot céloz, amely védett, vagy hátrányos helyzetű térségeinkben ugyanúgy jelen van, mint agrártermelési régióinkban, de itt ökoszociális feladatai kerülnek előtérbe; végezetül

- **versenyképes** mezőgazdaságot céloz, amely megállja a helyét a piacokon is; a verseny azonban tisztességes versenyt jelent, vagyis azokat az „*ökoszociális játékszabályokat*”, amelyeket az európai mezőgazdaság modellje magába foglal és gyakorlata betart, azokat a WTO¹ keretei között is rögzíteni kell.

1. ábra: Az EU Közös Agrárpolitikájának átalakítási folyamata

Forrás: Buckwell Report, 1998

Az EU Közös Agrárpolitikájának (CAP²) reformja óta, e folyamathoz illeszkedően épül annak második, a termeléspolitikai pillért kiegészítő – környezeti, társadalmi, regionális, szociális és foglalkoztatási elemeket tartalmazó – vidékpolitikai (ökoszociális) pillére. Ez a költségvetést illetően egyebek mellett azt eredményezi, hogy **csökkennek a termeléshez** (kvótákhoz, mennyiségekhez) **kötődő támogatások**, és az így felszabaduló források **fokozatosan átkerülnek az agrár-környezeti és vidékfejlesztési kifizetésekre** (1. ábra).

E folyamat jegyében és a 2000-2006-os időszakra vonatkozó Közösségi Költségvetés, az AGENDA 2000 részeként született meg a **1257/1999. számú EU tanácsi rendelet**, amely a **vidékfejlesztési támogatás formáiról és módszereiről** intézkedik. A rendelet – amely a korábbi 2078/92 EU agrár-környezeti rendeletet teljes egészében magába emelte – lényege,

¹ **WTO:** World Trade Organisation (Világkereskedelmi Szervezet)

² **CAP:** Common Agricultural Policy

hogy az agrár-környezeti és vidékfejlesztési – a közös agrár- és vidékpolitika második (ökoszociális) pilléréhez kapcsolódó – intézkedéseket egységes rendszerbe foglalta, és meghatározta alkalmazásuk keretszabályait is. Ennek **támogatott intézkedései** a következők:

- agrár-környezetvédelmi és tájgazdálkodási rendszerek földalapú támogatása,
- kedvezőtlen adottságú területek (LFA³) normatív, földalapú támogatása,
- mezőgazdasági beruházások támogatása,
- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének támogatása,
- erdőtelepítési támogatások,
- a vidéki térségek alkalmazkodásának és fejlődésének elősegítése,
- idős gazdálkodók korai nyugdíjazásának támogatása,
- fiatal gazdálkodók támogatása,
- gazdálkodók oktatása, képzése.

A felsorolt intézkedések „menülistájáról” a tagországok maguk választhatnak, közülük azonban **az agrár-környezetvédelmi és tájgazdálkodási támogatások alkalmazása kötelező elem.**

A reform gyorsításáról hozott legutóbbi, **2003. június 26-ai luxemburgi döntés** is része annak az erősödő folyamatnak, amely a gazdálkodóknak kifizetett támogatást nem a megtermelt termékmennyiségtől, hanem inkább a gazdálkodás rendszerétől, annak minőségi, biztonsági, környezeti, valamint társadalmi teljesítményétől teszi függővé. Ennek érvényesítését szolgálja – a jó mezőgazdasági gyakorlat, mint támogatási alapkritérium megkövetelésén, a Közös Agrárpolitika általános „zöldülésén” túl – a „moduláció” és a „degresszió” is. A „**degresszió**” révén a termésmennyiséghez kötött direkt támogatások fenti csökkentése az 5 000 €/év támogatási összeg (átlagosan 20 ha-s birtokméret) fölött jelenik meg, vagyis a nagyobb üzemeket érinti. Az így elvont forrásokat a **2. (vidékfejlesztési) pillér** mentén használhatja csak fel a tagállam gazdái üzemmérettől függő degresszív támogatására, előnyben részesítve tehát a kisebb üzemeket.

2.2. A strukturális és kohéziós politika várható változásai

A Brüsszeli Bizottság 2004. februárjában elfogadta a 2007–2013-ra vonatkozó EU 27 költségvetési javaslatát és napvilágot látott a 3. kohéziós jelentés, amely már a bővítés

³ LFA: Less Favourable Areas

hatásaival foglalkozik és a kohéziós politika reformját is körvonalazza, bár az új jogszabályok még nem születtek meg.

E dokumentumok alapján is meghatározhatóak a változások *irányai*, de számos részlet még mindig rejtve marad. **A kohéziós politika megújítása a fenntartható, de gyorsabb növekedést célozza. Az EU ennek érdekében mobilizálni kívánja a munkanélküliség csökkentésében és az elmaradott régiók fejlesztésében rejlő tartalékokat.** Új együttműködést javasol a konvergencia, a versenyképesség és a kooperáció jegyében. Tehát az Unió 2007-2013 költségvetési periódusában a főbb prioritások a következők lesznek:

- **konvergencia:** a növekedés és a munkahelyteremtés támogatása a kevésbé fejlett országokban és régiókban (a központi régió kivételével Magyarország e prioritás alapján fog támogatást kapni a Kohéziós Alapból (KA), az Európai Regionális Fejlesztési Alapból és az Európai Szociális Alapból),
- **regionális versenyképesség és foglalkoztatás:** a változás anticipálása és támogatása (nem érinti Magyarországot),
- **európai területi kooperáció:** az Unió területei harmonikus és kiegyensúlyozott fejlesztésének támogatása (nálunk a határ-menti régiókat érintheti).

A számunkra legfontosabb első prioritáson belül elsősorban az innováció és tudásgazdaság fejlesztése, a gazdaságfejlesztés érdekében történő elérhetőség biztosítása és a szolgáltatások fejlesztése, valamint a környezetvédelem és kockázat-megelőzés kap kiemelt figyelmet.

2004–2006 között a költségvetés 34%-át szánták strukturális intézkedések finanszírozására. Ez az arány a következő programozási időszakban *nem változik*, így az Unió GDP-jének 0,41%-át fordítják a kohéziós politikára. **A vidékfejlesztés szempontjából fontos, hogy megváltozik a struktúrapolitika cél- és eszközrendszere.** A korábbi 3 cél és 4 közösségi kezdeményezés helyét 3 új prioritás veszi át. Az első prioritás, a *konvergencia* (és versenyképesség) kapja a források döntő hányadát, 78%-át.

A korábbi második és harmadik célt összevonták *a regionális versenyképesség és foglalkoztatás prioritásban*. De e prioritás esetében nincs célterület, bármelyik régiót támogathatják ez alapján (18 %-a a költségvetésnek.). Sőt, az EU világpiaci versenyképességének növelése érdekében a legfejlettebb területek is kaphatnak támogatást, hogy a szükséges lépéseket meg tudják tenni a tudásalapú gazdaság és társadalom megteremtése érdekében. E prioritás keretében nyújtható támogatások jelentős része növelni fogja a területi különbségeket!

A korábbi négy közösségi kezdeményezés, így a LEADER+ program is megszűnik és gyakorlatilag az INTERREG programok folytatására lesz lehetőség az *európai területi kooperáció elősegítése* prioritás keretében (4 %-a a költségvetésnek).

Az eszközrendszer egyszerűsítése még komolyabban érinti a vidékfejlesztést. Az EMOGA kikerül a kohéziós politika eszközrendszeréből és a Közös Agrárpolitika megvalósítását fogja szolgálni.

2.2.1. Következtetések a kohéziós politika reformja kapcsán

A regionális politika ma már nem azért fontos az EU számára, hogy a leszakadó régiókat, területeket szolidaritásból támogassa, hanem azért, mert a regionális gazdaságok erősítése, a regionális foglalkoztatási szint növelése hozzájáruljon az EU versenyképességének a javításához. **E megközelítésben a vidéki-mezőgazdasági térségek leértékelődnek.** A témánk szempontjából **legjelentősebb változás, hogy a jelenleg megosztott EMOGA-t (EAGGF) a Közös Agrárpolitika (CAP/KAP) hatálya alatt újraegyesítik.**

Az agrárszektor versenyképességének erősítése, a rurális területek szerkezetátalakítása és általában a vidékfejlesztés szinte teljes egészében kikerült a kohéziós politika cél és eszközrendszeréből!

A kohéziós politika hatálya alatt a 2007-2013-as programozási időszakban a vidékfejlesztés csak **a rurális területek gazdasági diverzifikációja és a városi területekkel való kapcsolatuk szorosabbá tétele okán merül fel.** A reformról szóló dokumentumokban sokszor említették, hogy fokozottan koncentrálni kell a legelmaradottabb országokra és régiókra. **A most csatlakozó Tizek esetében a legelmaradottabb területek java részben a vidéki mezőgazdasági térségek.**

A NUTS II-es és NUTS III-as regionális szint 2007-2013 között is kiemelt szerepet kap a kohéziós politikában, de az új dokumentumokban a „régió” mellett gyakran említik az egyéb térkategóriákat is és gyakrabban beszélnek a térről általánosságban. **A kohéziós politika keretében a vidékről, mint térkategóriáról kevesebb szó esik, mint korábban.** Az elmaradott régiók (második prioritás és célterület) esetében megemlítik, hogy azokon belül is a legrosszabb helyzetben lévő *mikro-régiókra* kell koncentrálni, és ennek érdekében szükséges a régiókon belüli mikro-zónák rendszerének kialakítása. Magyarország esetében ezek megfelelői a NUTS IV-es kistérségek.

2. ábra: Az EU kohéziós politikájának változása: célok/prioritások és eszközök
(Az alásraffozott rész kikerül a kohéziós politika hatálya alól.)

2000 (2004)–2006		2007–2013	
Célok	Finanszírozó alap	Prioritások	Finanszírozó alap
KA 2 célja	Kohéziós Alap	Konvergencia (és versenyképesség) <i>Orsz. < EU 25 90 %</i> <i>NUTS 2 régió</i> <i>„phasing in” régió < EU 25 75 %</i> <i>„phasing out” rég. < EU 15 75 %</i>	Kohéziós Alap ERDF, ESF Σ támogatás 78 %-a
1. Az elmaradott régiók fejlesztésének támogatása <i>NUTS III</i>	ERDF ESF EAGGF-orientációs FIFG (Mo. 2004-2006, SA: 1765 m; + KA 994 m euró)		
2. Szerkezeti problémákkal küzdő régiók átalakítása <i>NUTS III</i>	ERDF ESF	Regionális versenyképesség és foglalkoztatás <i>Minden tagállam keretösszeg alapján!</i> nemzeti szinten (EES/EFS) regionális szinten	Σ támogatás 18 %-a ESF ERDF
3. Humánpolitikai cél <i>Mindenhol, kivéve az 1. célterület</i>	ESF		
Közösségi kezd.: INTERREG III URBAN II EQUAL LEADER +	ERDF (Mo. 61 m) ERDF ESF (Mo. 27 m euró) EAGGF – Orientációs	Európai területi együttműködés <i>Bármely határ menti NUTS III régió</i> agrárszektor versenyképessége környezeti szempontok erősítése (Natura 2000)	ERDF Σ támogatás 4 %-a a CAP hatálya alatt újraegyesített EAGGF
Vidékfejlesztés és a halászat szerkezet-átalakítása az első célterületeken kívül	EAGGF – Garancia FIFG		
10 cél	6 eszköz (Mo. 2847 m. euró)	3 prioritás	3 eszköz

Forrás: Az EU harmadik kohéziós jelentése alapján szerkesztette Faragó László.

A jelenlegi és a várható változások tehát arra mutatnak, hogy **a magyar vidéki területeinknek egyértelműen szükségük van egy önálló nemzeti vidékstratégiára**, amelynek kijelölt prioritásaiból kell meghatározni részben az Európai Unió által

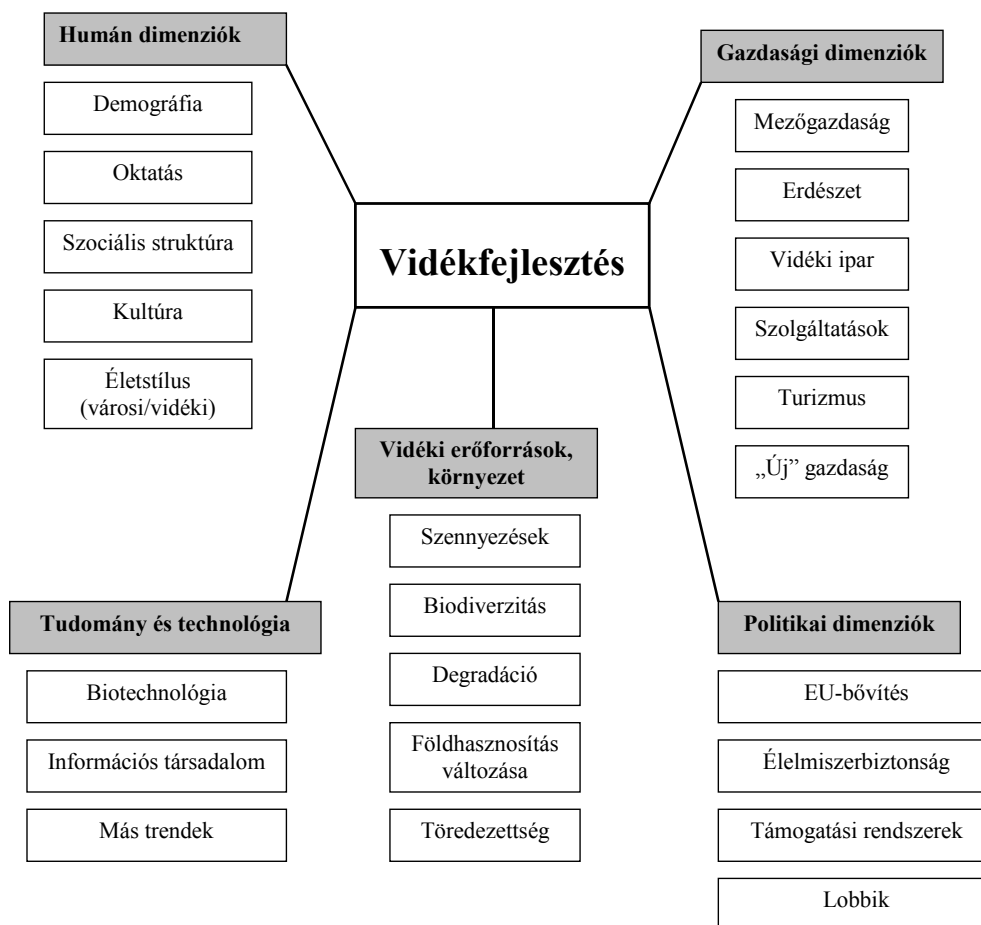
finanszírozható programokat, részben azokat, amelyeket országunk szempontjából tartunk kiemelkedően fontosnak.

A várható európai változások alapján tehát a következő európai tervezési időszak vidékfejlesztése

- mezőgazdasági térénümát illetően az **ökoszociális, tájfenntartó, környezetkímélő mezőgazdaság térnyerése várható,**
- a területi politikát illetően az **elmaradott vidéki térségek gazdaságát diverzifikáló és a város-vidék kapcsolatok új és sokoldalú fejlesztését preferáló megoldások kerülhetnek előtérbe,**
- s mindkét esetben **kiemelkedő szerepük, jelentőségük lehet a régióknak és kistérségeknek, a sajátosságaikra építeni képes vidékies tereknek.**

Orientálhatja továbbá az új irányok és feladatok kijelölését, tudományos megalapozását az az európai vidék kutatás-fejlesztési program is, amelynek főbb elemeit, irányait az alábbi ábra illusztrálja.

3. ábra: Az európai vidékfejlesztés dimenziói, elemei

E szerint a vidékfejlesztésnek hazánkban is olyan integrált fejlesztési tevékenységgé kell válnia, amely a fentebbi ábra alapján kijelölhető irányok mindegyikében tudatosan indít el, meghatározott időtartamra szóló, s a vidéki terekben egymásra épülő, összehangolt projekteket.

A magyar vidék-stratégiának is hasonlóak lehetnek a lehetséges dimenziói.

1. Kiemelten kell kezelnie **a vidéki erőforrásokat**, azok tervezését és fejlesztését – s a vidék e szempontból alapvetően fontos és sajátos igényeit – az ágazati tervezés során érvényre juttatni.
2. Növelni kell **a vidék gazdasági eltartó képességét**, ami – a mezőgazdaságon kívül – az elérhetőség érdemi javulásával a gazdasági tevékenységek sokoldalú diverzifikációját is biztosítja a különböző típusú és fejlesztési igényű rurális területeken.
3. **A vidék társadalmát képessé kell tennie önmaga megújítására**, oldva az elmaradottság és a szegénység szociális és területi feszültségeit, ápolva a vidék pótolhatatlan kulturális (települési, történeti, táji stb.) értékeit is.
4. A tudomány és technika eszközeivel meg kell teremtenie és tovább kell fejleszteni a globalizáció kihívásaira is válaszolni képes, az európai megoldásokhoz sikeresen kapcsolódni képes, **szakszerűen működő vidékfejlesztési intézményrendszert**.
5. A politika szférának **egyezségre kellene jutnia a magyar vidékfejlesztés jövője különböző időtávokra szóló fejlesztési igényeinek és lehetőségeinek a meghatározásában, s azokat kormányzati ciklusokon átívelő, stabil tervezési és támogatási rendszerekkel működésben kellene tartani**.

„A vidékfejlesztés jobb, szélesebb körű és egyszerűbb lesz.”– ígéri az EU Bizottság. Ennek szellemében az EU ezen vidékfejlesztési ágazati politikája egyre fontosabb szerepet fog játszani az új, megreformált közös agrárpolitikában is a 2007-2013 közötti tervidőszakban.

Ennek szellemében lehetne Magyarországon is önálló „ágazati” politikává formálni a vidékfejlesztést.

3. Vidéki terek és minősítésük

Az elkövetkező évek **tudatos területfejlesztésének és konzekvens magyar vidékstratégiájának sokkal pontosabban és következetesebben kellene meghatároznia a vidékpolitikai beavatkozások konkrét célterületeit.** Ahhoz, hogy ez sikeres lehessen, el kellene dönteni, hogy a vidékfejlesztés elsődleges célterületeként **a hivatalos területfejlesztési statisztikai kistérségeket** tekintjük-e „**kiinduló**” téregységnek. Vélhetően ez lenne a legüdvösebb megoldás, ami lehetőséget adna arra is, hogy a **területfejlesztés és a vidékfejlesztés bizonyos összehangolható, szinergikus területi hatást kiváltó fejlesztési igényei és lehetőségei erősíthessék egymást.**

Természetes, hogy ezen kívül számos, egyébként szakmailag korrekt lehatárolás létezik még. Ilyenek: a kis- és középtájak, a mezőgazdasági tájkörzetek, az igazgatási és más vonzáskörzetek, a települési társulások hatóterei, a volt járások, a SAPARD térségek, az üdülőkörzetek, a nemzeti parki területek, stb., amelyek egy vagy több szempont szerint ugyan a vidék tervezéséhez - azok adott problémáinak kezelését, vagy megoldását illetően - „releváns teret” alkotnak, de alkalmatlanok arra, hogy egy új szerkezetű és szellemiségű integrált, komplex terület- és vidékfejlesztés célterületeként vegyük azokat figyelembe.

A vidék, illetve a vidékies térségek teljesen pontos meghatározása szinte lehetetlen. Vidékies térségnek tekinthető az,

- ami nem városias,
- amelynek települései jellemzően rurális jellegűek, településszerkezetük dominánsan falusias, tanyás, központja elsősorban kisváros (vagy sajátos mezőváros),
- gazdaságának és intézményrendszerének területi koncentrációja alacsony,
- a mezőgazdaságának, mint ágazatnak a dominanciája jellegzetes, sőt egyes térségekben kiemelkedő,
- társadalma pedig „vidékinek” érzi magát.

A térségek „vidékies” mivoltát erősíthetik – az agrárjellegükön túlmenően – tájképi jellegzetességeik, népi építészeti emlékeik, paraszti-kulturális tradícióik, archaikus társadalmi normáik és hagyományaik egyaránt.

Ezen összetevőknek ugyan csaknem mindegyike figyelembe vehető valamilyen formában a vidéki térségek elhatárolásánál, de végérvényes, precíz besorolást semmiképpen nem eredményezhetnek.

Ezért is van szükség arra, hogy több irányból közelítve, s a készülő vidékstratégia céljainak megfelelően pontosítsunk a különböző elhatárolási – besorolási szempontokat.

Ezen szempontok a következők lehetnek:

- A népsűrűség, a népesség települési-területi koncentrációja, a vidékies településszerkezet markáns jellemzői;
- A mezőgazdaság és annak területhasznosítása, termelési adottságai, volumene, foglalkoztatottsága, az ágazat sajátos „kistérségi” dominanciája;
- A vidékies társadalom jellemzői, az előregedés, az elvándorlás, az alacsony gazdasági aktivitás, a munkanélküliség, stb.

Európában és az Európai Unióban sincs egységesen alkalmazott módszer és mérce a rurális térségek lehatárolására. Általában a településszerkezetet, a területhasznosítást, a gazdasági funkciókat, illetve néhány jellemzően vidékies társadalmi mutatót vesznek figyelembe.

A legelfogadottabb általános mutató a népsűrűség. A népsűrűség esetében sem egységes az a határérték, amely felett, vagy alatt egy adott területet rurális térnek tekintenek. Általában és települési szinten a 100 lakos/km², vagy a térségi népesség-koncentrációt figyelembe véve a 150 lakos/km² az a népsűrűségi küszöbérték, ami alapján a vidéki tereket besorolják. (OECD, 1994.)

Regionális, vagy más térségi - például kistérségi - szinten a besorolás annak alapján történhet, hogy az adott terület lakónépességének hány százaléka él „vidékinek” minősített településeken. Hazánkban a 120 fő/km²-es népsűrűségi érték tekinthető ilyen elfogadható koncentrációs határértéknek. **Azaz vidékinek tekinthető az a kistérség, amelyben a népesség kevesebb mint fele él 120 fő/km² -nél alacsonyabb népsűrűségű településen.**

Egy másik – igen lényeges megközelítés szerint - alapvető fontosságú a vidéknek, mint fejlesztési célterületnek a meghatározása. E tekintetben szinte egész Európában általánosan elfogadottnak tekinthető az az elvi, illetve területpolitikai megállapodás, amely a Vidéki Térségek Európai Chartájában fogalmazódik meg.

Azok a fő célok, amelyekkel e térségek „felé” az Európai Unió politikája – a Közös Agrárpolitika (CAP) illetve a Strukturális és Kohéziós Alapok forrásainak felhasználása tekintetében is – közelít, általában **olyan terekről és „többfunkciós rurális térségfejlesztésről”** szólnak, amelyekben **„összhangban és egyensúlyban az európai városi régiók kezelésével”, egy „új fenntartható fejlődés valósítható meg”.**

További alapelv, hogy a rurális térségek fejlesztését **az e terekben élőkhez és problémáikhoz „legközelebb álló” helyi és regionális hatóságokra, önkormányzatokra kell bízni.** „Rájuk kell számítani elsősorban, bátorítani kell együttműködéseiket, támogatni kell elhatározásaikat, céljaikat” – írja a dokumentum. A fenti Charta – nyilván jellegéből adódóan is igen tág interpretációt lehetővé téve – határozza meg a rurális térségeket, illetve azok jellemzőit. E szerint a „rurális térség” fogalma alatt olyan tágabb értelemben vett terület vagy vidék értendő, amelyben a falvak és a kisebb városok gazdaságilag és szociálisan egységes egészet alkotnak és összehasonlítva a városi térségekkel bennük

- számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági, szociális és kulturális struktúrák koncentrációja,
- a terület nagyobb részét mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és kikapcsolódási célokra használják.⁴

A finomabb beosztású vidéki területminősítéseknél gyakran kombinálják ezeket az egyszerű mutatókat a falusi terekre általában jellemző folyamatokat leíró olyan mutatókkal, mint a mezőgazdasági népesség átlag feletti aránya, a munkanélküliség, az előregedés indexe, vagy az elvándorlás.

A vidéki térhasználat és -fejlesztés tekintetében igen fontos és viszonylag új tényezőcsoportot képeznek a természeti értékek, a rekreációs adottságok, a különböző módszerekkel meghatározott környezetileg érzékeny területek, s a részben megújuló erőforrások (mint a talaj, a vizek). Ezek a jellegzetes védelmi, megőrző és tájrehabilitációs vidéki funkciók a fejlett országokban az e terekre irányuló környezetfejlesztési filozófiák egyre fontosabb szegmensét jelentik.

Azok az össztársadalmi érdekek és területi értékek, amelyeket megjelenítenek, végeredményben arról szólnak, hogy minden európai vidéki táj lakott, gondozott, ápolott, fenntartható módon és okszerűen használt legyen. Az európai vidékfejlesztési politika pedig egyre fontosabb szerepet játszik nemcsak a regionális szintű gazdasági, társadalmi és területi kohézió megteremtésében, sőt erősítésében, hanem fokozatosan teljeseedik ki e sajátos politika három „kulcsfunkciójának” - a termelői-, a társadalmi- és a környezetvédelmi funkcióinak - támogatási rendszere is. (Situation and Outlook, 1997).

Végül szükséges szólnunk a területfejlesztés, a regionális fejlesztés és a vidékfejlesztés viszonyáról. E viszonyról a közelmúltban három eltérő felfogás fogalmazódott

⁴ A fenti definíciót követő 3. cikkely ill. a vidéki térségeknek a definíció alapján való nemzeti besorolását előíró 28. cikkely a vidékiség ügyében érintett régiókkal konzultálva a besorolást az egyezményt aláíró országok kötelemévé teszi. Ezeket a besorolásokat az egyezmény aláírási okmányaival együtt be kell terjeszteni az Európa Tanács főtikárához. Ugyanez vonatkozik az esetleges utólagos vidékbesorlási módosításokra is.

meg. Egyik részről a vidékfejlesztés a területfejlesztésnek alárendelt tevékenysége, a másik szerint nincs is közöttük értelmezhető viszony, a harmadik szerint közöttük sajátos mellérendelt viszony van. Az első felfogást vallók szerint „a vidékfejlesztési program: a rurális területekre kidolgozott területfejlesztési program”, a második visszaszorulóban van, míg a harmadik álláspont tör előre leginkább. E sajátos mellérendelt viszony lényege, hogy a regionális fejlesztés elsősorban makrogazdasági, műszaki és technikai jellegű megközelítéseket helyezi előtérbe a nagyobb területi szinteken, míg a vidékfejlesztés a mikro gazdasági, társadalmi és lokális integrációs szempontokat a kisebb földrajzi terekben.

Vélhetően az lenne a legjobb megoldás, ha az elhatárolás és a besorolás két – egymást kiegészítő – kíváncságnak tenne eleget:

- **egyik részről szigorúan, a lehető legpontosabb és nagyrészt EU konform kritériumok alapján települési és kistérségi szinten határozná meg különböző vidékies-indexeket** (zárt módon, pontosan kategorizálva, pl. az országos és a „vidéki” szignifikáns átlagokhoz viszonyítva, vagy az így meghatározható vidéki települések térségi részaránya szerint);
- **másik részről néhány fontos „vidékies” szempont kistérségi „érvényesülése” alapján viszonylag flexibilis (nyitott) maradhatna a besorolási rendszer a nem teljesen vidékies térségek ezen rurális jellegű igényeinek támogatása felé is.**

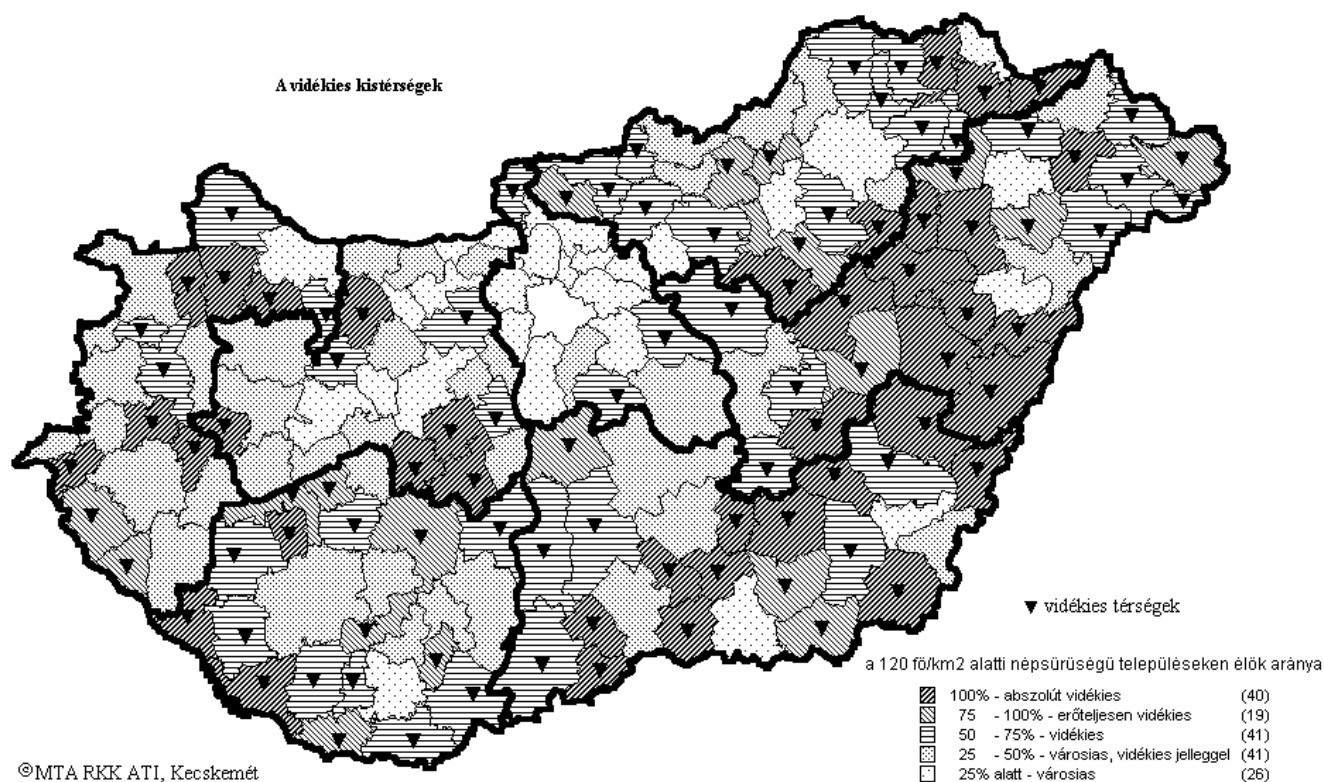
Ezek alapján a magyar kistérségek vidékies minősítési és besorolási lehetőségei a következők lehetnek:

A népsűrűség és népesség területi – települési koncentrációja alapján

A 168⁵ jelenleg érvényes beosztású kistérségből – a 120 fő/km²-es népsűrűség és a népesség ezen értéke alapján számított települési koncentrációja szerint – 100 „vidékiesnek” tekinthető kistérség található hazánkban (ez a kistérségek 59,2 %-a). Összesen 1813 település tartozik hozzájuk (a települések 57,8%-a), területük 57 ezer km² (a Budapest nélküli országterület 61,9%-a), lakónépességük a 2001-es népszámlálás szerint 3,3 millió fő (részesezés a 8,4 millió lakosból 39,7%).

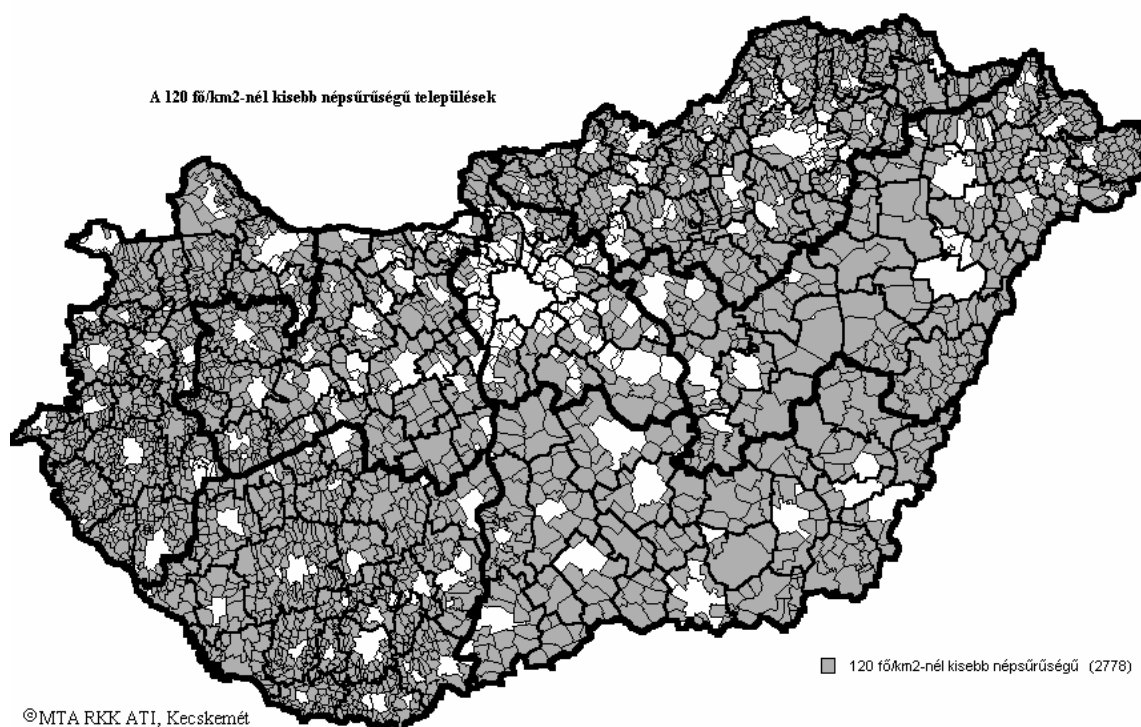
Ha az e tekintetben nem vidékies kistérségek besorolását tovább „finomítjuk”, akkor megállapítható, hogy további 41 olyan városias térség van, ahol különböző vidékies tényezők (pl. aprófalvas, tanyás, mezővárosias jelleg) kiemelhetően megjelennek.

⁵ Budapestet nem tekintjük kistérségnek, adataival nem számolunk, mert az jelentős torzítást eredményezne.

1. térkép

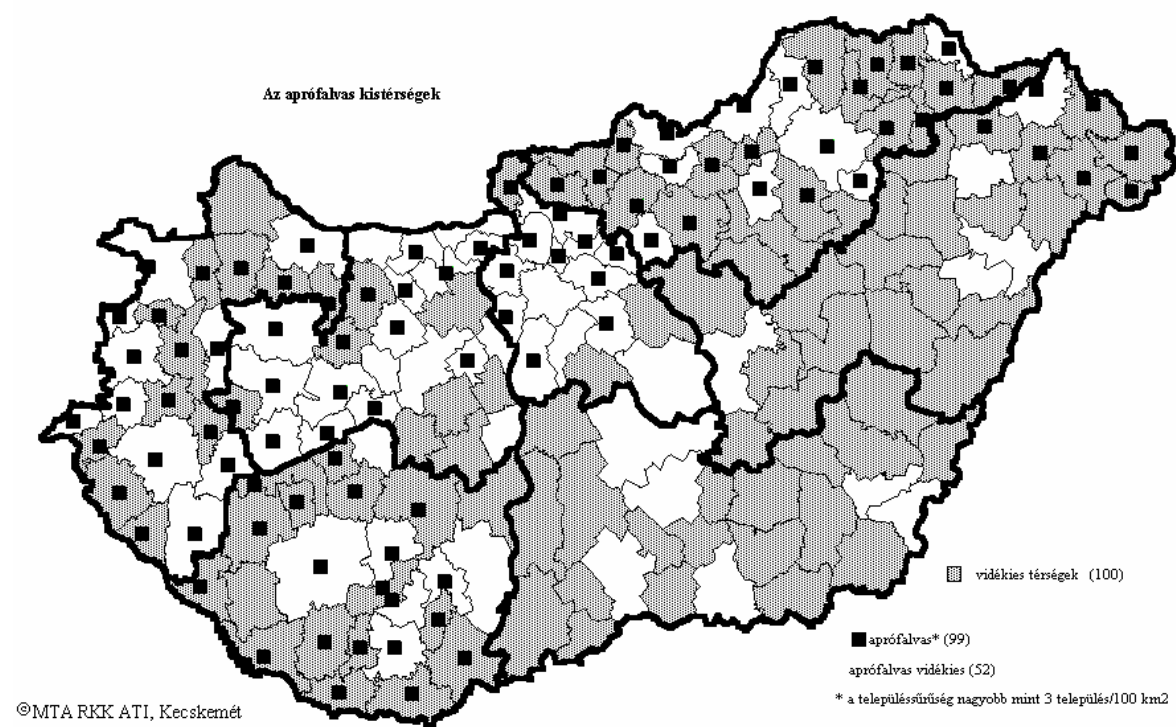
Ha a teljes településállományra vetítjük a 120 fő/km²-es népsűrűség-értéket, akkor összesen 2778 „vidékies” település adódik.

2. térkép

A vidéki térségek településszerkezete alapján

Fontos szempont lehet a vidéki térségeink jövőbeli fejlesztésénél **vidéki településszerkezetük** mivolta.

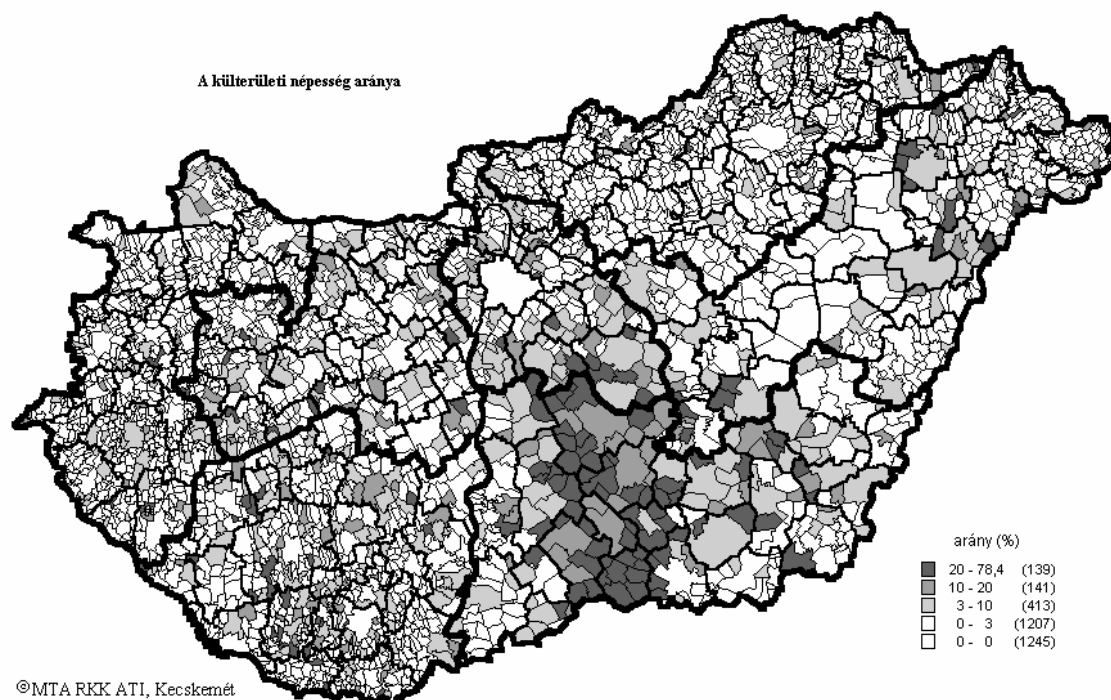
3. térkép

A 168 vizsgált kistérségből 99 tekinthető **aprófalvas településszerkezetűnek**, ahol a településsűrűség nagyobb mint 3 település/100 km². Közülük 52 esik a fentebb meghatározott vidékies térségkategóriába. Területi elhelyezkedésük regionális meghatározottsága alapján az Alföld (és Szatmár-Bereg) kivételével minden más régióban fontos lenne tekintetbe venni e településszerkezeti adottság sajátos vidékfejlesztési igényeit.

E térségek zömében helyezkednek el egyébként azok a kistelepülések is, amelyek lélekszáma 500 fő alatt van. Számuk 1016(!), a magyar településállomány 1/3-a.

A másik alapvető **vidéki-településszerkezeti csoportot a szórványokkal és tanyákkal rendelkező kistérségek alkotják**. Azon térségeink száma, ahol a külterületi népesség aránya nagyobb mint 3%, összesen 57. Közülük 33 tartozik a vidékies térségek közé. E vidékies települési jelleg elsősorban az alföldi volt mezővárosok városias jellegű térségei esetében jelent még ma is fontos, figyelembe veendő, sajátos rurális fejlesztési tényezőt.

Kiemelkedően fontos e tekintetben az a tanyai népesség, amelyik elsősorban a Duna – Tisza közén koncentrálódik. Összesen egyébként 280 olyan magyar település van, ahol a külterületi népesség aránya magasabb mint 10 %!

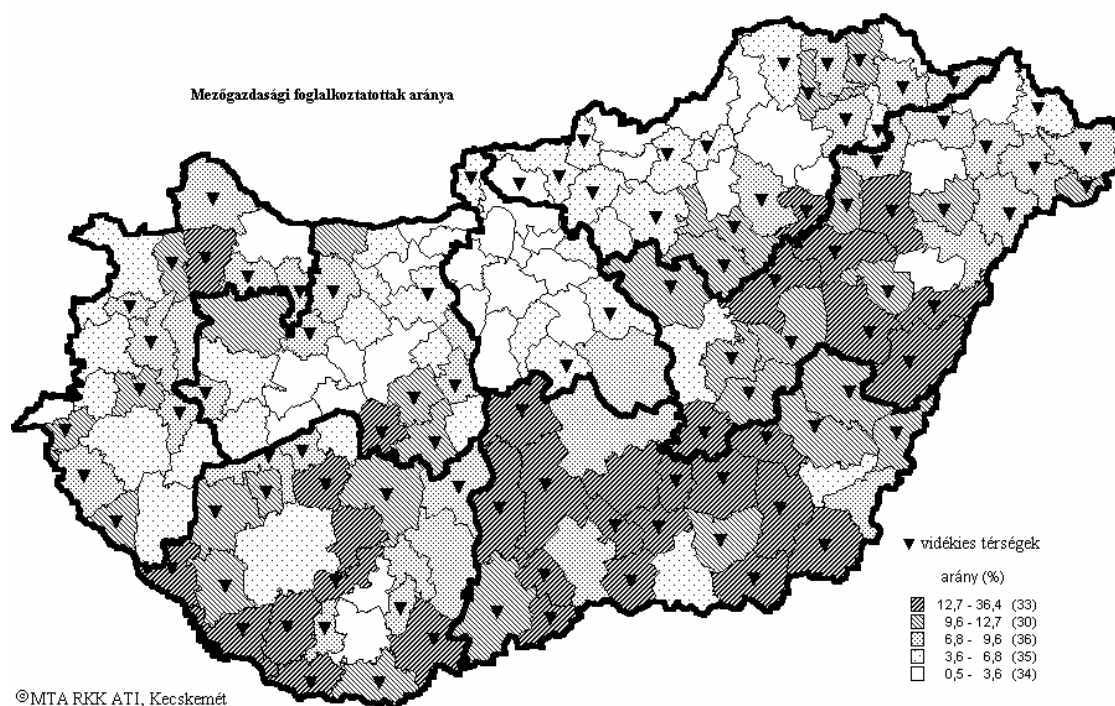

4. térkép

A mezőgazdaság súlya alapján

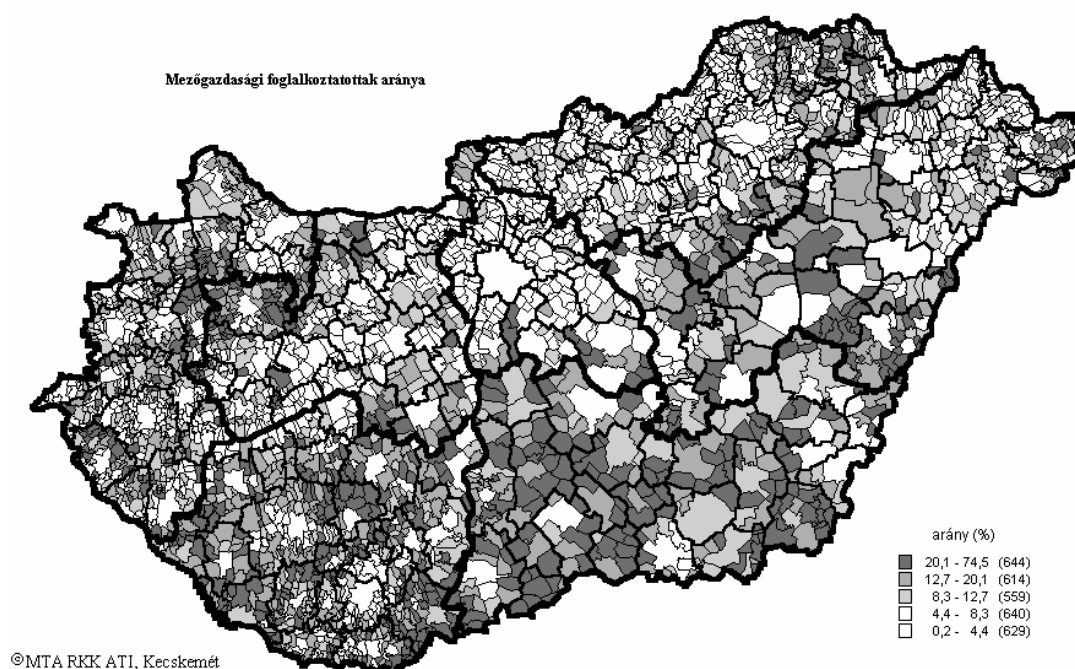
Ha a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányát – annak mutatóját a magyar kistérségi átlagához is viszonyítva – összevetjük az első lépésben meghatározott vidékies térségkategóriával, az egybeesés szembeötlő. Mindössze 14 olyan vidékies térségünk van, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya nem haladja meg az országos 6,8 %-os átlagot. Ebből az is egyértelműen következik, hogy vidéki kistérségeink zömében a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe jelentős. (Az erőteljesen vidékies térségekben az átlagos arány 15 % !)

Abban a 63 vidékies térségben, ahol az agrárszektor foglalkoztatása kiemelkedő, összesen **1,9 millió fő él 1039 településen, területük 37 ezer km².**

5. térkép

Ha települési szinten vizsgáljuk ugyanezt a tényezőt, mintegy 1900 olyan településünk van, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatás aránya az országos települési átlag (8,3 %) felett van. Ha a mezőgazdasági vállalkozások 1000 lakosra jutó számát tekintjük át, a „vidéki besorolás” alapkritériumával való területi egybeesés hasonló. A 100 kistérségből 81-ben átlag feletti az agrárüzletek aránya. Népességük 1,8 millió, területük 46 ezer km².

6. térkép

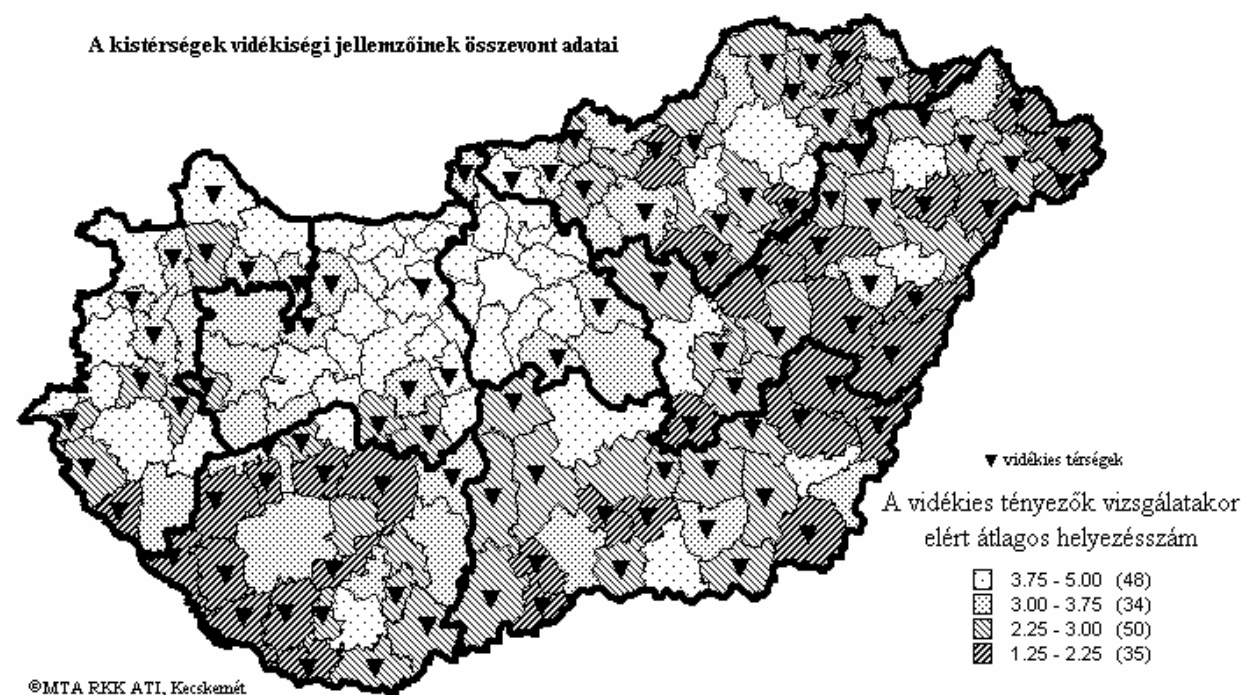
A vidékies térségek társadalmi jellegzetességei alapján

E tekintetben általában több szempontot szoktak figyelembe venni. Jellegzetes mutatói közé tartoznak: az elvándorlás, az elöregedés, az alacsony képzettség, a munkanélküliség. Ha vidékies térségeinket ezen mutatók szerint vetjük egybe az alap-meghatározottsággal, akkor a vándorlási egyenleg kivételével minden mutató egybeesése releváns.

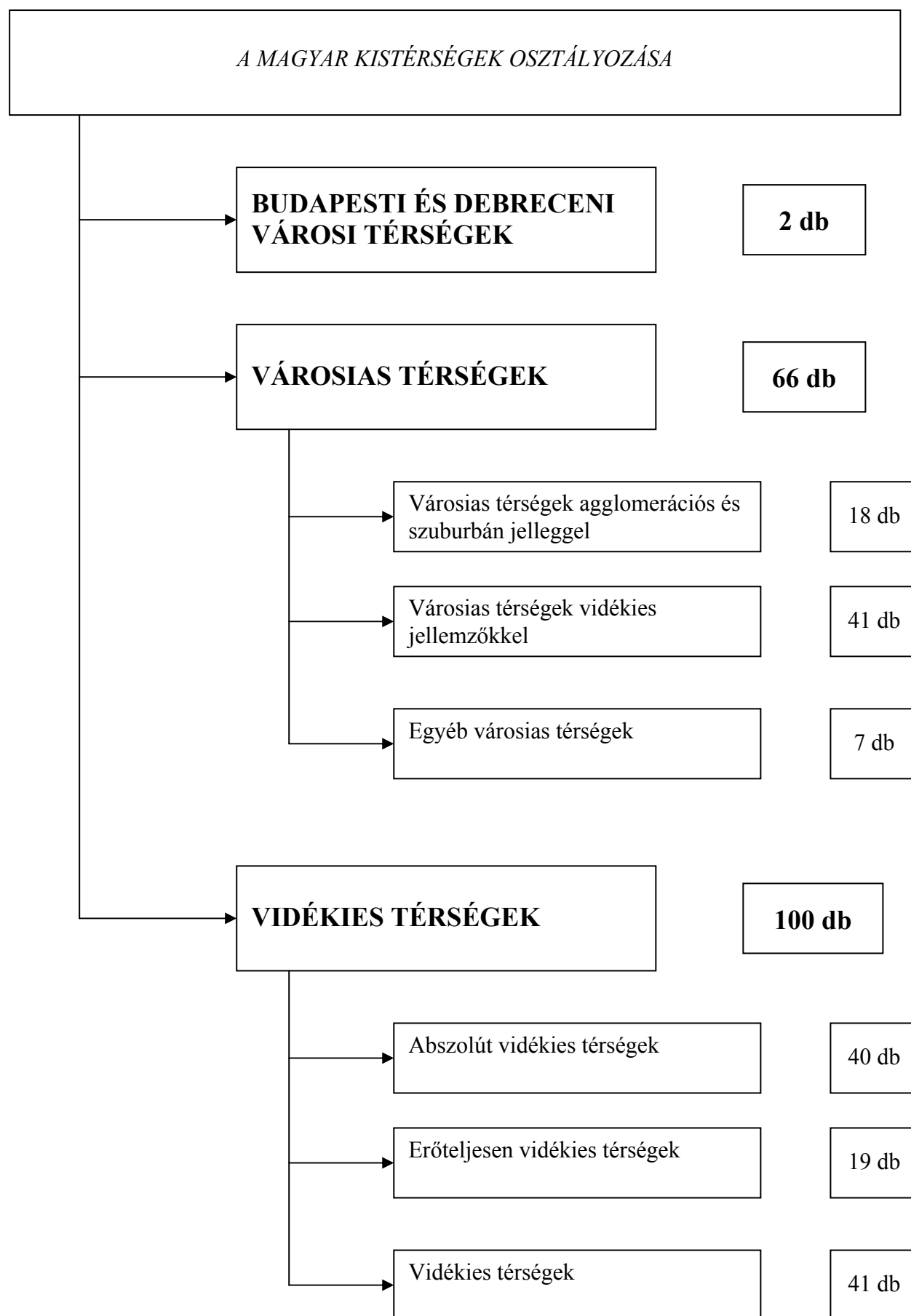
Vagyis a magas arányú roma népességgel rendelkező vidékies térségeket kivéve (Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén egyes kistérségei) az elöregedés számottevő, alacsony az iskola végzettség, magas a munkanélküliség és igen kedvezőtlenek a jövedelmi viszonyok. Tehát a társadalmi hátrányok vidékies térségekben való halmozódása egyértelmű. Mindezek alapján az javasolható, hogy az „alapbesorolás” vidékies térségei felé kellene irányítani céltudatosan az elkövetkező évek vidékfejlesztési támogatási és pályázati forrásait.

A különböző típusú és speciális vidék-támogatások (vagy a pályázati önrészesedés) meghatározáshoz felhasználható lehet még a különböző „vidékies jellegek” aránya is.

A magyarországi vidékies térségi jellemzőket összesítve az alábbi területi képrajzolódik ki. Az új vidékstratégiát elsősorban ezekre a terekre kellene bevezetni.

7. térkép

4. A vidékfejlesztés intézményi és politikai keretei

A **szocializmus idején** a területfejlesztést az állam egy erősen központosított adminisztratív tervezési rendszeren keresztül irányította. Az erőforrások és a felelősség a központi, illetve a megyei szint között oszlottak meg, a hatalom nagy része azonban az előbbi kezében volt. A fejlesztési források elosztása a különféle gazdasági szektorok mentén zajlott, **a politikai és szektorális célkitűzések az állami politikában fontosabbak voltak a regionális céloknál.** A települések közötti kapcsolatok többnyire közmű-beruházások érdekében, megyei szintről irányítottan jöttek létre.

Az **1990-es Önkormányzati Törvény** után a helyi önkormányzatok függetlenséget, erőforrásokat és a felelősségi köröket kaptak. A korábbi hierarchikus rendszer helyére olyan struktúra lépett, amelyben a különböző méretű helyi önkormányzatok és a megyei önkormányzat között nincsen alá-fölérendeltségi viszony. Létrehozták a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériumot 1990-ben, és így a területfejlesztési feladatok minisztériumi szintre kerültek. Ezzel egyidejűleg számos terület- és településfejlesztési feladatot (is) ellátó civil szervezet alakult, mint például falvak önkéntes szövetségei, különböző fejlesztési ügynökségek és környezetvédelmi szervezetek. Ennek ellenére 1990 és 1996 között a területfejlesztés ad hoc döntéseken alapult, főként a válságtérsegek, az aprófalvak és a határmenti területek részesültek központi támogatásban. Ennek felügyeletére és a források elosztására hozták létre a **Területfejlesztési Alapot (TFA)**. Az alap azonban nem rendelkezett elegendő pénzeszközzel, sem célrendszere, sem elosztási rendszere nem felelt meg a településfejlesztés új kihívásainak.

Települések közötti kapcsolatok különböző kistérségi szervezetek keretében 1990 után folyamatosan formálódtak, ezekre nagy hatással volt a **Phare** 1994-ben és 1995-ben meghirdetett **pályázata**. Ennek eredményeként több mint száz kistérségi szervezet alakult.

Nagyon fontos lépés volt az **1996-ban megalkotott Területfejlesztési Törvény** elfogadása. Ez a törvény akkor az EU értékelése szerint a leghaladóbbnak számított Közép-Kelet Európában, az EU legfontosabb alapelveire (szubszidiaritás, partnerség, addicionalitás, stb.) támaszkodott és kielégítette az Uniós csatlakozás feltételeit. A törvény létrehozta a területfejlesztés többszintű, decentralizált szervezeti rendszerét és a hagyományos tervezési szintek mellett lerakta a nagyobb (NUTS II. szintű) régiók és a kistérségek alapjait is. Bár a törvény nagyon haladó szellemű volt, a végrehajtás már sok kívánnivalót hagyott maga után.

Az 1998-as választások és a kormányváltás után a területfejlesztés szervei erőforrásai és felelősségi köre az új “szuperminisztériumba”, a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztériumba (FVM) kerültek át. 1999-ben módosították a Területfejlesztési Törvényt, annak érdekében, hogy centralizáltabb és jobban megvalósítható szabályozást hozzanak létre. Ugyanebben az évben megkezdődtek az Unió előcsatlakozási programok (például a SAPARD) előkészületei, új főosztályokat hoztak létre az FVM-en belül, és különböző szintű vidék- illetve területfejlesztési tervek egész sorát készítették el. Ugyanakkor, részben az állami politika, részben a civil kezdeményezések eredményeképpen tovább fejlődött a mára csaknem az ország egész területét behálózó mikroregionális, vidékfejlesztési szövetségek rendszere.

A 2002-es kormányváltás újra alapjaiban változtatta meg a terület- és vidékfejlesztés szervezeti kereteit. A területfejlesztés új minisztériumba, a Miniszterelnöki Hivatalba került át, ahol saját településfejlesztési államtitkári vezetőt kapott. 2004. január 1-jén kezdte munkáját a területfejlesztési, a területrendezési, a területpolitikai és a regionális fejlesztési állami feladatok ellátása érdekében a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal.

Emellett létrehozták az európai integrációs ügyek koordinációjáért felelős tárca nélküli miniszter hatásköre alá tartozó Nemzeti Fejlesztési Hivatalt, amely felelős a hosszú és középtávú fejlesztési tervezési feladatok ellátásáért, az Európai Unió pénzügyi támogatásainak igénybeviteléhez szükséges tervek elkészítéséért, a támogatások felhasználásához szükséges tevékenység végzéséért és más kormányzati szervek ilyen tevékenységének koordinálásáért. Ezirányú feladatait a meghatározott szakmai feladattal megbízott politikai államtitkár útján és közreműködésével látja el.

A vidékfejlesztés ugyanakkor továbbra is a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium fennhatósága alá tartozik.

2004-ben újból módosították a Területfejlesztési Törvényt a kistérségek és a régiók szerepének erősítése érdekében. A kistérségekben fejlesztési tanácsokat kellett alakítani, amely egyes megyékben újraszerveződő térségeket jelentett, a különböző szintű tanácsok összetétele is változott.

A 2004. őszén megalakult új kormányzati struktúra újra megváltoztatta az eddigi intézményrendszert. A területfejlesztés a Miniszterelnöki Hivaltól az újonnan kinevezett Regionális Fejlesztésért és Felzárkóztatásért Felelős Tárcanélküli Miniszter hivatalához került át, bár a nemzeti fejlesztési és az európai uniós fejlesztési feladatokat továbbra is az Európai Ügyekért Felelős Tárcanélküli Miniszter látja. A koordinációért pedig a MEH politikai államtitkára felel.

A területfejlesztés és a vidékfejlesztés intézményrendszere tehát az elmúlt években kettévált, és a területfejlesztést minisztériumi szinten is több helyen koordinálják. Nincs egy olyan csúcsszervezet, amely a terület- és vidékfejlesztést egybehangolná, amely összeegyeztetné a két fejlesztési részterület feladatait, céljait, koncepcióit és forrásait. Mindez megnehezíti a feladatok összehangolását, a közös fellépést és érdekérvényesítést. A cél mindenképpen a terület és vidékfejlesztési feladatok együttes koordinálása, a két feladat egymás mellé rendelt ellátása kellene, hogy legyen. A koordináció hatékonyabb működést, a lehetséges – korlátozottan rendelkezésre álló – erőforrások (pénzügyi források, fejlesztő szakemberek, infrastruktúra, területi információs rendszerek, stb.) jobb kihasználását tenné lehetővé.

A vidékfejlesztés bár egyetlen minisztérium hatáskörébe tartozik, ott sok esetben csak alárendelt szerepet kap, és legtöbbször az agrárfejlesztésekkel teszik egyenlővé. Így sokszor a vidékfejlesztési feladatok ellátása sérül, és pénzügyi forrásai is agrártámogatásokként jelennek meg.

A terület-és vidékfejlesztés intézményi, szervezeti keretei az elmúlt években kormányzati ciklusonként, sőt azon belül is jelentősen változtak, pedig **a megfelelő működéshez és koordinációhoz mindenképpen tartós intézményi struktúra lenne szükséges**. Az állandóan változó felelősök, intézmények, szervezetek lehetetlenné teszik a hosszú távú gondolkodást, a ciklusonként változó koncepciók pedig a valódi és céltudatos fejlesztések elindítását és kivitelezését gátolják meg. A négyévenként, sőt gyakrabban átszervezésre kerülő szervezeti rendszer a terület- és vidékfejlesztés alapjait rombolja össze, a felépítésre kerülő új struktúrának pedig sokszor nincs ideje a kidolgozott koncepciókat és programokat megvalósítani.

A kormány, vagy akár egyetlen miniszter megváltozása módosítja a politikai értékrendet és a fejlődési irányvonalat, ami számos minisztériumi és egyéb köztisztviselői állásokban dolgozó alkalmazott elbocsátásához, illetve cseréjéhez vezethet. Mindez nemcsak a legfelső, politikai szinten, hanem gyakran a bürokrácia alacsonyabb lépcsőfokain is megtörténik. Emiatt az ügyintézés rendje könnyen felbomolhat és néha az egész rendszer működésképtelenné válik.

4.1. Intézmények

4.1.1. Központi kormányzat

A területfejlesztés intézményrendszere ez év őszén az új miniszterelnök kinevezésével újfent átszervezésre került. 2004. október 4-én hozták létre a **Regionális Fejlesztésért és Felzárkóztatásért Felelős Tárca Nélküli Miniszter** Hivatalát, amely a regionális fejlesztéssel, a területfejlesztéssel, az idegenforgalommal, valamint az európai uniós fejlesztési támogatások gyakorlati lebonyolításával és a pályáztatásokkal kapcsolatos egyes kormányzati feladatokat látja el. Emellett felügyeli a *Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal*t. Ez a Hivatal látja el többek között a területfejlesztés kormányzati szintű döntéseinek előkészítését, felügyeli a területfejlesztési törvény által meghatározott feladatok és intézkedések betartását, közreműködik a különböző fejlesztési dokumentumok kidolgozásában, ellátja az európai regionális politikával és az európai szintű területi tervezés alakításával összefüggő feladatokat. A Hivatal a statisztikai kistérségekben *kistérségi megbízotti hálózatot* alakított ki. A megbízott kiemelt feladata a területfejlesztési önkormányzati társulások tevékenységének segítése, különösen a kistérség-fejlesztési programok előkészítésének szervezése, értékelése, megvalósításának figyelemmel kísérése, támogatása, a nemzetközi, hazai és kistérségi területfejlesztési források felkutatása, a kitűzött területfejlesztési célok szerinti hasznosításának előmozdítása. A megbízottak a kormány és a kistérségek közötti információáramlást segítik elő.

A tárca nélküli miniszter felügyeli a *VÁTI Kht.*-t is, amely a területi információs rendszert működteti, illetve közreműködik az EU integrációval kapcsolatos teendők szakmai előkészítésében és végrehajtásában. A hivatal felügyeli ezen kívül a *Regionális Fejlesztési Holdingot*, amely kulcsszerepet játszik a kis és közepes vállalkozások támogatásában. A Hivatal szervezeti keretében működik a *Regionális Fejlesztési Operatív Program*, valamint az *INTERREG Közösségi Kezdeményezés Irányító Hatósága* is.

Az **Európai Ügyekért Felelős Tárca Nélküli Miniszter** a nemzeti fejlesztéssel és fejlesztési tervezéssel, programozással, valamint az európai uniós ügyek kormányzati koordinációjával kapcsolatos feladatokat látja el, így a területfejlesztés szempontjából szintén kitüntetett szerepe van. A Miniszter látja el a regionális fejlesztésért felelős tárca nélküli miniszterrel együttműködve a *Nemzeti Fejlesztési Hivatal* felügyeletét. A Hivatal felelős a hosszú és középtávú fejlesztési tervezési feladatok ellátásáért, az Európai Unió pénzügyi támogatásainak igénybeviteléhez szükséges tervek elkészítéséért, e támogatások

felhasználásához szükséges tevékenység végzéséért és más kormányzati szervek ilyen tevékenységének koordinálásáért.

A *területfejlesztés* kormányzati koordinációjával összefüggő feladatok ellátására *kormány megbízottat* nevezett ki a miniszterelnök. A koordinációra komoly szükség is van, hiszen a két felelős tárca nélküli miniszter mellett a legtöbb minisztériumnak is nagyon komoly beleszólása van a területfejlesztési ügyekbe és feladatokba.

A **Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM)** általánosan felelős a mezőgazdaságért és az élelmiszeriparért, valamint a vidék fejlesztésért. A *Vidékfejlesztési Főosztály* a Vidékfejlesztési és Élelmiszerbiztonsági Helyettes Államtitkár irányítása alá tartozik. A főosztály részt vesz a tárca vidékfejlesztési átfogó közép- és hosszú távú stratégiájának tervezésében és a hazai kiemelt térségi és keretprogramok megvalósításában. Emellett ellátja a falusi- és agroturizmus tárcaszintű feladatait, valamint a területfejlesztés, –rendezés, településfejlesztés, –rendezés tárcakoordinációját és szakterületi képviseletét is. Gondozza és kezeli a LEADER jellegű kísérleti vidékfejlesztési programot és a vidékfejlesztési célelőirányzat pályázatos ügyeit.

A 81/2003. Számú Kormányrendelettel hozták létre a *Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatalt*, mely a Földművelési és Vidékfejlesztési Miniszter irányítása alatt álló, önálló jogi személyiséggel rendelkező, országos hatáskörű központi hivatal, önállóan gazdálkodó központi költségvetési szerv. A Hivatal ellátja az egyes közösségi termékpálya rendtartások szabályozási eszközeinek működtetésével kapcsolatos feladatokat.

Az FVM az egész országra kiterjedő megyei szintű intézményhálózattal rendelkezik. Minden megyében vannak irodái (a földművelési hivatalok), állandó alkalmazottai és szakértői, melyek elsődleges feladata hagyományosan a minisztérium mezőgazdasági politikáinak végrehajtása. A minisztérium vidékfejlesztési osztályainak a közelmúltig nem volt országos intézményhálózata, az előcsatlakozási programokban (közelebbről a SAPARD-ban) való részvételnek azonban előfeltétele a legalább regionális szintű, működő intézményhálózat megléte. Ennek következményeképpen az EU előírások alapján a közelmúltban 7 *Regionális Vidékfejlesztési Irodát* hoztak létre a SAPARD program végrehajtására. Ezek az irodák a hét régióban, a már meglévő regionális fejlesztési ügynökségek mellett néhány, az FVM által finanszírozott plusz munkahely létrehozásával kerültek felállításra. Az új irodák a már meglévő munkaszervezetektől intézményi szempontból függetlenek, központi minisztériumi irányítás alatt állnak. A csatlakozás után fő feladatuk a regionális szintű információ-továbbítás, a vidékfejlesztési célelőirányzat

pályázatkezelési, a kísérleti (LEADER-előkészítő) program szakmai feladatainak ellátása, valamint koordinálják a kistérségi vidékfejlesztési managerek munkáját, képzéseit.

A vidékfejlesztés további fontos intézményi eleme a *kistérségi vidékfejlesztési menedzser-hálózat*. A 190 menedzser a települési társulások által választott és alkalmazott főállású szakember. Gondot okoz, hogy a 168 lehatárolt statisztikai kistérséggel szemben 190 vidékfejlesztési kistérség létezik, így más a területfejlesztés és a vidékfejlesztés kistérségi besorolása. Mindez megnehezíti a forráskoordinációt és a szükséges fejlesztések összehangolását.

Terület- és vidékfejlesztési ügyekben más minisztériumok is jelentős hatókörrel bírnak. Így fontos feladatok hárulnak a már felsorolt minisztériumok mellett:

- a *Pénzügyminisztériumra*, melynek fő feladatköre a stratégiai tervezés, és így a pénzforrások elosztásával a fejlesztések lehetőségeit határozza meg;
- a *Gazdasági és Közlekedési Minisztériumra*, amely a gazdaság és a közlekedés fejlesztési döntéseivel, a hozzá tartozó források elosztásával sokszor alapjaiban változtatja meg egyes régiók, térségek gazdasági és fejlődési adottságait és lehetőségeit;
- a *Belügyminisztériumra*, amely az önkormányzatok pénzügyi alapjait és lehetőségei, törvényi feltételeit határozza meg;
- a *Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztériumra*, amely főként a vidékfejlesztési feladatokkal szorosan összetartozó természet- és környezetvédelmet koordinálja;
- a *Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumra*, amely az elmaradott térségek fejlesztésében kap kitüntetett szerepet;
- az *Ifjúsági, Családi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztériumra*, hiszen az elmaradott és vidéki térségek egyik legfőbb gondja és fejlesztési feladata a szociális problémák kezelése és megoldása;
- az *Informatikai és Hírközlési Minisztériumra*, mert az információs társadalom kiépülésével a fejlesztés egyik igen fontos pillérét koordinálják;
- az *Oktatási Minisztériumra*, hiszen a lakosság képzettsége, szakképzettsége nagyon fontos meghatározója a fejlesztési adottságoknak és lehetőségeknek.

A terület- és vidékfejlesztési feladatok tehát több minisztériumban, hivatalban jelennek meg, az együttműködés sok esetben nem zavartalan, a források szétosztása olykor nem egyeztetett. A kormányzati szintű egységes irányítása és a hatékony és megfelelő

kormányzati struktúra kiépítése még továbbra is várat magára, legfőbb feladat az egységes irányítás és területi besorolás, valamint az eszköz- és forráskoordináció. Emellett szükséges, hogy a mostaninál kiemeltebb szerepet kapjon a területi szemlélet az eddigi ágazati dominancia mellett.

A terület és vidékfejlesztési politika legfőbb szerve az **Országgyűlés**. Az országgyűlés határozza meg az országos területfejlesztési koncepciót, a területfejlesztési politikát meghatározó irányelveket, célokat. Meghatározza a területfejlesztési támogatásokat, a döntések és a forrásfelhasználás decentralizációjának elveit és mértékét, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszerét. Az országgyűlés határoz a területfejlesztési állami erőforrásainak mértékéről, így az éves költségvetési törvény elfogadása során dönt a területfejlesztést szolgáló pénzeszközökről.

4.1.2. A területfejlesztési tanácsok

Az 1996-os új törvény után a területfejlesztési tanácsok és irodák egész rendszere jött létre¹ Magyarországon. Az új intézményrendszer nem politikai úton választott szervezet, hanem egy olyan testület, amelyben különböző szférák törvény által kijelölt helyi képviselői kapnak részt. A különböző szintű tanácsok tagjai a politikai szektorból (minisztériumokból, helyi önkormányzatokból) az üzleti szektorból (országos és regionális kamarákból), a munkavállalók és munkáltatók, valamint a kistérségi településszövetségek képviselői közül kerültek ki. Az 1999-es törvénymódosítás az üzleti szféra, a munkavállalók és munkaadók képviselőit régiós és megyei szinten már nem sorolta a tanács tagjai közé, jelentősen szűkítette az önkormányzatok, a kistérségek küldötteinek számát is, ugyanakkor a tagok közé emelte az Idegenforgalmi Bizottság illetékesét. A 2004-es törvénymódosítás újabb változásokat hozott. A rendszer elméletileg nagyon haladó és demokratikus, gyakorlati működését azonban sok kritika érte, a résztvevők együttműködése sok esetben nem mondható zavartalannak.

Az **Országos Területfejlesztési Tanács** döntés-előkészítő, javaslattevő, véleményező, koordináló és döntéshozó szervként működik, és mint ilyen, részt vesz a területfejlesztési politika kialakításában és érvényesítésében. Tagjai a törvény által taxatíván felsorolt

¹ Az új többszintű intézményrendszer a következőkből áll: Országos Területfejlesztési Tanács (OTT) és az Országos Területfejlesztési Központ; a Regionális Területfejlesztési Tanácsok (RTT, ezekből 7 van) és a tanácsok irodájaként működő Fejlesztési Ügynökségek; Megyei Területfejlesztési Tanácsok és Ügynökségek.

minisztériumok, intézmények, szervezetek képviselői. A terület szerepe nagyon jelentős, hiszen minden lehetősége megvan rá, hogy hatással legyen az országos területi, - fejlesztési - és regionális politika folyamataira, összehangolja a politikai és szakmai érveket. Kiemelkedő jelentősége van annak is, hogy demokratikus testületként meg kell oldania az országos, a regionális, a megyei és kistérségi elképzelések koordinálását. Az OTT az ország területpolitikáját aktívan formáló, meghatározó pillére a területfejlesztésnek és a magyarországi regionalizmusnak.

A **Regionális Területfejlesztési Tanácsok** fő célja a régió gazdaságának és infrastruktúrájának fejlesztése. A területfejlesztési törvény ezen elv alapján meghatározza a regionális területfejlesztési tanácsok feladatait és koordinációs szerepét, ami nem csorbíthatja a megyei területfejlesztési tanácsok törvényben meghatározott feladatait. A regionális területfejlesztési tanács feladatai a következők:

- vizsgálja és értékeli a régió és kistérségi társadalmi-gazdasági helyzetét, környezeti állapotát, adottságait, a vizsgálatok során felhasznált információkat és a vizsgálatok eredményeit a területi információs rendszer rendelkezésére bocsátja;
- elfogadja - az Országos Területfejlesztési Konceptióval összhangban - a régió hosszú és középtávú területfejlesztési koncepcióját, illetve a régió fejlesztési programját és annak stratégiai és operatív munkarészeit;
- ellátja a gazdaságfejlesztés területi koordinációs feladatait, egyeztet a kormányzati és a térségi érdekeket, biztosítja a régió belül a térségi szereplők közötti koordinációt;
- pénzügyi tervet fogad el a fejlesztési programok megvalósítása érdekében, javaslatot tesz a hazai (helyi, térségi, központi), közösségi és egyéb nemzetközi források összetételére és felhasználásának időbeli ütemezésére;
- forrásokat gyűjthet a működéséhez és a fejlesztési programok megvalósításához;
- gondoskodik a források hatékony és szabályszerű felhasználásáról, a programok céljainak érvényesüléséről;
- a régió fejlődésének elősegítése érdekében megállapodásokat köthet külföldi régiókkal, részt vehet nemzetközi együttműködésekben;
- eseti megállapodást köthet az érintett tárcákkal az egyes régió szintű területfejlesztést, illetve az ágazati célkitűzések és feladatok végrehajtását szolgáló fejlesztési programok finanszírozására;

- javaslatot dolgoz ki a régióban kialakult társadalmi és gazdasági válsághelyzetek kezelésére, kezdeményezi a Kormánynál és az érintett minisztereknél intézkedés megtételét és saját forrásaival is segíti azok megvalósítását;
- figyelemmel kíséri a Nemzeti Fejlesztési Terv Operatív Programjai régióban jelentkező feladatainak megvalósítását, közreműködik és elősegíti azok végrehajtását;
- koordinálja az ágazati miniszterek által regionális szinten létrehozott testületek fejlesztéspolitikai tevékenységét, illetve együttműködik más állami intézményekkel;
- előzetesen véleményezi és koordinálja az illetékes területi államigazgatási szervek régiót érintő fejlesztéseit. Külön jogszabályban meghatározott feltételek esetén ezen fejlesztésekkel kapcsolatban egyetértési jogot gyakorol.

Feladataik ellátása során a regionális fejlesztési tanácsok együttműködnek a megyei területfejlesztési tanácsokkal.

A megyei területfejlesztési tanácsok a megyei területfejlesztés döntéshozó szervei. Feladatai ellátásában együttműködik a települési önkormányzatokkal, a megye fejlesztésében közvetlenül vagy közvetve közreműködő területi államigazgatási szervekkel, az érdekelt társadalmi és szakmai szervezetekkel, valamint a Megyei Munkaügyi Tanáccsal. Összehangoló szerepet tölt be a kormányzat, az önkormányzatok, azok társulásai és a gazdasági szervezetek fejlesztési elképzelései megvalósításában.

A megyei területfejlesztési tanács feladatai és hatásköre:

- együttműködik a települési önkormányzatokkal, a megye fejlesztésében közvetlenül és közvetve közreműködő területi államigazgatási szervekkel, az érdekelt társadalmi és szakmai szervezetekkel, valamint a megyei munkaügyi tanáccsal.
- összehangolja a kormányzat, a helyi önkormányzatok, azok területfejlesztési társulásai és a gazdasági szervezetek fejlesztési elképzeléseit. Ennek keretében:
- vizsgálja és értékeli a megye társadalmi és gazdasági helyzetét, adottságait, a vizsgálatok során felhasznált információkat és a vizsgálatok eredményeit a területi információs rendszer rendelkezésére bocsátja;
- kidolgozza és elfogadja - az országos területfejlesztési koncepcióval összhangban - a megye hosszú távú területfejlesztési koncepcióját (a továbbiakban: a megyei területfejlesztési koncepció), illetve a megye fejlesztési programját és az egyes alprogramokat;
- pénzügyi tervet készít a fejlesztési programok megvalósítása érdekében;

- megállapodást köthet az érintett tárcákkal az egyes megyei fejlesztési programok finanszírozásáról;
- részt vesz - külön jogszabályok szerint - a területi kiegyenlítést szolgáló előirányzatok, elkülönített állami pénzalapok elosztásának döntés-előkészítésében, a felhasználás értékelésében;
- közreműködik a megyében kialakult társadalmi és gazdasági válsághelyzetek kezelésében;
- forrásokat gyűjthet a tanács működtetéséhez és a fejlesztési programok megvalósításához.

A megyei területfejlesztési tanács pályázati rendszer keretében, a kormányrendeletekben előírtak szerint kiírt pályázatok alapján, a megyei területfejlesztési program figyelembe vételével dönt a hatáskörébe utalt pénzeszközök felhasználásáról, a fejlesztések megvalósításáról. A területfejlesztési tanácsok döntenek a Területfejlesztési cél-előirányzat támogatások (TFC), a Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások (TEKI) és a Céljellegű decentralizált támogatások (CÉDA) elosztásáról.

A megyei szint alatt a **kistérségek** szintje található, amely azonban a gyakorlatban több különböző és egymást átfedő rendszert jelent. Az egyik a területfejlesztési törvény által meghatározott egység, a "tervezési-statisztikai kistérségek" szintje, amely az ország teljes területét lefedi. Ez nemcsak a statisztikai adatgyűjtés egysége, hanem a magyar területfejlesztési rendszer mindenfajta osztályozásának, például a külön támogatásra jogosult hátrányos helyzetű térségek besorolásának geográfiai alapja is. A másik típus a településszövetségek, avagy "önkéntes kistérségek" rendszere, amely a helyi önkormányzatok kapcsolat-rendszerén épül fel. Ezek az önkéntes mikrorégiók gyakran igen különböző méretű területet és lakosságot fednek le és sok esetben nem egyeznek meg a statisztikai kistérségekkel, ami gyakran zavart okoz a rendszerben. Ezek mellett még megtalálható a vidékfejlesztési kistérségek területi rendszere is, amely nem azonos az előzőekben említett területi egységekkel. A vidékfejlesztési (SAPARD) kistérségek a vidékfejlesztés legkisebb területi egységei.

A fentiekén kívül van néhány olyan **térségi fejlesztési tanács** és ügynökség is, amely nem része a hierarchikus rendszernek. Ezeket többnyire speciális, valamilyen okból fontos vagy kiemelkedő területek fejlesztésének céljából hozták létre. Összesen hat ilyen tanács létezik, melyek Budapest, a Balaton, a Tisza-tó, a Velencei-tó, a 6-os és az 56-os számú út területének fejlesztésével foglalkoznak.

Van néhány olyan testület, melyeknek nincsen intézményhálózata, vagy az előzőekhez hasonló közvetlen befolyása a terület- és vidékfejlesztés területén, azonban a témával

kapcsolatos törvények és jogszabályok terén véleménynyilvánítási joggal rendelkeznek, így jelentős hatásuk lehet a vidék fejlődésének jövőjére. Ilyenek többek között a Magyar Országgyűlés különböző bizottságai (például környezetvédelmi, munkaügyi, szociális és családügyi, kisebbségi). Ezeken kívül szerepet kapnak még a gazdasági kamarák, a nemzeti parkok igazgatóságai és az Országos Környezetvédelmi Tanács is.

4.1.3. Civil szervezetek

A rendszerváltás után a különböző civil szervezetek nagyon gyors fejlődésnek indultak. Mára körülbelül 50,000 ilyen szervezet működik szerte az országban, melyek közül nagyon sok végez valamilyen, a települések problémáival és fejlesztésével kapcsolatos munkát. A terület- és vidékfejlesztés szempontjából a legfontosabb szervezetek valószínűleg a már említett *önkéntes településszövetségek*² és ezek *helyi fejlesztési ügynökségei*. Ezek a szövetségek gyakran jelentős helyi befolyással rendelkeznek. Néhányuknak megvan a szükséges tapasztalata, összeköttetése és szakértelme mind a hazai és EU pénzügyi források eléréséhez, mind pedig a helyi fejlesztési projektek és fejlesztési programok megtervezéséhez és végrehajtásához. Ugyanakkor a kistérségi szövetségek képviseléssel rendelkeznek a regionális és megyei fejlesztési tanácsokban, így bizonyos politikai befolyásuk is van fejlesztési ügyekben. Bár, mint azt sokan nehezményezik, ez a képviselés nagyon gyenge, ami az egész rendszer egyik legfőbb hiányosságaként tartható számon. A politikai befolyás megszerzésének másik lehetséges útját a *Vidék Parlamentje* biztosítja. A Vidék Parlamentje Egyesületnek ma 210 tagszervezete van, ezek között olyan szervezetek – a Falusi Turizmus Országos Szövetsége, a Népfőiskolai Társaság, a Biokultúra Egyesület, a Zalai Falvakért Egyesület, a Csereháti Településszövetség, a Jóléti szolgálat Alapítvány –, amelyek önmagukban is 50-200 szervezetet tömörítenek. Így szerényen számolva mintegy 800-1000 magyarországi kistépelüléssel állnak ma kapcsolatban. A szervezet megalakulásával létrejött Magyarországon (nyugat-európai, elsősorban svéd mintára) a vidéki érdekegyeztetés civil alapon működő, jelentős nemzetközi kapcsolatokat ápoló fóruma.

² Ezek némelyike már 10 éves, jó intézmény- és kapcsolatrendszere van a régió belül és azon kívül is, és sok tapasztalattal rendelkezik a hazai és EU fejlesztési programok terén. Mások sokkal kevésbé sikeresek vagy fejlettek, sok pedig csak az FVM azon kezdeményezése nyomán jött létre, melyben a kistérségek számára erőforrásokat biztosítottak, hogy a SAPARD programmal kapcsolatos helyi fejlesztési programjaikat megírassák.

A KSH 2002-es felmérése szerint kb. 2800 településfejlesztéssel foglalkozó civil szervezet található az országban, melyek közül 1200 alapítvány, 1600 pedig társas non-profit szervezetként működik. Ez azt jelenti, hogy az összes civil szervezet 5,6-5,7%-a foglalkozik településfejlesztéssel. Területi megoszlásukra jellemző, hogy csak minden 10. szervezet tevékenykedik a fővárosban, a fennmaradó 90%-uk vidéki településeken. A településfejlesztéssel foglalkozó non-profit szervezetek összbevétele 2002-ben meghaladta a 70.000 millió Ft-ot, ami az összes civil szervezet bevételeinek 10%-át adta. Még nagyobb ez az arány ha a fővároson kívüli területeket vizsgáljuk, hiszen a vidéki civilek bevételeinek közel negyede a településfejlesztési szervezetekben realizálódott. A településfejlesztési profilú civileken belül pedig a közhasznú társaságok és intézmények érték el a legnagyobb bevételt, megközelítőleg 60.000 millió Ft-ot.

A vizsgált civileknél megközelítőleg 12.000 főállású, teljes munkaidős, 1.300 főállású részmunkaidős, és 400 nem főállású alkalmazott dolgozott, 89%-uk vidéken, míg 11%-uk Budapesten. Ebből adódóan ezeknek a civil szervezeteknek a kiadásában komoly aránya van a bér és bérjellegű kifizetéseknek (kb. 35%), valamint főként az irodák fenntartását szolgáló vásárolt anyag és szolgáltatás termékcsoportnak (42%).

5. A helyi települési önkormányzatok érdekérvényesítése a nagypolitika erőterében – területfejlesztési források allokációja

Az önkormányzatok érdekérvényesítését vizsgálhatjuk több módszerrel, először is kutathatjuk a térségi és a regionális szerepüket úgy, hogy minden egyes önkormányzatnak a nagypolitikához fűződő kapcsolatát és ezzel együtt egymáshoz fűződő viszonyát áttekintjük. A munkát egyszerűsíti, ha valamilyen típusokba rendezzük az önkormányzatok sokaságát, és azokból választunk ki egyet-egyet, s abból következtetünk az adott típusban lévő többire.

A kutatás másik lehetséges útja, s mi ezt választottuk: bizonyos tulajdonságok alapján csoportosítottuk az önkormányzatokat, s ezen csoportok között figyeltük meg a területfejlesztési források eloszlását. A megfigyelésünk csak a három kormányzati ciklus alatt elosztott forrásokra fókuszált, az így kapott közpénz eloszlásokból következtettünk a legkülönbözőbb típusokba sorolt önkormányzatok érdekérvényesítő képességére. A módszer redukciója vitatható és további pontosításokat és mérési és elemzési technikai tisztázást igényel, de most első rátekintésre ezen eredményeket tudjuk megosztani az érdeklődőkkel.

A vizsgálat nem tér ki az önkormányzatok költségvetésének egészére, s a központi költségvetés és helyi autoritások bevételeinek viszonyára. Nem értékeltük azt sem, hogy miért volt a kezdeti években az állami hozzájárulás aránya közel 62%-os, s ez miért csökkent le az ezredfordulón 40% alá, mialatt a saját bevételek nem minden önkormányzatnál tudták pótolni a hiányzó 60%-ot! Nem vizsgáltuk, miért és milyen mértékben kerültek a területfejlesztési források kiosztásra, s azok milyen hatással voltak az egyes települések társadalmi gazdasági életére. A források számunkra csak indikátorok voltak, amelyek jelezték számunkra azt az erőteret, amelyben a helyi települési önkormányzatokat elhelyezhettük, s ezen erősorrendeken keresztül következtethettünk a helyi és nagypolitika bonyolult viszonyára.

5.1. A vizsgált fejlesztési források (1991-2002)

5.1.1. Címzett és céltámogatások (CCT)

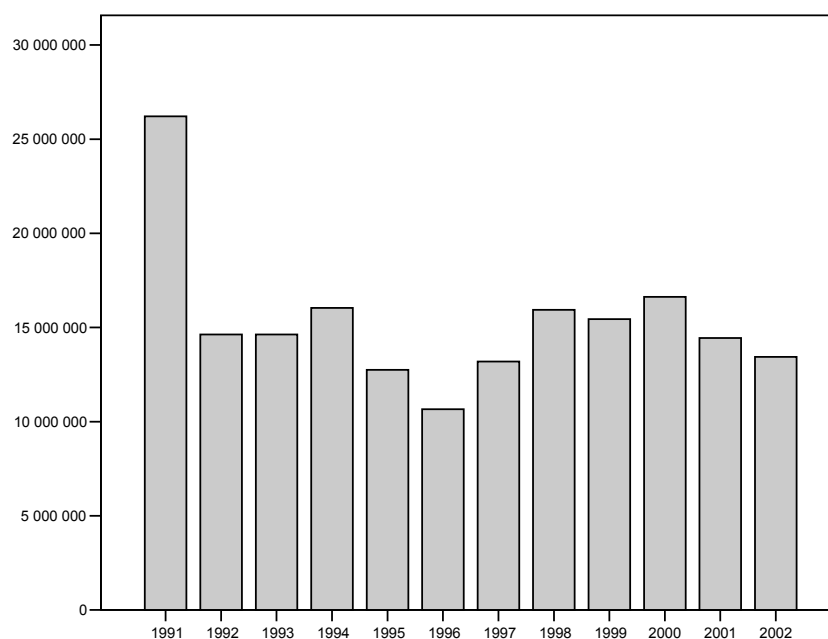
Címzett támogatást az önkormányzatok feladataik teljes körét felölelő, a céltámogatási formában nem támogatható vízgazdálkodási, egészségügyi, szociális, oktatási és kulturális, önkormányzati térségi és egyéb területi vonatkozású, esetenként kiemelt fontosságú, 200 millió beruházási összköltséget meghaladó önkormányzati beruházások

megvalósítására kaphattak. Kivételt képeztek a válsághelyzetek, ebben az esetben a megjelöltektől eltérő körben is adhattak támogatást.

Céltámogatást az önkormányzatok, törvényben meghatározott beruházások megvalósításához - a vízgazdálkodás, oktatás, egészségügyi és kommunális ellátás témakörében - igényelhettek. A beruházások biztonságosabbá tételében, illetve a megfelelő pénzügyi és műszaki előkészítésben segítette az önkormányzatokat, hogy az Országgyűlés a támogatott célok körét három évre előre kijelölte.

A címzett és céltámogatások igénybevételére minden olyan önkormányzat jogosult volt, amely a pályázati feltételeknek megfelelt. A területfejlesztési szempontból kedvezményezett települések önkormányzatai, amennyiben a fejlesztés megvalósításához nem tudtak megfelelő nagyságú saját forrást biztosítani, a Céltámogatási Kiegészítő Keretből pályázhattak kiegészítő támogatásra. Annak érdekében, hogy ösztönözzék az egyes önkormányzatok közös beruházásait a meghatározott céltámogatási arányon felül további 10%, ezer fő alatti községeknél 20% többlettámogatás volt igényelhető.

A **címzett támogatás** éves eloszlását figyelembe véve, 2002-es változatlan áron számolva, a legtöbb forrás 1991-ben jutott el az önkormányzatokhoz, több mint 25 milliárd forint. Viszonylagos csúcsoknak számítanak 1994-es, 1998-as, 1999-es, és a 2000-es évek, amikor a fejlesztési forrás összege meghaladta 15 milliárd forintot. Mélypont 1996-os költségvetési év volt, amikor a címzett támogatások alig haladták meg a 10 milliárd forintot. A fejlesztési források esetében, így a címzett támogatásnál is a felhasználás időpontját vettük alapul (nem az odaítélés dátumát), ezért a különböző kormányzati kurzusokat nem értékeltük. De figyelemre méltó az a tény, hogy az első két kormány esetén a választási években az önkormányzatok, s így a települések több fejlesztéshez jutottak, mint azt megelőző két évben, ettől a gyakorlattól a harmadik kormány eltért, mert a címzett támogatások terén a kormányzati ciklus közepén volt bőkezű. **A címzett támogatások a vizsgált időszakban meghaladták 1840 milliárd forintot, 2002-es változatlan áron számolva.**

1. ábra Címzett támogatás megoszlása (Ezer forintban) 1991-2002 között

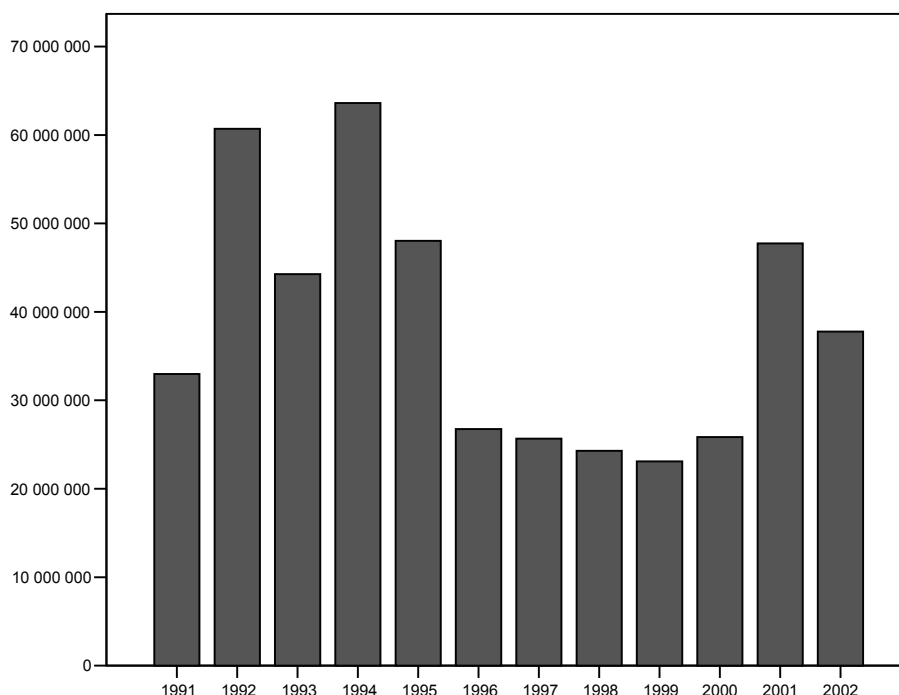
A **céltámogatások** éves eloszlása, a vizsgált utolsó év változatlanárán számolva, másképpen alakult, mint a címzett támogatás, mert itt a csúcs év az 1992-es és a 1994-es évek voltak, amikor a főszámok elérték 60, illetve 62 milliárd forintot. A mélypont 1999-es év, amikor támogatás főösszege csak 22 milliárd forint volt, 1996-tól az ezred fordulóiig az éves céltámogatás a legjobb évnek a felét sem érte el. A vizsgált két utolsó évben a területfejlesztési forrás felkapaszkodott 40-50 milliárd közé.

Összességében mind két fő területfejlesztési forrásról elmondható (a TEKI és a CEDE ezen forrásokhoz képest csak morzsáknak számítanak), hogy az önkormányzatok mézesheteinek számító első kormányzati ciklus után a nagypolitika változó intenzitás mellett, fölöttébb hullámzó módon gondoskodott a helyi társadalmak fejlesztéséről. A Címzett- és Céltámogatás éves főösszegei 2002-es változatlan áron számolva nem mutatnak növekvő trendet, annak ellenére, hogy a helyi települési önkormányzatok számára egyre inkább e két területfejlesztési forrás nyitotta meg az utat a különböző fejlesztések előtt. **A vizsgált időszakban a céltámogatások teljes összege 461 milliárd forintot közelítette meg, az utolsó év változatlanárán számolva.**

A vizsgált időszakban a kormányzatok fokozatosan bővítették az önkormányzatok feladatkörét, a feladatokhoz kapcsolódó normatívátámogatások nem követték az infláció ütemét, s ezzel együtt csökkentették a személyi jövedelemadó helyben felhasználható részét. A nagypolitika gyakran tette, hogy az önkormányzatok kontójára emelte a közszférában dolgozók munkabérét, illetményét. A felsoroltak, változatlan áron számolva, ténylegesen

apasztották a helyi autoritások költségvetését, s ezzel csökkentették azok mozgásterét a területfejlesztésben. Az önkormányzatok versenye élesedett a központi források megszerzéséért, de együttesen sosem tudtak hatékony nyomást gyakorolni a nagypolitikára, annak érdekében, hogy a központi költségvetés adjon számukra nagyobb döntési lehetőséget, s ezzel együtt kvázi nagyobb hatalmat. A hatalom decentralizációjára tett kísérletnek könyvelhetjük el két további forrás megjelenését a TEKI-t és a CÉDE-t.

2. sz. ábra Céltámogatás megoszlása (ezer forintban) 1991-2002-között

5.1 2. Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások (TEKI)

1996-ban a területfejlesztést és a területi kiegyenlítést az átfedések kiküszöbölése érdekében határozták meg külön feladatként, két különböző támogatási rendszert kialakítva. A területi gazdaságfejlesztési, munkahely-teremtési célokat elsődlegesen a területfejlesztési céllelőirányzat, az önkormányzatok kommunális jellegű infrastrukturális fejlesztését pedig a területi kiegyenlítést szolgáló támogatás segíti.

A fentieknek megfelelően a TEKI elsődleges célja a termelő infrastrukturális feltételekben meglévő területi fejlettségbeli különbségek mérséklése, elsősorban az elmaradott és a foglalkozási gondokkal küzdő településeken. **A területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások összege 1997-2002 között, az utolsó év árain számolva, közel 70 milliárd forintot ért el.**

TEKI-t alapvetően a központilag meghatározott, elmaradott települések önkormányzatai vehettek igénybe. A támogatás odaítéléséről a megyei területfejlesztési tanácsok döntöttek.

Ez a támogatási lehetőség kiemelten segítette az önkormányzatok céltámogatással megvalósuló humán és termelő infrastrukturális beruházásainak saját forrás kiegészítését.

5.1.3. Céljellegű decentralizált támogatás (CÉDE)

Ez a támogatás a helyi önkormányzatok számára volt nyújtható, ágazati, illetve költségkorlátozás nélkül. Az előzőektől eltérően azonban nemcsak beruházási, hanem felújítási feladatok megvalósítására is lehetett pályázni. A keretből támogatást lehetett nyújtani a 200 millió forint beruházási összköltséget meghaladó és címzett támogatásban részesülő beruházásokhoz, a céltámogatásban vagy a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásban, az elkülönített állami pénzalapokból és egyéb központi támogatásban részesülő fejlesztésekhez. A helyi önkormányzatok vis maior esetekben is kaphattak támogatást a céljellegű decentralizált keretből. **A vizsgált időszakban a céljellegű decentralizált támogatás összege 2002-es változatlanáron számolva 40,1 milliárd forintot tett ki.**

A támogatás odaítéléséről a megyei területfejlesztési tanács döntött. A tanács az elsődlegesen támogatható célokat a pályázati kiírásban határozta meg, de indokolt esetben az ettől eltérő feladatok ellátását is támogatásban részesíthette.

5.2. A vizsgált településcsoportok

A helyi települési önkormányzatokat két szempont szerint osztályoztuk, egyrészt csoportosítottuk **jogállás- és népességnagyság**, másrészt a **vidékiesség kritériuma** (Obádovics; 1998), valamint a **komplex fejlettségi mutató** (Csatári; 2000) szerint.

Az első csoportosításnál a **települések jogállását** vettük alapul (főváros, megyei jogú város, város és község), s továbbá a **községeket csoportosítottuk népességük nagysága szerint** (3000 fő feletti, 1000-2999 fő, 500-999 fő közötti, és 499 fő alatti falvak).

1. sz. tábla Lakónépesség és település szám a jogállás és népesség nagyság szerint csoportosított helyi önkormányzatok között (2002-ben)

település kategóriák	N	% of Total N	% of Total Sum	Mean	Std. Deviation
főváros	1	,0%	17,2%	1769729,00	.
megyei jogú város	22	,7%	19,7%	92235,68	49456,956
város	229	7,3%	28,3%	12739,11	9059,870
község 3000 fő felett	248	7,9%	11,1%	4628,85	1868,043
község 1000 - 2999 fő	950	30,3%	16,1%	1748,19	554,732
község 500 - 999 fő	689	22,0%	4,9%	729,35	143,997
község 500 fő alatt	996	31,8%	2,7%	277,67	125,246
Total	3135	100,0%	100,0%	3286,76	32948,710

A második csoportosításnál elkülönítettük a **nagyvárosokat**; főváros és az ötvenezer főnél népesebb városokat. A **sűrű-közeli**, az **átlagos közeli** és a **ritka közeli** településeket, amelyek a nagyvárosok 30 km-es gyűrűjén belül helyezkednek el és népsűrűségük egy négyzetkilométerre számítva 71 fő feletti (sűrű), illetve 28-71 fő közötti (átlagos), valamint 28 fő alatti (ritka). A távoli kategóriában a 30 km-es gyűrűkön kívüli települések kerültek; s így kaptunk **sűrű távoli**, **átlagos távoli** és **ritka távoli** település csoportokat (2. tábla).

2. tábla: Lakónépesség és település szám a vidékiségi kategóriák alapján csoportosított helyi önkormányzatok között (2002-ben)

összevont kategóriák	Mean	N	Std. Deviation	% of Total N	% of Total Sum
nagyváros	177282,95	21	367947,205	,7%	36,1%
sűrű, közeli	5193,50	496	6729,134	15,8%	25,0%
Átlagos, közeli	1253,32	856	1383,979	27,3%	10,4%
ritka, közeli	437,05	414	457,438	13,2%	1,8%
sűrű, távoli	5755,72	262	7889,770	8,4%	14,6%
Átlagos, távoli	1504,97	702	2018,094	22,4%	10,3%
ritka, távoli	484,54	381	434,818	12,2%	1,8%
Total	3289,20	3132	32964,395	100,0%	100,0%

A harmadik csoportosításnál a **komplex fejlettségi mutató** alapján elkülönített 149 fejlesztési kistérségbe tartozó településekhez jutott fejlesztési forrásokat vizsgáltuk¹. A sokváltozós elemzés során kialakított hat faktor alapján képzett cluszterelemzés útján a következő kistérségi típusok kerültek lehatárolásra:

¹ Csatári Bálint számításai szerint (MTA RKK AKI).

A kifejezetten **városias kistérségek**, számuk 33, a városban él a lakosság több mint 70%-a, korfája kedvező képet mutat, népessége iskolázott, lakossága mérsékeltén fogzó, infrastruktúrája fejlett, jó elérhetőség és viszonylag kedvező jövedelmi helyzet jellemzi, gazdasági mutatói jók, e típusba 780 település tartozik, Budapest nélkül a népesség 41%-a, s az ország területének 29%-t fedi le.

Az **Agglomerálódó kistérségek** csoportjába 10-en tartoznak, amelyek mindegyike a Budapesti gyűrűben található, jellemzően magas a vándorlási nyereségük, alacsony a munkanélküliség, magas népsűrűségük, legjobb jövedelmi viszonyokkal és kedvező gazdasági mutatókkal jellemezhetőek, e típusba 120 település tartozik, amelyben él ország vidéki népességének 9%-a, s a területének 4%-t foglalja el.

A **sajátosan idegenforgalmi kistérség**, számuk 6, amelynek jellemzően a népessége nő, bár helyi társadalmi öregedő képet mutatnak, foglalkoztatása terciálizált, magas a vállalkozók aránya, e típusba 112 település tartozik, a népesség 2%-a, s az ország területének 3%-t fedi le. A **fejlett-átlagos (elsősorban ipari) kistérségek** csoportjába 22-en tartoznak, demográfiai helyzete viszonylag jó, elvándorlás mérsékelt, infrastruktúrája és elérhetősége jó, a nevezett típusba 441 település jut, amelyben a népesség 10%-a él, s a területének 11%-a tartozik.

A **mezőgazdasági kistérségek** száma 51, amelyben az agrárkeresők aránya megközelíti a 30%-ot, népessége erőteljesen fogy, vándorlási vesztesége tetemes, a legelöregedettebb népességgel bír, jövedelemtermelő képessége más kistérségeknek csak 30-50%-t éri el, infrastruktúrája elmaradott, 962 település, az ország területének 33,5%-a, s a vidéki népességének 23%-a tartozik a vizsgált típusba.

A **periférikus, elmaradott kistérségbe** tartoznak 27-en, az elvándorlás mértéke itt a legmagasabb, alacsony a városi népesség, a mezőgazdasági jelleg erős, a munkanélküliség, infrastruktúrája elmaradott, rossz az elérhetőség, alacsony a jövedelem képzés szintje, e halmozottan hátrányos helyzetű vidéki kistérségbe került 710 település, amely az ország területének 20%-án terül el, s népességnek 15%-a él.

5.3. A vizsgált időszak

A fejlesztési források a vizsgált időszakban (1991-2002) összehasonlíthatóak mivel a 2002-es évhez viszonyítottuk, s ezzel kiküszöböltük az infláció hatását. Az elemzett tizenkét évet három kormány ciklusra bontottuk fel, a háromszor négy év során a felhasznált közpénzeket vettük alapul (nem az odaítélt összegekkel számoltunk!). Ez a

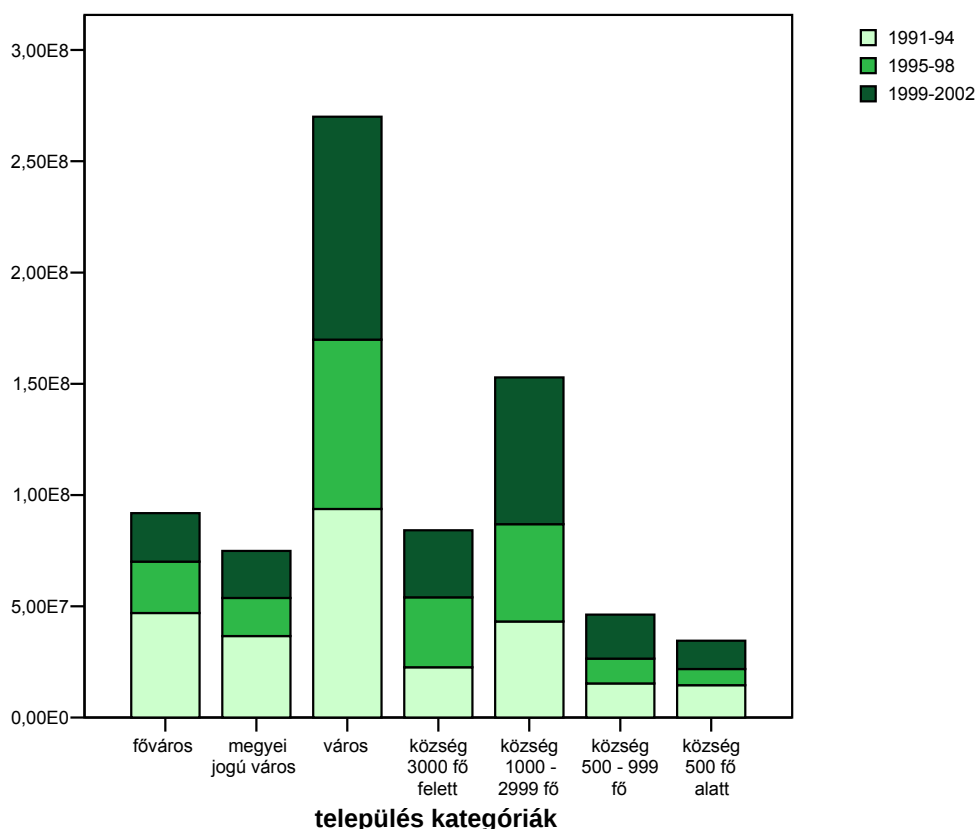
típusú bontás nem teszi lehetővé a kormányok preferenciáinak elemzését, értékelését, de alkalmas arra, hogy **a különböző státuszban és földrajzi helyzetben lévő önkormányzatok érdekérvényesítési képességét** összevessük és értékeljük. A vizsgálat keresztmetszete nem fedi le a teljes területfejlesztési politika életvilágát, mivel nem foglalkozunk olyan indirekt támogatási formákkal, mint beruházási hitelgarancia, adókedvezmény (áfa-mentesség), stb., amelyek jelentősen átrajzolják a forrás allokációk térképét, de jelen adatok elemzése néhány föltevés alátámasztására ad lehetőséget, és újabb kérdés felvetésére bátorít.

5.4. A közpénzek eloszlása a települések jogállása és nagysága szerint

A vizsgált időszakban a fejlesztési források legjelentősebb része (a vizsgált utolsó ciklusban megközelítette a kétharmadot) a nem megyejogú **városokban** (több mint 2,50E8 forint) és a **1000-2999 fő közötti községekben** (meghaladta 1,50E8 forint) kerültek. A legsikeresebben forrást allokáló két típushoz tartozó önkormányzatokban az ország népességének közel negyven százaléka, vagyis a nem megyei jogú városokba 28,3%-a, a középfalvakban pedig az ország lakosságának 16,1%-a él. A harmadik helyen a főváros található, majd a negyedik helyen 3000 főnél népesebb községek állnak, szorosan a középmezőnyhöz zárkoznak a megyei jogú városok, s az alsóházat a kis- és aprófalvak képviselik.

Ha az egy főre jutó vizsgálatba bevont fejlesztési források elosztását szemléljük (Cél és Címzett, TEKI, CEDE) akkor a következő település együttesek kerülnek a dobogós helyre: **Főváros, megyei jogú városok, városok** (2. tábla). Az erőssorrend (mind a három ciklusban) követi a közjogi állapotból eredő, s községek esetében pedig a népesség számából következtethető státusz sorrendet.

3. ábra Összes támogatás megoszlása ciklusonként jogállás- és népesség szám szerint

Amennyiben az egyes ciklusokon belül vizsgáljuk a különböző jogállás- és népesség szám alapján tipizált önkormányzatok között a területfejlesztési források allokációját, akkor az erőssorrend az időben változatosabb képet mutat.

A **főváros**, a **megyei jogú városok** közpénz lehívása gyengült (17,2-ről 8,0%-ra, illetve 13,4-ről 7,8%-ra). A **városoké** enyhén emelkedik, a **nagyközségeké** hullámzó (3000 fő feletti) képet mutat, a **középfalvaké** viszont tendenciózusan erősödik, mivel az első ciklusban a források 15,8%-át, a második ciklusban és harmadik ciklusban a fejlesztési pénzeknek a 20,8%-át majd 24,3%-át sikerült magukhoz vonniuk. A kis- és aprófalvak esetében a második kormány ciklus jelentős visszaesés után 1999-2002 között a kisfalvaknak sikerült pozíciójukat javítani, aprófalvaknak pedig 1991-1994 közötti helyzetüket megközelíteni.

3. tábla A fejlesztési források eloszlása (Cél-címzett, TEKI, CEDE) jogállás- és népesség szám szerint 1991-94 1995-98 1999-2002 között

Település kategóriák		1991-94	1995-98	1999-2002
Főváros	Mean	46988358,6338	23103960,7228	21732207,8148
	Std. Deviation	.	.	.
	% of Total Sum	17,2%	11,0%	8,0%
	Sum	46988358,63	23103960,72	21732207,81
Megyei jogú város	Mean	1663710,5142	779294,6733	959047,1189
	Std. Deviation	1394879,39287	748952,05552	1086507,38892
	% of Total Sum	13,4%	8,2%	7,8%
	Sum	36601631,31	17144482,81	21099036,62
Város	Mean	409342,6107	332116,7334	437752,2121
	Std. Deviation	904508,29258	589514,34788	687512,00735
	% of Total Sum	34,3%	36,2%	36,9%
	Sum	93739457,85	76054731,94	100245256,58
Község 3000 fő felett	Mean	90887,2466	126822,5996	121557,2663
	Std. Deviation	142173,54350	221032,39422	230183,82580
	% of Total Sum	8,3%	15,0%	11,1%
	Sum	22540037,14	31452004,69	30146202,05
Község 1000 - 2999 fő	Mean	45444,1838	46034,5236	69426,6598
	Std. Deviation	106235,84051	110052,68526	181135,20584
	% of Total Sum	15,8%	20,8%	24,3%
	Sum	43171974,56	43732797,38	65955326,81
Község 500 - 999 fő	Mean	22248,7781	16114,0389	28770,9699
	Std. Deviation	49617,05727	48493,38182	119572,69511
	% of Total Sum	5,6%	5,3%	7,3%
	Sum	15329408,13	11102572,84	19823198,29
Község 500 fő alatt	Mean	14592,9344	7283,1924	12752,0269
	Std. Deviation	29182,30669	21584,69479	56528,67525
	% of Total Sum	5,3%	3,5%	4,7%
	Sum	14534562,67	7254059,63	12701018,79
Total	Mean	87051,1739	66936,0797	86667,3834
	Std. Deviation	899126,96360	466236,75382	476517,66646
	% of Total Sum	100,0%	100,0%	100,0%
	Sum	272905430,31	209844610,01	271702246,95

Az **egy főre jutó fejlesztési forrás** elosztást figyelembe véve vízválasztónak számítanak a 3000 főnél nagyobb népességű települések. A **közepes- kis- és aprófalvak** mindegyike csak az országos átlag alatti mértékben tudott hozzájutni a területfejlesztési pénzekhez (mind a három kormányzati ciklusban), az átlag felét, a negyedét, illetve a hatodát

érve el attól függően, hogy milyen kis létszámú a település. Minél kevesebb lélekszámú egy önkormányzat, annál inkább van esélye arra, hogy az országos átlag alatt lesz az egy főre jutó elnyert területfejlesztési pénze.

A főváros és megye jogú városok csökkenő részesedésének okát több tényezőben kereshetjük. Az első mindenképpen az, hogy a területfejlesztési támogatásoknak számos más formája hozzájuk elért, amely a kisebb településekre nem jutott el, ez különösen igaz a fővárosra. Budapest kiemelt volta közismert, ebből eredően külföldön hitelekhez tudott jutni, amelyre az állam garanciát adott, vagy adott esetben közberuházásait úgy támogatta a kormányzat, hogy az adók megfizetésétől a kincstár eltekintett (áfa-mentesség). A megyei jogú városokban megvalósuló közberuházás a megyei önkormányzatok kezelésében meglévő intézményekben realizálódott, amelyek nem a megyeközpontoknál lettek lekönyvelve, de a nagyvárosok közjóját épp úgy szolgálták, mit a tágabb környezetét. A megyei jogú önkormányzatok a fejlesztéseikbe gyakorta bevonták az agglomerációs településeket, az így közösen megpályázott és elnyert közpénzeknek egy jelentős hányada az agglomerációs önkormányzatoknál került elszámolásra, bár a közberuházás (csatornázás, kommunális szemétfeldolgozó, stb.) nagyobb részét a nagyváros érdekeit szolgálta.

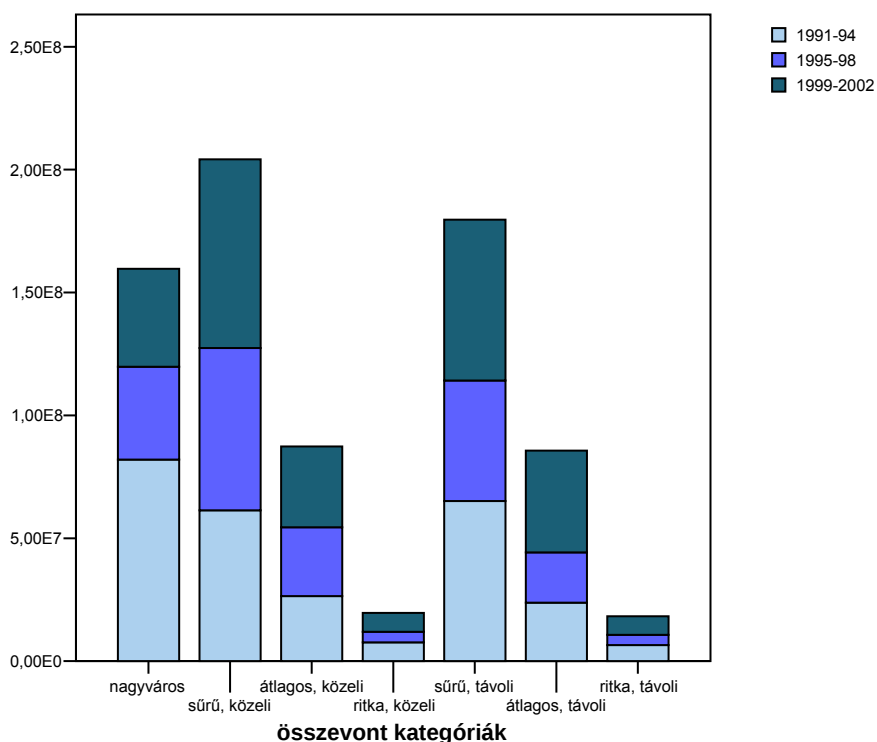
A városok magas részesedése, a területfejlesztési források több mint egyharmadát sikerült megszerezniük, az egy főre számított támogatási érték az országos átlagnak ötszöröse volt mindegyik ciklusban. Az egymást követő kormányzati kurzusok politikai preferenciaváltásainak a kis- és közép méretű városok kisebb mértékben voltak kitéve, mint nagyvárosok mivel a helyi hatalom képviselői mindinkább semlegesítették magukat a parlamenti pártoktól (legalább is formálisan), ugyan akkor a nagypolitika számára felértékelődtek a kisvárosok azáltal, hogy a 176 választókerületi mandátum sorsát mindinkább a vidéki városok határozhatták meg, illetve ezen helyi társadalmak elitje.

A közepes falvak pozíciója megerősödő tendenciát mutat a kormányzati ciklusokon belüli részesedést illetően, bár az egy főre jutó területfejlesztési támogatás összege sosem érte le az országos átlagot. Az 1000-2999 fő közötti önkormányzatok inkább meg tudtak felelni azoknak az elvárásoknak, amelyeket a pályázati feltételek diktáltak. A beruházásokhoz szükséges önrészt, az "előírt" partnereket és a szükséges szervezeti erőforrásokat inkább tudták biztosítani, mint a tőlük kisebbek, de ugyanakkor jellemezték őket mindazok a hátrányok is, amelyek a kis- és apró falvakat.

5.5. A területfejlesztési forráseloszlása a vidékiség kritériuma szerint

Ha a ruralitási tényezők alapján felosztott településcsoportok közötti forrásallokációt vizsgáljuk, akkor (mind a három ciklus és mind a négy forrás összegét vesszük alapul) a legtöbb közpénzt a **sűrű-közeli** kategóriába eső települések szerezték meg (több mint 2,00E8 forint), továbbá sikeresek voltak a **sűrű-távoli** kategóriába eső városok és falvak (1,80E8 forint), s harmadik helyen a **nagyvárosok** zártak (1,60E8 forint). Az **átlagos-közeli** és **átlagos-távoli** település típusba tartozó önkormányzatok a középmezőnyt reprezentálják, s a sereghajtóknak a **ritka-távoli**, valamint **ritka-közeli** típusba sorolt helyi autoritások kerülnek. A területfejlesztési források megszerzésében ugyan nem hátrány, de mégsem a centrum közeli állapot játszik meghatározó szerepet, hanem a népsűrűség, ebből feltételezhetjük azt, hogy az urbanizáltság növeli, a rurális tényezők pedig csökkentik a közpénz megszerzésének az esélyét.

4. ábra Összes támogatás megoszlása ciklusonként vidékiség kritériuma szerint

A **sűrű-közeli** település csoportban él az össznépesség egy negyede, a **sűrű-távoli**ban lakik az ország 15%-a, a **nagyvárosokba** tömörül a népesség 36%-a, azaz az össznépesség háromnegyedét tömörítő átlagfeletti népsűrűségű helyi önkormányzatok szerezték meg a fejlesztési források legjelentősebb részét. Az urbanizált települések a kormányzati ciklusoktól függően a vizsgált közpénzek 86,5%-át, majd 72,9%-át, s végül 67,1%-át tudták magukhoz

vonni, mialatt az ország népességnek 65,7% él területükön. A vidékiségi kritériuma szerint osztályozott önkormányzatok között az időbeni eloszlást is vizsgáltuk, s e közelítésből kitetszett, hogy az urbanizált települések forrásallokáló ereje nem egyenletes, dominanciájuk nem egyértelmű.

4. tábla A fejlesztési források eloszlása (Cél-címzett, TEKI, CEDE) vidékiségi kritériuma szerint 1991-94 1995-98 1999-2002 között

összevont kategóriák		1991-94	1995-98	1999-2002
nagyváros	Mean	3905261,4064	1797886,1068	1899232,2277
	Std. Deviation	9967520,71560	4930052,71955	4672591,98435
	% of Total Sum	30,1%	18,0%	14,7%
	Sum	82010489,54	37755608,24	39883876,78
sűrű, közeli	Mean	123792,3255	133107,4539	154760,8181
	Std. Deviation	226744,63755	284048,06239	366731,98050
	% of Total Sum	22,5%	31,5%	28,3%
	Sum	61400993,44	66021297,14	76761365,77
átlagos, közeli	Mean	30872,0457	32757,3235	38419,2902
	Std. Deviation	75564,99547	86655,42989	110367,06165
	% of Total Sum	9,7%	13,4%	12,1%
	Sum	26426471,08	28040268,88	32886912,42
ritka, közeli	Mean	18381,0353	10427,7914	18654,5195
	Std. Deviation	34057,68336	31508,10200	59368,98505
	% of Total Sum	2,8%	2,1%	2,8%
	Sum	7609748,62	4317105,66	7722971,06
sűrű, távoli	Mean	248688,4683	187094,6558	249775,7254
	Std. Deviation	850700,24821	517853,69881	590582,65137
	% of Total Sum	23,9%	23,4%	24,1%
	Sum	65156378,70	49018799,82	65441240,06
átlagos, távoli	Mean	33832,7076	29166,4564	59017,4095
	Std. Deviation	78946,45426	82033,38030	161450,73832
	% of Total Sum	8,7%	9,8%	15,3%
	Sum	23750560,76	20474852,39	41430221,44
ritka, távoli	Mean	17193,6698	10972,8494	19732,0720
	Std. Deviation	29596,75208	26699,08807	85733,09189
	% of Total Sum	2,4%	2,0%	2,8%
	Sum	6550788,18	4180655,62	7517919,44
Total	Mean	87134,5563	66988,6934	86731,9626
	Std. Deviation	899553,57469	466456,90662	476741,15850
	% of Total Sum	100,0%	100,0%	100,0%
	Sum	272905430,31	209808587,75	271644506,97

Az **egy főre jutó** közpénzt figyelembe véve kiemelkedően a legjobb helyen a **nagyvárosok** állnak (bázishoz képest csökkenő értékkel s a vizsgált ciklusokon belül visszaeső részesedéssel), a második helyen a **sűrű-távoli** típusban helyet foglaló helyi önkormányzatok (hullámzó érték mellett és stabil részesedéssel), a harmadik helyet a felkapaszkodó **sűrű-közeli** típushoz tartozó önkormányzatok foglalják, úgy hogy a ciklusokon belüli részesedésük mérsékelten erősödött. Az országos átlag alatt helyezkednek el az egy főre jutó fejlesztési forrás eloszlását tekintve az **átlagos** és a **ritka népsűrűségű** település típusba tartozó önkormányzatok.

Az egy főre jutó támogatást összevetve messze az országos átlag felett helyezkednek el a magas népsűrűségű települési önkormányzatok, különösen a **távoli-sűrű** típusba tartozók tudtak sikeresek lenni a fejlesztési források megszerzése terén. A távoli-sűrű kategóriában 262 település található, amelyben az ország népességnek közel 15%-a él. Feltételezhető, ezen nagyfalvak és kisvárosok többsége a centrumoktól távoli tréségekben kisebb térszervező erővel rendelkezik, s e helyzeti előnyt maguk érdekei szerint tudják kiaknázni. A vizsgált területfejlesztési források negyedét, s az egy főre jutó támogatási pénzek országos átlagának a háromszorosát magukhoz tudták vonni.

A területfejlesztési források eloszlását szükséges áttekinteni a különböző típusú források szerinti is; **Címzett és céltámogatás (CCT), Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások (TEKI), Céljellegű decentralizált támogatás (CÉDE)** megoszlását az önkormányzatok között a **jogállás- és nagyság** szerint, a **vidékiiség kritériuma**, valamint a **komplex fejlettségi mutató** alapján².

5.6. A címzett támogatások eloszlása jogállás- és népességnagyság szerint

A **címzett támogatások több mint 90%-a** a ciklusok mindegyikében a **fővárosban**, a **megyei jogú városokban** és a **városokban** kerültek felhasználásra, bár **az össznépesség egyharmada községekben él a támogatás aránya a ciklusokon belül sosem haladta meg a 10%-t.**

A megyei jogú városok pozíciója erősödött; 1991-1998 között 11,1% volt, a harmadik ciklusban 17%-ra emelkedett, a városok érdekérvényesítése a második ciklusra (1995-1998) megerősödött, mivel forrásallokációjuk meghaladta 60%-t, de a harmadik ciklusban 45% alá

² A területfejlesztési források eloszlásánál csak a helyi települési önkormányzatokat vettük figyelembe, tehát a megyei önkormányzatokhoz jutott fejlesztési pénzekkel nem számoltunk, amelynek jelentős része területi céllal került kiosztásra, de többségében a megyeközpontokban lévő intézményekben kerültek felhasználásra (korházak, oktatási intézmények, színházak, művelődési központok, könyvtárak, stb.).

esett, a fővárosé a harmadik ciklusra visszaerősödött, de nem érte el az első ciklusban elért 35%-t. Az elosztás-politikában az igazi vesztesek a községek voltak, amelyek a népességükhöz viszonyított arányokat sosem közelítették meg, a népességükhöz mérten a legjobb pozíciót a főváros és a városok érték el, mivel a területfejlesztési forrás értékét tekintve címzett támogatásból minden kormányzati ciklusban a népességüket felülreprezentálva tudtak részesedni.

5. Tábla Címzett támogatás eloszlása jogállás- és népességszám szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

Település kategóriák	lakónépesség	címzett támogatás 1991-94	címzett támogatás 1995-98	címzett támogatás 1999-2002
Főváros	17,2%	35,5%	21,6%	29,0%
Megyei jogú város	19,7%	11,1%	11,1%	17,0%
Város	28,3%	49,0%	60,3%	44,7%
Község 3000 fő felett	11,1%	,4%	1,8%	4,1%
Község 1000 - 2999 fő	16,1%	2,2%	3,7%	3,8%
Község 500 - 999 fő	4,9%	,8%	,9%	,9%
Község 500 fő alatt	2,7%	1,0%	,5%	,5%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5.7. A céltámogatás eloszlása jogállás- és népességnagyság szerint

A céltámogatások egyértelmű nyertesei a **városok** és a **középfalvak** voltak, amelyek ciklusoktól függően a támogatások ötven-hetven százalékát szerezhették meg. Mivel a céltámogatás ellentétben a címzettámogatással, jelentős ön rész igénylet, de ugyanakkor a forráshoz kisebb volumenű beruházási szándékkal is lehetett pályázni, ez igazából a közepes méretű önkormányzatoknak kedvezett, mivel a nagyoknak ez a forrás túl kicsi volt a kicsiknek pedig túl nagy.

6. tábla Céltámogatás eloszlása jogállás- és népességszám szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

Település kategóriák	lakónépesség	céltámogatás 1991-94	céltámogatás 1995-98	céltámogatás 1999-2002
Főváros	17,2%	10,7%	9,4%	1,8%
Megyei jogú város	19,7%	14,2%	8,2%	6,0%
Város	28,3%	29,1%	27,6%	38,1%
Község 3000 fő felett	11,1%	11,1%	21,1%	13,4%
Község 1000 - 2999 fő	16,1%	20,7%	25,3%	30,0%
Község 500 – 999 fő	4,9%	7,3%	5,1%	6,8%
Község 500 fő alatt	2,7%	6,9%	3,3%	4,0%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5.8. A TEKI és a CÉDE eloszlása jogállás- és népességnagyság szerint

A két decentralizált fejlesztési forrásnak a nyertesei a céltámogatáshoz hasonlóan a **városok** és a **középfalvak** voltak, annak ellenére, hogy ezen fejlesztési források igazából nem kifejezetten számukra lettek megalkotva. A TEKI kínálta forrásokhoz a kis- és aprófalvak is hozzájuthattak, de a területi egyenlőtlenségek kiegyenlítése céljából teremtett alaphoz leginkább a nagyobb népesség megtartó képességgel bíró települések tudtak hozzáférni. Vagyis azok a települések, amelyek eddig is jobb forrás megszerzési pozícióban lehettek, s minden bizonnyal adottságaik sem voltak a legrosszabbak.

7. Tábla TEKI eloszlása jogállás- és népességszám szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

Település kategóriák	Lakónépesség	TEKI 1997-1998	TEKI 1999-2002
Főváros	17,2%	,0%	,0%
megyei jogú város	19,7%	3,3%	1,7%
város	28,3%	32,8%	33,7%
község 3000 fő felett	11,1%	12,6%	11,8%
község 1000 - 2999 fő	16,1%	31,4%	29,4%
község 500 - 999 fő	4,9%	11,8%	13,1%
község 500 fő alatt	2,7%	8,0%	10,2%
Total	100,0%	100,0%	100,0%

8. Tábla CÉDE eloszlása jogállás- és népességszám szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

település kategóriák	Lakónépesség	CÉDE 1999 - 2002
főváros	17,2%	5,4%
megyei jogú város	19,7%	6,1%
város	28,3%	23,0%
község 3000 fő felett	11,1%	13,4%
község 1000 - 2999 fő	16,1%	31,0%
község 500 - 999 fő	4,9%	13,3%
község 500 fő alatt	2,7%	7,9%
Total	100,0%	100,0%

A két utóbbi fejlesztési forrás (TEKI, CÉDE) a területi különbségek enyhítésére jött létre, mintegy ellensúlyozandó a cél- és címzett támogatások aránytalanságait, a TEKİ esetében a nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező **városok** a forrás harmadát lefölözték, s közel ilyen arányban részesedtek a **1000-2999 fő közötti községek** is. A CÉDE esetében a **városok** befolyása már enyhült, de a **középfalvak** domináns érdekérvényesítő képessége szilárdan megmaradt.

5.9. A címzett támogatások eloszlása a vidékiség kritériuma szerint

A címzett támogatás megszerzésében a **nagyvárosok** mellett a **sűrű-távoli** település kategóriába sorolható kisvárosok és nagyobb népsűrűségű falvak voltak sikeresek. Az alacsony népsűrűség egyértelműen kedvezőtlen a forrásallokációt illetően a nagyobb népsűrűség inkább kedvez, mint a nagyvárosok közelsége. A fejlesztési források versenyében a **sűrű-közel**i telepölések is jól felzárkóztak a második és harmadik ciklusra, de népességükhöz képest alulreprezentáltak, a **sűrű-távoli** típusba tartozó önkormányzatok tért veszítettek a harmadik ciklusra, de a népességük arányához képest a forrásallokációjuk még így is a legjobb. A **nagyvárosok vonzáskörzetétől távol eső nagy népsűrűségű helyi centrumok (sűrű-távoli) befolyása a Címzett források elosztására mérséklődni látszik, amelynek okát nem az agglomerálódók (sűrű-közel)i feltörekvésében, hanem egyértelműen a nagyvárosok (ötvenezer főnél népesebb városok és a főváros) előretörésében kell keresni.** A címzett forrás elosztásának megszerzésében folytatott verseny igazi vesztesei a ritka és átlagos népsűrűséggel jellemezhető települési

önkormányzatok voltak, függetlenül attól, hogy a centrumoktól távol vagy közelben helyezkedtek el.

9. tábla Címzett támogatás eloszlása a vidékiség kritériumai szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

összevont kategóriák	címzett támogatás 1991-94	címzett támogatás 1995-98	címzett támogatás 1999-2002
Nagyváros	46,6%	29,2%	44,3%
sűrű, közeli	3,4%	18,2%	18,6%
Átlagos, közeli	,7%	2,6%	2,8%
ritka, közeli	,3%	,4%	,5%
sűrű, távoli	46,3%	47,1%	28,9%
Átlagos, távoli	2,3%	1,9%	4,9%
ritka, távoli	,4%	,6%	,1%
Total	100,0%	100,0%	100,0%

5.10. A céltámogatások eloszlása a vidékiség kritériuma szerint

A szerényebb forrást biztosító céltámogatásból a **nagyvárosok visszavonultak**, s ezzel **nagyobb tért engedtek a perifériákon elhelyezkedő kistérségi centrumoknak (sűrű-távoli)**, de ezzel együtt a **nagyvárosok közelében elhelyezkedő nagy népsűrűségű önkormányzatok forráslelő képessége nem gyengült (sűrű-közeli)**, s ezzel együtt a rurálisabb térségek forrás megszerző képessége némileg erősödött (átlagos-távoli). A céltámogatás esetében is meg állapítható, hogy a területfejlesztési forrás megszerzésében a **nagyobb népsűrűség előnyt jelent a ritkább népsűrűség hátrányt**, s a centrumoktól való távolság nem jelent egyértelmű kirekesztettséget.

10. tábla Céltámogatás eloszlása a vidékiségi kritériumai szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

Összevont kategóriák	céltámogatás 1991-94	céltámogatás 1995-98	céltámogatás 1999-2002
Nagyváros	24,2%	17,3%	6,9%
sűrű, közeli	29,3%	39,6%	35,2%
Átlagos, közeli	12,9%	15,7%	12,8%
ritka, közeli	3,7%	2,0%	2,3%
sűrű, távoli	15,9%	14,4%	25,0%
Átlagos, távoli	11,0%	9,4%	15,9%
ritka, távoli	3,1%	1,6%	2,0%
Total	100,0%	100,0%	100,0%

5.11. A TEKI és a CÉDE eloszlása a vidékiségi kritériuma szerint

A TEKI és a CÉDE eloszlása némileg eltért egymástól, s nem követték a Címzett és Céltámogatás irányvonalait sem. A TEKI esetében egyértelműen sikeresek voltak a centrumhoz közel elhelyezkedő önkormányzatok, még a közepes népsűrűségű települések is (többségében falvak). De legjobban a sűrű-távoli és az átlagos-távoli települési típusba sorolható önkormányzatok (a népességük arányához mérten) jól pályáztak. A harmadik ciklusra a periférikus helyzetben lévő önkormányzatok is ráerősíthettek a centrumok és centrumhoz közeli települések rovására. A TEKI esetében a sűrű-távoli és az átlagos-távoli típusba tartozó önkormányzatok forrás megszerző képessége mutatkozott a legstabilabban.

11. tábla TEKI eloszlása a vidékiségi kritériumai szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

Összevont kategóriák	TEKI 1997- 1998	TEKI 1999- 2002
Nagyváros	2,2%	,6%
Sűrű, közeli	21,3%	22,3%
Átlagos, közeli	21,7%	17,4%
Ritka, közeli	4,8%	5,8%
Sűrű, távoli	20,0%	21,7%
Átlagos, távoli	23,9%	24,8%
Ritka, távoli	6,2%	7,4%
Total	100,0%	100,0%

A CÉDE esetében meglepő módon a **nagyvárosok** (ez a kategória majd megegyezik a főváros és megyei jogú városokkal) is részesültek az alaptól (10,7%), az egyértelmű nyertesek azonban a nagy-, illetve közepesen sűrűn lakott települések voltak, ezeken belül különösen azok, amelyek a centrumokhoz közelebb helyezkedtek el. **Az egyértelmű perifériák a ritkán lakott és/vagy centrumtól távolabb eső települések önkormányzatainak esélye nem volt nagyobb, mint a nagyvárosok közelében elhelyezkedő önkormányzatoké,** a közelség és nagyobb népsűrűség előnyt, a kisebb népsűrűség egyértelműen szerényebb esélyt jelentett.

12. tábla CEDE eloszlása a vidékiség kritériumai szerint 1991-94, 1995-98, 1999-2002 között

összevont kategóriák	CEDE 1999 - 2002
nagyváros	10,7%
sűrű, közeli	25,4%
átlagos, közeli	19,0%
ritka, közeli	5,4%
sűrű, távoli	15,4%
átlagos, távoli	19,2%
ritka, távoli	4,8%
Total	100,0%

5.12. A területfejlesztési források eloszlása a komplex fejlettségi mutatókkal csoportosított települési önkormányzatok között

A vizsgálatba bevont négy területfejlesztési forrás összegét figyelembe véve a három ciklus alatt a legtöbb támogatást a **fejlett-átlagos** kistérségekben található helyi települési önkormányzatok szerezték meg, mindegyik kormányzati kurzusban a közpénzek majd harmadát vonták magukhoz. E kistérség típusban él a vidéki népesség 10%-a, az ország lakosságának 27,1%-a. A vizsgált mutatók alapján a 441 település az egyik legjobb helyzetben lévő 22 kistérségben helyezkedik el.

13.tábla A fejlesztési források eloszlása (Cél-címzett, TEKI, CEDE) a komplex fejlettségi mutatóval osztályozott helyi települési önkormányzatok között 1991-94 1995-98 1999-2002 között

település kategóriák	lakónépesség	1991-94	1995-98	1999-2002
átlagos	27,1%	32,0%	31,4%	32,7%
agglomerálódó	11,5%	8,7%	12,9%	9,6%
mezőgazdasági	6,4%	5,7%	7,1%	7,5%
elmaradott	15,7%	19,3%	22,0%	22,6%
idegenforgalmi	2,2%	4,5%	2,0%	2,6%
városias	37,2%	29,8%	24,5%	25,0%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A fejlesztési forrásoknak negyedét szerezték meg a **városias** kistérségekben elhelyezkedő önkormányzatok, amelyekben a legjobb kondícióval rendelkező vidéki népesség él (kedvező jövedelmi helyzet, magas iskolázottsági szint, stb.).

A vizsgált három kormányzati ciklus alatt a területfejlesztési források 55-60%-át az ország területének 40%-ára osztották el, olyan kistérségekben elhelyezkedő önkormányzatok számára, ahol a vidéki népesség és helyi önkormányzatok a legjobb körülmények között élhetnek, illetve működhetnek (fejlett infrastruktúra, jó elérhetőség, fejlett helyi gazdaság).

Az urbanizált térségekkel szemben az **agrárius** térségek mindösszesen a vizsgált tizenkét év alatt a fejlesztési források 6-7%-ból részesültek, annak ellenére az ország területének 33,5%-át fedik le (a mezőgazdasági jellegű kistérségekbe tartozó önkormányzatok).

Az **elmaradott, periférikus** kistérségekbe sorolt helyi települési önkormányzatok a területfejlesztési források 19-23%-át kapták meg, amely mind területi (az ország 20%-a tartozik hozzájuk), s mind népességen belüli arányukhoz (az ország népességnek 15,7%-a él területükön) képest jó részesedést mutattak.

A fejlesztési forrásokhoz mind népességarányukhoz mérten (az ország népességének 11,5%-a élt területükön), mind területi arányukhoz (az ország 4%-át foglalják el) viszonyítva a legjobb közpénz hozzáféréssel az **agglomerálódó** térség típusba tartozó önkormányzatok bírtak, amelyek a fejlesztési pénzek 9-13%-t szerezték meg.

A sajátosan **idegenforgalmi** kistérségbe tartozó önkormányzatok a területi-, mind népességarányosság szempontjai szerint arányosan részesültek a területfejlesztési forrásokból, bár részesedésük az első ciklusban a duplája volt a későbbi részesedésnek, mivel ezen

térségek alapvetően a Balaton régióra és Bük kistérségre koncentrálódott. Az első ciklusban tapasztalt magasabb részesedé ok az, hogy az említett térségekben ekkor jelentős vonalas infrastruktúra beruházások történtek.

5.13. A Címzett területfejlesztési források eloszlása a komplex fejlettségi mutatókkal csoportosított települési önkormányzatok között

A legjelentősebb területfejlesztési forrásból a **városias** és a **fejlett-átlagos** kistérségekbe sorolt önkormányzatok tudtak részesülni, a közpénzek több mint felét-harmadát vonva magukhoz, a második ciklusban csupán a források 43%-ára tettek szert.

Az **elmaradott, periférikus** kistérségekbe tartozó önkormányzatok forrás megszerző teljesítménye hullámozó volt, mert az első ciklusban a fejlesztési pénzek negyedét, a második ciklusban a támogatások több mint harmadát, s az utolsó ciklusban a támogatásoknak már csak hetedét tudták magukhoz vonni. A **mezőgazdasági** kistérségekbe tartozó önkormányzatok forrásmegszerző képessége is csökkent, mert az első két ciklusban megszerzett részesedésük majd a felére zsugorodott (12,7%-ról 7,8%-ra esett vissza).

14. tábla A Címzett fejlesztési források eloszlása a komplex fejlettségi mutatóval osztályozott helyi települési önkormányzatok között 1991-94 1995-98 1999-2002 között

település kategóriák	lakónépesség	címzett támogatás 1991-94	címzett támogatás 1995-98	címzett támogatás 1999-2002
átlagos	27,1%	35,2%	25,7%	37,5%
agglomerálódó	11,5%	1,4%	7,5%	5,8%
mezőgazdasági	6,4%	12,1%	12,7%	7,8%
elmaradott	15,7%	26,2%	36,4%	14,3%
idegenforgalmi	2,2%	7,2%	,2%	4,0%
városias	37,2%	17,9%	17,3%	30,7%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A címzett támogatások egyértelmű nyertesei a jó társadalmi- és gazdasági erőben lévő idegenforgalmi, agglomerálódó, fejlett-átlagos és városias kistérségekben elhelyezkedő önkormányzatok, illetve települések voltak, amelyek az utolsó ciklusra a források négyötödét vonták magukhoz, mialatt az ország területének 46,5%-át foglalták el.

5.14. A Céltámogatások eloszlása a komplex fejlettségi mutatókkal csoportosított települési önkormányzatok között

A céltámogatások eloszlása az **elmaradott**, **periférikus** térségekben lévő önkormányzatok számára kedvezőbben alakult (17,5-13,5-20,5%), részben a **mezőgazdasági** típusba sorolt kistérségekben lévő önkormányzatok is mérsékelten javították pozíciójukat (4,0-3,5-6,4%). Az elosztás-politika erőterében még is a **fejlett-átlagos** kistérségekhez tartozó önkormányzatok tudtak a legeredményesebbek lenni, azzal hogy a források háromtizedét stabilan maguknál tartották. A **városias** térségekben lévő önkormányzatok részesedés ciklusról ciklusra romlott (32,9-29,2-25,8%), de így is a céltámogatások negyedét szerezték meg. Az idegenforgalmi és agglomerálódó térségekben elhelyezkedő települések területi és népességarányukhoz mérten jó teljesítményt tudtak felmutatni.

15. tábla A Céltámogatások eloszlása a komplex fejlettségi mutatóval osztályozott helyi települési önkormányzatok között 1991-94 1995-98 1999-2002 között

település kategóriák	lakónépesség	céltámogatás 1991-94	céltámogatás 1995-98	céltámogatás 1999-2002
átlagos	27,1%	31,1%	33,4%	30,3%
agglomerálódó	11,5%	10,6%	17,3%	13,9%
mezőgazdasági	6,4%	4,0%	3,5%	6,4%
elmaradott	15,7%	17,5%	13,5%	20,5%
idegenforgalmi	2,2%	3,8%	3,0%	3,0%
városias	37,2%	32,9%	29,2%	25,8%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5.15. A TEKI eloszlása a komplex fejlettségi mutatókkal csoportosított települési önkormányzatok között

A területi kiegyenlítést szolgáló alap leginkább a **fejlett-átlagos** térséghez tartozó települési önkormányzatoknak kedvezett, amelyek a fejlesztési forrásnak harmadát-negyedét szerezték meg. Az **agglomerálódó** és **idegenforgalmi** jellegű kistérségekbe tartozó helyi önkormányzatok a megyei területfejlesztési tanácsok által kiosztott forrásoknak csak elenyésző részét kapták meg. A **periférikus**, **elmaradott** és a **mezőgazdasági** jellegű kistérségekbe sorolt települések jól pályáztak, mivel az említett fejlesztési forrás 57,4%-át, majd 45,3%-t tudták lehívni. Az utolsó ciklusra egyértelművé vált, hogy a TEKI igazából a

fejlett-átlagos térségekben található településeknek a legelérhetőbb, annak ellenére, hogy ezen forráshoz az önerőhiányos önkormányzatoknak kellett volna leginkább hozzáférniük.

16. A TEKI eloszlása a komplex fejlettségi mutatóval osztályozott helyi települési önkormányzatok között 1991-94 1995-98 1999-2002 között

település kategóriák	lakónépesség	TEKI 1997-1998	TEKI 1999-2002
átlagos	27,1%	32,5%	38,5%
agglomerálódó	11,5%	4,2%	1,2%
mezőgazdasági	6,4%	13,8%	11,3%
elmaradott	15,7%	33,6%	34,0%
idegenforgalmi	2,2%	,2%	,4%
városias	37,2%	15,7%	14,5%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

5.16. A CÉDE eloszlása a komplex fejlettségi mutatókkal csoportosított települési önkormányzatok között

A vizsgált céljellegű decentralizált támogatás majd három tizede a **fejlett-átlagos** térségekben lévő önkormányzatokhoz jutott el. A második helyen szinte egyező arányban a **városias** és a **periférikus, elmaradott** tréségekben helyet foglaló települések részesedtek kerekén 27-27%-kal. A **mezőgazdasági** térségekhez tartozó helyi önkormányzatokat (6,4%) megelőzték az **agglomerálódó** jellegű térségekben lévő települések, amelyek a források több mint 8%-át kapták meg.

17. A CÉDE eloszlása a komplex fejlettségi mutatóval osztályozott helyi települési önkormányzatok között 1991-94 1995-98 1999-2002 között

település kategóriák	lakónépesség	CEDE 1999 - 2002
átlagos	27,1%	29,2%
agglomerálódó	11,5%	8,1%
mezőgazdasági	6,4%	6,4%
elmaradott	15,7%	27,2%
idegenforgalmi	2,2%	1,7%
városias	37,2%	27,3%
Összesen	100,0%	100,0%

Összességében a komplex fejlettségi mutatók által lehatárolt kistérségekhez tartozó helyi települési önkormányzatok forrásallokációjának a vizsgálata rámutatott arra, hogy a területfejlesztési források kedvezőbb helyzetű települési önkormányzatokhoz jutottak el különösen a fejlett-átlagos (iparosodott) térségekbe tartozó települések valamennyi vizsgálatba bevont fejlesztési erőforrás egyharmadát tudták magukhoz vonni. Tehát azok a település halmazok voltak nyertesei az új pályázati rendszernek, amelyek az önkormányzatiság létrejötte előtt, már a tanácsi rendszerben is az állami beruházásoknak a kedvezményezettjei voltak.

5.17. Az elosztás-politika változatlansága

A fejlesztési források eloszlását vizsgáltuk jogállás- és népesség szám szerint akkor a legeredményesebbek a városok voltak, bár egy főre vetítve a legjobb eredményt a főváros (ötvenszer eredményesebb volt a városokhoz képest) és a megye jogú városok (kétszer eredményesebb volt a városokhoz képest) érték el, messze megelőzve minden más település csoportot (2. sz. tábla).

Amennyiben a fejlesztési források eloszlását a vidékiség kategóriái szerint számítottuk, akkor a legtöbb forrást a sűrű-közel csoportba jutó önkormányzatok szerezték meg, ha viszont az egy főre vetített támogatási összeget vizsgáljuk, akkor tizenkétszer eredményesebbek voltak a nagyvárosok a centrumokhoz közel eső nagy népsűrűségű településekhez képest, s hétszer eredményesebbek voltak a centrumoktól távol eső nagy népsűrűségű önkormányzatokhoz képest (3. sz. tábla).

A komplex fejlettségi mutatóval csoportosított önkormányzatok közül a legtöbb fejlesztési forrást a fejlett-átlagos (iparosodott) térségekben elhelyezkedő települések kapták meg, ha egy főre vetítjük a forrás allokáció mértékét, akkor az ország lakosságának alig több mint hatodának lakhelyeül szolgáló elmaradott térségek is viszonylag sikeresek voltak, az idegenforgalmi jellegű kistérségekkel együtt (az össznépesség 2,2%-a él).

Ha arra kérdésre keressük a választ, hogy melyik település típusba tartozó önkormányzat hívhatta le a legtöbb területfejlesztési forrást, s figyelembe vesszük a csoportosítás során a népesség számát is, akkor a legkedvezőbb helyzetbe a fejlett és korábban is kedvezményezett település együttesekbe tartozó nagyvárosok, élükön a fővárossal, és a fejlett infrastruktúrával és kiegyensúlyozott helyi társadalommal és gazdasággal bíró települési önkormányzatok jutottak.

Az önkormányzatiság a vizsgált időszakban nem eredményezte a területfejlesztési források paradigmatis átrendeződését, mivel a városok, különösen a nagyvárosok, és az ipari központok dominanciája tartósan megmaradni látszik.

5.18. A területfejlesztési források regionális eloszlása (az egy főre vetített forrás eloszlás alapján)

A **címzett támogatás** egy főre jutó eloszlását térképen szemlélve jól látható, hogy a három kormányzati ciklus alatt a térben jelentősebb elmozdulás nem tapasztalható, vagyis a kedvezményezettek csoportjába a nagyvárosok, megyeközpontok és a főváros áll.

A **céltámogatás** egy főre számított eloszlását figyelve ciklusról-ciklusra növekszik azon önkormányzatok száma, amelyek nem jutottak fejlesztési forráshoz, vagyis a területfejlesztési pénzek egyre inkább koncentrálnak a városok irányába.

A **TEKI és CÉDE** hasonló eloszlást mutat az ország közigazgatási térképén, a forrásallokáció az elmaradott térségeket, illetve településeket fedi le. A TEK vonatkozásában megállapítható, hogy 1999-től a Dél-Dunántúl, Észak-Nyugat Dunántúl belső periferiái és Zala határvidéke megerősödött a fejlesztési forrás megszerzésének tekintetében.

6. A területi és települési versenyképességre ható tényezők

6.1. Szakirodalmi összefüggések, kutatási előzmények

A **regionális és városi versenyképesség** az elmúlt években a területi kutatások hazai szakirodalmában az egyik leggyakrabban használt fogalomává vált. Az új piaci körülmények hívták rá fel a figyelmet – ami nem jelenti azt, hogy az elmúlt évtizedekben nem történtek vizsgálatok a területen –, elsősorban a külső, főként külföldi tőkebefektetők kegyeiért való versengés, a nemzetközi gazdasági és települési-térségi típusú hálózatokba történő integrálódás kapcsán.

Bizonyos **versengés a korábbi történelmi korokban is folyt a városok között a hatalomért** (főváros, püspöki székhely), illetve **gazdasági előnyökért**. A városok különféle piacok keretei között léteznek, aminek egyenes következménye, hogy a városok folyamatosan versenyeznek, miközben az egyes **települések nagyságának, funkcióinak és fejlettségi színvonalának megfelelően újabb és újabb tényezők válnak meghatározóvá a fejlődés kritériumaként**, míg a régebbiek gyakran teljesen elveszítik jelentőségüket. Napjaink városversenye átlépi az országhatárokat, s szinte minden város részt vehet benne. A városok által érzékelhető versenyhelyzetnek a nemzetközi szakirodalom számos típusát különíti el, amelyekre vonatkozóan bevett szokássá vált ranglisták felállítása. Az első várossorrendek az Egyesült Államokban készültek a lakóhelyek társadalmi megítélése, környezeti minősége és közbiztonsága alapján (*Ashworth, G. J.–Voogd, H. 1997; Enyedi Gy. 1997a*).

A városverseny általánossá válására gazdasági és politikai változások adnak magyarázatot. A világgazdaság globalizációjával a multinacionális vállalatok vezérlő szerepe meghatározóvá vált. Európában meggyengültek a nemzetállamok, miközben a közigazgatási decentralizáció nyomán erősödik a régiók és városok döntési autonómiája (*Enyedi Gy. 1997b*). A nemzetközi szinten a gazdaság lokalizációjában, telephelyválasztásában egyre kisebb szerepet játszanak a bányakincsek, energiaforrások, vagy a fogyasztópiac elhelyezkedése. Az ipar területén különösen azoknak a modern gazdasági ágazatoknak, az ún. tudásigényes iparnak a nyersanyagigénye minimális és késztermékeinek tömege is csekély, amelyekért ma a legintenzívebb a verseny a települések között. Az elmúlt évtizedekben a szolgáltató szektor szerepe vált a legjelentősebbé, ami ugyancsak oldja a társadalom és a gazdaság telephelyválasztásának kötöttségeit. A tercier szektor térnyerése Kelet-Európában, s így hazánkban is gyorsabb ütemben zajlik le, mivel a „tervgazdaság évtizedeiben” háttérbe

szorult annak fejlődése. Számos más, az átmenet időszakában lezajló gyors változás miatt hazánkban a nemzetközi tendenciák jelentkezése mellett a magyarországi tényezők is növelik a városverseny jelentőségét (*Beluszky P. 2001*).

A versenyképesség fogalmának regionális megközelítése több szempontból is értelmet nyert az elmúlt időszakban, a legismertebb talán versenyképesség piramis modelljére épülő definíció. A területi versenyképesség (aminek részét képezi a városok versenyképessége is) tartalmának értelmezésében és mérésében egymásra épül a fogalom duális (a termelékenységi és a foglalkoztatottsági tényező komponálásaként felfogott) és az összetett értelmezése az ún. piramis-modell. A régióban megtermelt egy lakosra jutó jövedelem nagysága és növekedési üteme – amely jövedelem egyaránt adódik a munkatermelékenység és a foglalkoztattság magas szintjéből – meghatározó. A régiók versenyének keresleti és kínálati oldalát megkülönböztetve azt mondhatjuk, hogy amíg a keresleti oldalon a régiók céljai, addig a kínálati oldalon a régiók adottságai jelennek meg, a kettő együtt, pedig végeredményben a területek általános versenypozícióján keresztül, a képződő jövedelmeket, a létrejövő életszínvonalat határozza meg (*Lengyel I. 2000*).

A városverseny végső célja alatt a kutatók többsége a gazdasági fejlődést, a városban előállított jövedelem tartós növelést jelöli meg, a sikert pedig a foglalkoztatás és a jövedelem növekedésével azonosítja. Számos vizsgálat rangsorolja, osztályozza statisztikai mutatók alapján az egyes városokat. A leggyakrabban alkalmazott mutatók közé a demográfiai szerkezet, a foglalkoztatottság szintje, valamint – a települések szintjén GDP adatok hiányában – az adóbevételek nagysága, valamint azok változásának iránya és mértéke tartozik. Speciális mutatókként használják a pénzügyi tranzakciók számát és nagyságát, vállalati központok jelenlétét, a humán tőke és innovációs-kapacitás rendelkezésre állását, illetve a városról kialakult képet (*Tímár J. 2003*).

Az 1990-es években hazai kutatók is kísérletet tettek arra, hogy külföldi példák figyelembevételével rangsort állítsanak össze a magyarországi településekről, régiókról. Az 1990-es évek közepén *Nemes Nagy József* a magyarországi városok és városkörzetek sorrendjét állapította meg. Több mutató felhasználásával három fő szempontot vett figyelembe: a munkavállalói tér, a vállalkozói tér és a külföldi tőke tere alapján állított fel rangsort a városkörzetek között. Az új kistérségi rendszerre és az azóta jelentősen kibővült városhálózatra vonatkozóan 2004-ben új kutatási eredmények kerültek publikálásra a témakörben, a vizsgálat négy mutató (fejlettség, termelékenység, foglalkoztatottság és korszerkezet) segítségével meghatározásra kerültek a kistérségek és városok versenyképességi profiljai (*Nemes Nagy J. 1995, 1996, 2004*).

A megyei jogú városok versenyképességét az 1990-es évek végén Lengyel Imre és Rechnitzer János vizsgálta többdimenziós skálázással, három fő csoportra osztott mutatórendszer alapján, amelyekben demográfiai és foglalkoztatási, lakossági infrastrukturális, valamint gazdasági és ahhoz szorosan kapcsolódó mutatók alapján. A városok fejlettségi szintjük és fejlődésük dinamikája alapján nyertes, felzárkózó, leszakadó és vesztes csoportokba lettek besorolva (*Lengyel I. 1999; Rechnitzer J.–Lengyel I. 2000*).

A teljes magyarországi városhálózat versenyképességéről 2001-ben, *Beluszky Pál* vezetésével az MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézetében készült átfogó tanulmány. A versenyképességet szektorokra osztva felmérték a városok szellemi tőkéjét, gazdasági erejét, a jövedelemszerzés feltételeit, a lakókörnyezet minőségét, infrastrukturális fejlettségét, regionális és településhálózati helyzetét, valamint a fejlődésük dinamikáját.

A támogatandó kistérségek lehatárolásának céljával Csatári Bálint gyakorlati szempontok alapján határozta meg a kistérségek fejlettségét, hat mutatócsoportban 32 mutatót elemezve, amelyek alapján egy komplex mutató meghatározására került sor. A kistérségek az általuk elért pontszámoknak megfelelően öt csoportba kerültek: igen fejlett, fejlett, átlagos, fejletlen és igen fejletlen kategóriákba (*Csatári B. 1996*).

Az elmúlt években két a városok versenyképessége és sikere problematikáját középpontba helyező kötet is napvilágot látott. Az MTA RKK NYUTI Székesfehérvári Csoportja Tatabánya és Miskolc városára és vonzáskörzetének kapcsolatára vonatkozóan végzett vizsgálatokat. Az MTA RKK ATI Békéscsabai Osztályának koordinálásával zajló kutatásban a sajátos városfejlődési pályát bejárt alföldi városok megújulási esélyeinek feltárása volt a cél (*Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á.–Szirmai V.–A. Gergely A. 2002; Timár J.–Velkey G. szerk. 2003*).

6.2. Változások a településhálózatban

Az elmúlt másfél évtizedben erőteljesen átalakult az ország településeinek gazdasági és társadalmi szerkezete. Az önkormányzati rendszer bevezetésével egy új alapokra építkező városfejlődés indult meg, maga után vonva a városok térbeli szerepkörének, területi-ellátó funkcióinak gyökeres változását. A területi fejlődés országon belüli egyenlőtlenségeinek mértékét alapvetően két tényező határozza meg: egyrészt a gazdaságban spontán lezajló piaci folyamatok, másrészt az állami politika célkitűzései és annak megvalósulása a gyakorlatban.

A napjainkban lezajló változások az ország egyes térségeit aránytalanul és egyenlőtlenül érintik, ami feltételezhetően a jövőben sem lesz másként, a kedvezőtlen fekvésű térségekben pedig a területi fejlődés aránytalanságainak negatív oldala továbbra is megmutatkozik a munkaalkalomhoz jutás feltételeiben, a népesség infrastrukturális ellátottságában.

Ez egyenes következménye a településrendszer sajátos fejlődési mechanizmusának, annak következményeként érvényesül, ezért az államnak korlátozottak a lehetőségei a negatív következmények korrigálására. A valóban városi szerepkört betöltő települések a gazdasági erő és a társadalmi átalakulás kitüntetett földrajzi csomópontjai, a népességkoncentráció alapvetően meghatározza a térségek fejlődési viszonyait, hazánkban azonban a rendszerváltást követő években a fekvés hatása gyakran meghatározóbb volt (*Lőcsey H. 2004*).

Az 1990-es évtized végére az örökölt gazdasági szerkezet és a földrajzi fekvés mellett a városverseny élesedésével egyre inkább meghatározó lett a városok fejlődésében a várospolitikának, a hosszú távon sikerre viheto fejlesztési stratégiáknak.

Az 1980-as évektől kezdődően hazánkban felgyorsult a várossá nyilvánítás folyamata, korábbi időszaknál jóval nagyobb számban nyertek el községi települések városi rangot, kiemelkedő volt az 1989-es év, amikor 41 várossá nyilvánítás történt. A városok gyarapodásának legfőbb oka ekkor még az 1984-ben bevezetett városkörnyéki rendszer volt. A nagyközségi központokat három szakaszban várossá nyilvánították. A rendszerváltást követően folytatódott, sőt gyorsult az átstrukturálódási folyamat. A városok száma 1990-ben Budapest nélkül még 165 volt, s a népesség 29%-ának biztosítottak lakóhelyet, míg 2004-ben már 273 városi rangú településről beszélhetünk, amelyeken a lakosság 49%-a élt 2002-ben. Mivel azonban a településhierarchiában alacsonyabb szinten elhelyezkedő települések kerültek be ebbe a körbe, a városhálózat szerkezete a korábbinál is megosztottabbá vált (*Szigeti E. 2002*).

Magyarországon a városok száma 2004. július 1.-vel 274-re bővült, amelyek közül 170 a 2003 decemberében elfogadott 168 egységet tartalmazó új kistérségi térfelosztási rendszerben központi szerepkörrel rendelkezik, vagy rendelkezhet (több újonnan kialakított kistérségben az egyetlen városi rangú település is csak az ezredforduló után nyerte el ezt a címet – *Adony, Belpátfalva, Cigánd, Gönc és Tét*).

A településhálózat szempontjait figyelembe véve nem szükséges már további községek várossá nyilvánítása. A *Beluszky Pál* által vezetett vizsgálat 2001-ben azt állapította meg, hogy az akkori 252 városból 210 felelt meg a legminimálisabb követelményeknek. Sokkal nagyobb jelentőségű kell, hogy legyen a mai városhálózat tagjai szerepkörének

fejlesztése, a funkcionális hiányosságok megszüntetése. Közvetlen anyagi előnyben nem nyilvánul meg a városi cím elnyerése, hiszen a pénzügyi szabályzás szempontjából nincs különbség Magyarország önkormányzatai között, presztízsnövelő hatása viszont kétségtelen a hasonló méretű községi településekkel szemben (*Beluszky P. 2001*).

A városok és falvak között korábban fennálló alá-fölérendeltségi viszonyok megszűntek, azonban csak nagyon lassan alakultak ki a városcentrumok és vidékük kapcsolatrendszerében szerveződő társadalmi és gazdasági együttműködések. A magyarországi falvak „sikerességük” alapján két jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. Többségük az 1990-es évek változásai nyomán egyértelmű vesztesnek tekinthető, míg a fejlettebb régiók falusi térségeiben a viszonylagos megújulás jelei is jelentkeznek, Budapest és a nagyvárosok környezetében pedig ez már fokozottan érvényesül.

6.3. A versenyképességet befolyásoló tényezők alakulása az elmúlt másfél évtizedben

A közvetlen egymás szomszédságában lévő települések közötti jelentős méretbeli, fejlettségbeli differenciák, az önkormányzatok anyagi ereje közötti különbségek a közös fejlesztések megvalósításánál gyakran feszültséget okozhatnak a tárgyaló felek között, a megvalósuló beruházás helyszínének kiválasztásakor, vagy a közös tehervállalásban az egyes önkormányzatokra eső terhek megállapításánál. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy a fejlettség szempontjából mennyire képez homogén egységet a térség, mekkora az eltérés a központi település, a kistérségi átlag és a legkedvezőtlenebb fekvésű község fejlettségi szintje között, valamint hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek az elmúlt években hozzájárultak a térség fejlődéséhez – vagy éppen hátráltatták azt.

A versenyképesség meghatározásában alapvető fontosságú gazdasági statisztikák feldolgozása mellett figyelembe kell vennünk az ún. morális statisztika mutatóit is, amelyek nagymértékben befolyásolhatják egy térség jövőbeni helyzetét, pl. társadalmi problémák, mint a munkanélküliség, a bűnözés, a népesedési folyamatok, az iskolázottság stb. Számos belső adottság és külső tényező együttesen határozza meg tehát egy település és térsége versenyképességét, fejlődési lehetőségeit, illetve a szomszédos településekkel fenntartott viszony minőségét. Az alábbiakban ezek közül emelünk ki néhány, a statisztikai adatok szintjén jól megfogható települési-térségi sajátosságot.

6.3.1. Népesedési viszonyok

Hazánk népessége 1981 óta folyamatosan csökken, a korszerkezet változásai az elöregedés jeleit mutatják, az aktív korosztály részarányának visszaesése pedig különösen égető problémákat okoz az állami kiadások növekedése és a bevételek csökkenése révén. Az 1990 és 2002 közötti évekre vonatkozóan rendelkezésünkre álló KSH TSTAR adatbázis és az 1990. évi és 2001. évi népszámlálás alapján, az egyes településkategóriákban összehasonlító elemzést végeztünk a népességszám változására vonatkozóan. A dinamikus térségekben a népesség korösszetétele, a vándorlási egyenleg, s a munkanélküliségi ráta egyaránt az országosnál kedvezőbb értékekkel rendelkezik.

Az ország népességszáma a vizsgált 12 éves időszak alatt 1,4%-os mérséklődés eredményeként 10.142.362 főre csökkent. Amennyiben a rendszerváltás óta mintegy negyedmillió – elsősorban határokon túli magyar – külföldi állampolgár nem érkezett volna hazánkba, a népességszám már évek óta a tízmilliós lélektani határ alatt lenne. Az ország hét tervezési-statisztikai régió között jelentős területi különbségeket figyelhetünk meg az empirikus vizsgálatba vont 1106 településen. Miközben a Közép-magyarországi régió települései népességének országon belüli részaránya 4,7%-kal csökkent, addig az Észak-Alföldön 3,1%-os növekedés következett be.

Magyarország össznépességéből a 2004. novemberében városi ranggal rendelkező települések 66,3%-kal részesedtek, ami az 1990-re vonatkozó adatokkal összehasonlítva 2,1%pontos csökkenést jelent, elsősorban Budapest intenzív népesség-kibocsátása miatt. A főváros lakosságának részesedése 2002-ben 16,9%-ot tett ki, 2,7%pontos csökkenést mutatva az 1990 óta eltelt időszakban, mivel az említett periódus minden évében tényleges fogyás következett be. Ennek megfelelően a ma is falusi jogállású települések részaránya növekedett, kevéssel meghaladja az egyharmados arányt.

Természetesen a településrendszer egyes méretkategóriáiban a változások eltérő intenzitásúak és irányúak voltak. A markáns szuburbanizációs jelenségeket mutató régióközpontok részesedése 4%-kal csökkent, a többi megyei jogú város kisebb mértékben (1,4%) szintén fogyást mutatott, ezzel szemben azok a további városok, amelyek kistérség-központi funkciókkal bírnak az új kistérségi beosztásban, 0,4%-os növekedést mutatnak. A legkedvezőbb népesedési mutatókkal azonban az ezeken a kategóriákon kívül eső 104 város bír, 10%-os növekedést produkálva. Mivel az alacsonyabb hierarchiaszinteken elhelyezkedő városok az esetek többségében alacsonyabb népességszámmal rendelkeznek, magától értetődőnek tűnik, hogy a kisvárosok voltak elsősorban a népességgyarapodás színterei.

A várossá nyilvánítás időpontja alapján összehasonlítva a városokat, egyértelműen az újonnan városi rangot kapott települések vannak kedvezőbb helyzetben. A 2000 után várossá vált 36 település (a vizsgált időszak jelentős részében még község) 11,7%-kal növelte részesedését a magyar településállományon belül, tehát ebből a szempontból dinamikusan fejlődő csoportról beszélhetünk. A város-falu kapcsolatok vizsgálatába bevont „kis” és „nagy” szomszédos, községi településeken a városok közelségének is köszönhetően szintén jelentős népességszám-növekedést figyelhetünk meg.

A természetes szaporodás évi átlagos értéke Magyarországon az 1991-től 2002-ig tartó időszakban -4‰ volt, pozitív értékkel egyetlen településkategóriában sem találkozhatunk. Az országos átlagnál valamivel kedvezőbb képet mutattak a városok (-3,7‰-es értékkel), s a főváros (-7,2‰) nélkül még kedvezőbb a mutató. A városkategóriák alapján a legjobb helyzetben a régióközpontként nem funkcionáló megyei jogú városok vannak (-1,8‰), és a régióközpontok adatai is jobbak a városok átlagánál. A statisztikai adatsorok alapján kijelenthető, hogy minél később nyilvánítottak várossá egy települést, demográfiai viszonyait tekintve annál kedvezőbb helyzetben van. A falvak mutatójának értéke az előregedő népességgel jellemezhető perifériális helyzetű térségek kis- és aprófalvai miatt alig valamivel kedvezőbb az országos átlagnál, és az 1000 fő alatti településeket külön vizsgálva már 6,8‰-es fogyás tapasztalható. Regionális összevetésben egyértelműen az Észak-alföldi régió van a legkedvezőbb helyzetben (-1‰), és rajta kívül a Közép-dunántúli régió mutat még 2‰-nél alacsonyabb ütemű természetes fogyást. A sor végén Budapest adatainak eredményeképpen a Közép-magyarországi régió található 5,6‰-es éves természetes fogyással. Hazánk kistérségei között 2002-ben öt olyat találtunk, amelyekben természetes szaporodás volt jellemző, ezek: Pest – Budaörsi, Pilisvörösvári és Szentendrei kistérségek –, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (a Baktalórántházai és a Kisvárdai kistérség) helyezkednek el.

Mivel Magyarországon rendkívül alacsony azoknak a településeknek a száma (főként a nagyobb méretkategóriákban), amelyek hosszabb távon képesek a természetes szaporodásban pozitív értékeket felmutatni, a népmozgalmi folyamatokban dominánsnak tekinthető a migráció hatása, ráadásul ez utóbbi esetében sokkal nagyobb változások mutathatók ki már rövidtávon is. A migrációs adatok rámutatnak arra, hogy mely térségek rendelkeznek előnyös adottságokkal, illetve melyekről alakult ki kedvező kép a lakosság megítélésében.

Az országon belülről irányuló vándorlás mérlegét tekintve egyértelműen a városi települések vannak rosszabb helyzetben, mert ezek több mint a fele vándorlási veszteséget szenvedett el az elmúlt években. A legrosszabb mutatókkal ebben az esetben is Budapest

rendelkezik (-4,6‰), amit a régióközpontok és az egyéb megyei jogú városok követnek a sorban. Kistérségi központjaink az elmúlt 12 évből hétben negatív, ötben pozitív migrációs értékekkel rendelkeztek, míg a mai magyar városhálózat további települései – amelyek többsége a vizsgálati periódusban vált várossá – az utóbbi években tartósan jelentős vándorlási többlettel bírnak (+4,2‰). A rangsor elején álló 10 város közül hét a budapesti agglomeráció települése, s csak a 2. helyre került Zalakaros, az 5. Velence és a 6. Hajdúsámson (a Debrecenből kitelepülők egyik fő célpontja) található más régióban. A rangsor utolsó 10 helyén viszont csak kelet-magyarországi városok találhatók, egy részük perifériális helyzetben lévő kisváros (Battonya, Csenger, Komádi), ugyanakkor némileg talán meglepő módon depressziós ipari területek nagyobb méretű központjai (pl. Kazincbarcika) is előfordulnak köztük. A megyeszékhelyek a középmezőnyben helyezkednek el, a legkedvezőbb pozícióban Kecskemét van (71.), a legrosszabban pedig Miskolc (254.).

Falvaink összessége 1994 óta pozitív migrációs mutatókkal rendelkezik, ami az ezredfordulón a 6‰-et is meghaladta, de a 12 év (a vizsgált periódus) átlagában az első szakaszban megfigyelhető fogyásnak köszönhetően csak 2,6‰-es növekedést mutat. Részben örömteli tény, hogy az elmúlt években már az 1000 főnél kisebb falvak is migrációs nyereséget mutattak, de figyelembe kell venni, hogy az adatok az aprófalvas térségekben fekvő települések egymás között lezajlott lakosságcserejét, a roma népesség fokozatos szegregációját is magukba foglalják. A kérdőíves vizsgálatunkba bevont városokkal szomszédos községekben a „nagy szomszédok” átlaga 3,7‰ volt, míg a „kis szomszédoké” ennek alig a fele. A városokból zömmel a középrétegekhez tartozó fiatal költözködnek ki, és ennek köszönhetően néhol a természetes szaporodás is hozzájárul a falvak népességnövekedéséhez, s itt a legmagasabb a lakásállomány gyarapodásának üteme is.

A vizsgálatba vont települések területi elhelyezkedése alapján a hét régió közül kettőnek, a Közép-magyarországi és a Nyugat-dunántúli régiónak volt vándorlási nyeresége, míg az Észak-magyarországi és a Dél-alföldi régió jelentős vándorlási veszteséggel (évente átlagosan -3,2‰ és -2‰) jellemezhető. A vándorlási mérleg és a természetes szaporodás összegzéseként kapott tényleges szaporodás emiatt egyetlen régióban sem pozitív, utójára a Közép-magyarországi régióban volt tényleges népességnövekedés 1994-ben. Az Észak-magyarországi régió két évente a népességének több mint egy százalékát elveszíti, míg a szuburbanizációs folyamatok által érintett Budapest lakossága évente csökken átlagosan ugyanilyen értékkel. Az általunk kiválasztott településkategóriák közül az 1990 után várossá nyilvánított településeknek (és különösen a 2000 utániaknak), illetve a városok közvetlen

szomszédságában fekvő nagyobb községeknek növekedett a népességszáma 1990 és 2002 között.

A népesség korszerkezetében bekövetkezett változásokat szemlélteti az öregedési index (a 60 év felettiek száma / a 14 év alattiak száma) alakulása, ami a fővárosban mutatja a messze a legmagasabb és legkedvezőtlenebb értéket (1,84). Sokáig a falvak rosszabb mutatókkal rendelkeztek, mint a városok (Budapest nélkül), ez azonban 2000-ben megfordult, s attól kezdve növekszik a különbség. Az öregedési mutató alapján a legfiatalabb korstruktúrájú városaink Hajdúsámson és Hajdúhadház (0,55 és 0,58), míg a leginkább az öregedés jeleit mutatók Visegrád és Badacsonytomaj (2,39 és 2,11). A megyeközpontok közül Nyíregyháza rendelkezik a legjobb és Pécs a legrosszabb értékkel.

A belső migráció sajátos formája az ingázás, amelyről a népszámlálások adatiból juthatunk részletes információkhoz tanulási és munkavállalási bontásban, előbbiről a lakosság képzettségi szintjének elemzésekor esik szó. A településrendszer társadalmi-gazdasági átalakulásának egyenlőtlenségei időről-időre létrehozzák a munkaerő-kínálat és -kereslet egy részének térbeli elkülönülését. Maga a folyamat hozzájárul a népesség nagyobb fokú koncentrációjából adódó feszültségek levezetéséhez, a falusi népesség helyben tartásához. Az ingázók földrajzi megoszlása jelentős eltéréseket mutat, központjai megegyeznek a legnagyobb termelő és szolgáltató szerepkört betöltő településekkel. A foglalkoztatási átrétegződésnek megfelelően az utóbbi években a szolgáltatásban dolgozó ingázók aránya nőtt meg.

A hazánkban munkavállalási céllal ingázó lakosság száma a 2001. évi Népszámlálás adatai alapján 1.320.202 fő volt, amelynek 85,7%-a városokba jár be, az összes ingázó 44%-ának (581.106 fő) a főváros a céltelepülése. A hat vidéki régióközpont részesedése 8,9%, a sort Székesfehérvár (28214 fő) vezeti Győr és Miskolc előtt, a Közép-dunántúli régió központjába 2,3-szer annyian ingáznak, mint Szegedre, amit Szombathely és Nyíregyháza is megelőz. A lista első 27 helyén döntően megyei jogú városok foglalnak helyet, Budaörs (14.), Gödöllő (16.), Vác (20.), Gyöngyös (22.) és Mór (26.) tudott közéjük kerülni. A városok listájának utolsó nyolc helyén olyan települések szerepelnek, amelyekre kevesebb, mint százan járnak be dolgozni, közülük Cigánd és Gönc az új kistérségi beosztás alapján kistérségi központnak számítanak. A községi jogállású települések közül több mint 1000 bejáró számára nyílik munkalehetőség 12 településen, a legjelentősebbek: Visonta – Mátrai Erőmű Rt, illetve Törökbálint – a Budapest környéki gazdasági övezet egyik központja. Ezzel szemben több mint 1000 községben a bejárók száma nem haladja meg a 20 főt sem.

6.3.2. Foglalkoztatottság

Az elmúlt bő másfél évtized mélyreható gazdasági, társadalmi és politikai változásai természetesen alapvetően megváltoztatták a munkaerőpiac működési feltételrendszerét is. A szocialista társadalom vívmányának tekintett teljes foglalkoztatottság politikája az 1980-as évek közepére csődöt mondott, mivel a fokozódó gazdasági problémák következtében drasztikusan lecsökkent a munkaerő iránti kereslet, és a korábban jellemző krónikus munkaerőhiány helyébe lépett az egyre nagyobb tömegeket érintő rejtett, ún. „kapun belüli” munkanélküliség. Az 1990-es évek elején robbanásszerűen felszínre kerülő problémák különösen a keleti országrészben állították megoldhatatlannak tűnő problémák elé a szakembereket.

A foglalkoztatottsági szint drasztikus visszaesése, illetve ezzel párhuzamosan a munkanélküliség nagyon gyors felfutása leginkább annak tudható be, hogy az 1990-es évek elején a korábbi biztos exportpiacok közel egyharmadát veszítette el az ország, miközben az új piacok feltárása vontatottan haladt. Az összeomló KGST maga alá temetett jónéhány, a keleti piacokra termelő szocialista nagyvállalatot, mivel ezek legtöbbször silány minőségű termékeit a piacorientáció-váltást követően a nyugati országokban nem kívánták megvásárolni; az egykori fellevevőpiacokról pedig eltűnt a fizetőképes kereslet.

Az export hirtelen történő hanyatlása a termelés hasonlóan gyors visszaesését vonta maga után (a KGST széthullása mintegy 30-40%-os csökkenést eredményezett az iparban, különösen a gépipart, a textilipart és az élelmiszeripart állítva igen súlyos problémák elé). Nem feledkezhetünk meg a hazai kereslet beszűküléséről sem, mivel az átalakulások Magyarországon is jelentős életszínvonal-csökkenéssel jártak. A válsággóccá vált ágazatokból a veszteségek csökkentése érdekében tömegével bocsátották el a feleslegessé vált munkaerőt, és a vállalatok jelentős része az utaztatási költségek minimalizálására törekedve már a kezdeti időktől fogva az ingázó dolgozóktól szabadult meg a leggyorsabban.

Az ingázás lehetőségeinek gyors beszűkülése igen súlyosan érintette azokat a zömében északkelet-magyarországi területeket, ahol hagyományosan magas volt a távolsági ingázók száma, így a Budapesten, illetve más megyékben történt létszámleépítések erőteljesen éreztették negatív hatásaikat. Ez a folyamat természetesen magukban az érintett térségekben szintén lejátszódott, és ennek leginkább az egyébként is hátrányos helyzetben levő, nehezen megközelíthető határ menti falvak lettek az igazi kárvallottjai.

Az 1990-es és a 2001-es népszámlálás között eltelt időszakban gyakorlatilag az ország egészét tekintve jelentős visszaesés következett be a foglalkoztatottak arányában, mindössze

106 településen mutatható ki valamilyen szintű emelkedés. Az esetek döntő többségében azonban az országos átlagnál (17,1%) nagyobb visszaesést regisztrálhatunk, és a vizsgálatba bevont települések közül is mindössze 13-ban nőtt valamilyen mértékben a foglalkoztatottság. Általánosságban jellemző, hogy a szóban forgó települések népessége alacsony, csak Gönyű és Lébény esetében haladja meg a 3000 főt, és az egyetlen városi rangú település az ennél kisebb lélekszámú Répcelak.

A városokban összességében az országos átlagnál valamivel kisebb csökkenés figyelhető meg, azonban ha a fővárost nem számítjuk, akkor a visszaesés mértéke már az átlagosnak megfelelő. A falvakban természetesen jóval komolyabb volt a foglalkoztatottak arányának csökkenése, a 2001-es érték alig haladja meg az előző népszámláláskor regisztrált háromnegyedét.

A városi jogállású települések hierarchiaszintjeit vizsgálva Budapest rendelkezik a legkedvezőbb értékkel, noha a városok közötti rangsorban nem szerepel az első 25 között, és több régióközpont, illetve megyei jogú város (Székesfehérvár, Győr, Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg) is megelőzi. A megyei jogú városokban alig több mint tíz százalékpontos volt a csökkenés mértéke, a régióközpontok egyébként országos átlagnál kedvezőbb adatait azonban jelentősen lerontja Miskolc 25%-os visszaesése. A kistérségi központok még átlag körüli értékkel rendelkeznek, az egyéb városi rangú települések viszont már érzékelhetően kedvezőtlenebbek.

A vizsgálatba bevont települések adatai alapján kijelenthető, hogy a foglalkoztatottsági szint változását leginkább a lakosságszám, illetve a földrajzi elhelyezkedés határozta meg. A városokkal közvetlen szomszédságban lévő kis, illetve nagy népességszámú falvak közötti különbség ugyan nem szignifikáns, de az előbbiek már nem érik el a falusi átlagot sem. Az 1000 főnél kisebb lélekszámú településeken közel 28 százalékkal kevesebb a foglalkoztatottak aránya az egy évtizeddel korábbihoz képest, és a 3000 fő alatti településeken is meghaladja a 25%-ot. Ebből a kategóriából kerül ki a legrosszabb mutatóval rendelkező Alsószentmárton is, ahol az 1990-es érték alig 12,7%-ára (!) csökkent a foglalkoztatottság. Mindez rámutat a halmozottan hátrányos helyzetű települések égető problémáira, mivel a D-Baranya aprófalvas, határ közeli, elmaradott térségében fekvő falu népessége gyakorlatilag teljes egészében a roma etnikumhoz tartozik. A másik végletet a 80000 fő feletti népességű települések jelentik, ahol csaknem tíz százalékponttal kedvezőbb az érték.

A nagyobb lélekszámú települések tehát összességében kevésbé sínylették meg a gazdasági szerkezetváltást, és magasabb szinten tudták tartani a foglalkoztatottságot – azonban a sikerességük alapvetően attól függött, hogy az ország melyik részén

helyezkednek el. Miközben ugyanis a nyugat-dunántúli régióban alig csökkent a foglalkoztatottak aránya (mindössze 6%-kal), addig Észak-Magyarországon valamivel több, az Észak-Alföldön pedig alig kevesebb, mint 25%-os visszaesés volt tapasztalható. Jellemző, hogy a városok közül Balkány, Cigánd, valamint Létavértes (előbbi kettőt 2004-ben nyilvánították várossá) mutatója a kedvezőtlenebb, és a legalább 40%-os visszaesést mutató városi jogállású települések csak Békés (1 település), Szabolcs-Szatmár-Bereg (2 település), Hajdú-Bihar (4 település) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (5 település) kerültek ki. A falvak esetében hasonló a területi koncentráció, bár a legrosszabb mutatókkal rendelkezők közé bekerültek baranyai, somogyi és Jász-Nagykun-Szolnok megyei települések is.

A fentebb leírtak alapján nem meglepő, hogy **a foglalkoztatottak teljes népességhez viszonyított aránya az átlagosnál fejlettebb területeken volt a legmagasabb 2001-ben.** A 36,2%-os országos átlagot a városi rangú települések csak minimálisan haladják meg, de a falvak átlagértéke is alig 5 százalékponttal marad alatta. Az átlagok azonban ismét nagy különbségeket takarnak, és gyakorlatilag a korábbi megállapítások érvényesek ebben az esetben is.

A foglalkoztatottak aránya tehát a nagyobb népességszámú, illetőleg a nyugat- és közép-dunántúli, valamint a közép-magyarországi településeken a legmagasabb, míg az 1000 fő alatti, és É-Magyarországról vagy az Észak-Alföldről kikerülő településeken a legalacsonyabb. **A településhierarchia egyes szintjeinek átlagát tekintve az előzőekhez hasonlóan a főváros van a legkedvezőbb, a városokkal szomszédos kis népességszámú települések pedig a legrosszabb helyzetben.** Meg kell említeni ugyanakkor, hogy települési szinten vizsgálva jóval nagyobbak a szélsőértékek közötti különbségek. Miközben Répcelakon az össznépesség több mint fele tartozik a foglalkoztatottak közé, és Bábolnán is csak kevéssel marad ez alatt az érték, addig Alsószentmártonban alig 3%, és további hét, szinte kizárólag K-Magyarországon elhelyezkedő, és 1000 főnél kisebb lélekszámú településen marad 10% alatt.

6.3.3. Munkanélküliség

A foglalkoztatottak számának és arányának drasztikus visszaesésével párhuzamosan **az 1990-es évek elején váratlan és igen nagy arányú emelkedést követően tömegessé vált a csak 1989 óta kezelni próbált (és alig két évvel korábban elismert) munkanélküliség.** A nyílt munkanélküliségről szóló adatok első közlésekor a hivatalos álláspont szerint elhanyagolható mértékű volt a probléma, és azt várták, hogy átmeneti jelenséggént hamarosan

magától is megszűnik. Az első aggasztó jelek azonban már a rendszerváltás évében jelentkeztek: a korábban jellemző néhány száz fő helyett 1990. január hónapban már 23 ezer munkanélkülit tartottak nyilván, bár a regisztrált üres álláshelyek száma egészen májusig meghaladta ezt az értéket. A későbbiekben ez a tendencia megfordult, és a munkanélküliek száma ettől kezdve folyamatosan emelkedett.

Az igazán nagy megrázkódtatás azonban csak ezt követően, 1991 és 1992 folyamán következett be: 1992-re az 1989-ben létező munkahelyek csaknem egyharmada megszűnt, és ennek következtében közel egymillió ember veszítette el az állását. A munkanélküliség tehát tragikus hirtelenséggel, a piacgazdaságokra is csak igen ritkán jellemző ütemben szökött fel. A regisztrált munkanélküliek abszolút száma és aránya 1993. februárban érte el a csúcspontját: ekkor összességében 705.032 fő szerepelt a Munkaügyi Központok adatbázisaiban, ami a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva 13,6%-os arányt jelentett. Az azóta eltelt időszakban jelentős, de nem folyamatos, és területileg igen erősen differenciált csökkenés következett be a nyilvántartott munkanélküliek számában és arányában.

Az ország egészét tekintve jellemző területi sajátosság, hogy a tartósan magas szinten állandósuló strukturális munkanélküliséggel sújtott térségek Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon gyakorlatilag egybefüggő területeket alkotnak, jól kirajzolva ezáltal a gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetben lévő külső és belső perifériákat. Az éles területi különbségek mellett figyelemreméltó, hogy **a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő települések munkanélküliségi mutatója** (vagyis a regisztrált munkanélkülieknek a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya) **nyolckilencszeresen múlta felül az országos átlagot.**

A munkanélküliség területi struktúrája nem sokat változott **az elmúlt bő egy évtizedben,** de a stabil, és egyre inkább megmerevedni látszó térbeli elrendeződés ellenére a munkanélküliek számának és az aktív korú népességhez viszonyított arányának alakulásában lezajlott két, hatásait tekintve gyökeresen ellentétes tendencia. Egyfelől **a regisztrált munkanélküliek száma és aránya országos átlagban dinamikus csökkenést,** másrészt azonban ezzel egyidejűleg **jelentősen nőtt az átlaghoz viszonyított eltérések szélsőértékei között mérhető különbség.**

A munkaügyi központok nyilvántartásaiban szereplő regisztrált munkanélküliek száma az 1992. december 20-i 663.027 főről 2002 azonos időszakára 344.901 főre csökkent, vagyis alig több mint felére esett vissza, és ennek megfelelően **a munkanélküliségi mutató 11,1%-ról 5,3%-ra mérséklődött.** Ez nagyon komoly előrelépésként értékelhető még annak ismeretében is, hogy ebben az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök eredményes alkalmazása

mellett vitathatatlanul jelentős szerepet játszottak az időközben bekövetkezett – és sok esetben a regisztrált munkanélküliek számának csökkenését eredményező – adminisztratív változások (a jövedelempótló támogatás vagy a pályakezdők munkanélküli segélyének megszüntetése, a járadékra való jogosultság időtartamának többszöri csökkentése stb.).

Az országosan csökkenő tendenciával párhuzamosan azonban kistérségi és települési szinten a szélsőértékek irányába történő elmozdulás következett be. A folyamat alapvetően arra vezethető vissza, hogy az egyébként is kedvezőbb helyzetben lévő területeken (pl. Budapest és az agglomeráció, Nyugat-Magyarország) tovább csökkent a munkanélküliség, míg az eleve magas munkanélküliséggel sújtott térségekben (Északkelet-Magyarország, Dél-Baranya stb.) összességében csak az átlagnál lassabban, vagy egyáltalán nem csökkent a regisztrált munkanélküliek aránya.

A munkanélküliek számának és arányának az országos átlagnál lassabb csökkenése, stagnálása, illetve esetenként emelkedése magával vonta az országos átlaghoz viszonyított negatív irányú eltérés amplitúdójának növekedését is. **A munkanélküliség szintje tehát a kedvező és a kedvezőtlen helyzetben levő térségekben-régiókban egyaránt homogenizálódott**, mert előbbi esetben az alacsony, utóbbiban pedig a magas munkanélküliséggel sújtott területek növelték jelentősen területi kiterjedésüket, és Kelet-Magyarországon egy jól kirajzolódó, Ny–K-i, illetve DNy–ÉK-i irányú elmozdulás következett be. Ennek eredményeként **egyre élesebben határolódnak el egymástól a különböző adottságú térségek, és kistérségi-települési szinten még inkább érzékelhetővé válik a foglalkoztatási szempontból válságban lévő területek fokozatos leszakadása.**

Az eltérések azonban nem csupán a területi struktúrát tekintve voltak és maradtak igen jelentősek, hanem az egyes településtípusok között is megfigyelhetők. Mivel a munkaerőpiac térbeli szerkezetének alakulásában dominánsan a földrajzi elhelyezkedés és az ahhoz szorosan kapcsolódó adottságok (elérhetőség, külföldi befektetések stb.) voltak a meghatározóak, ezért nem meglepő, hogy **az alacsony népességű, zömében elzárt, kedvezőtlen népességi struktúrával és kevés munkalehetőséggel jellemezhető aprófalvakban a kezdetektől nagyságrendekkel magasabb a munkanélküliség, mint a nagyvárosokban.**

A 3000 főnél kevesebb lakossal rendelkező települések átlagértéke kisebb-nagyobb kiséssel követte az országos tendenciákat, azonban a munkanélküliség hivatalos szintje mindvégig az országos átlag többszöröse volt. A vizsgálatba bevont települések esetében annak ellenére hasonló a helyzet, hogy itt a városok közvetlen szomszédsága elvben jóval több munkalehetőséget teremt, mégis az ország falusi településeinek átlagát magasán meghaladó értékek jellemzőek.

Az átlagok mögött hatalmas különbségek húzódnak meg, mivel miközben a legmagasabb értékekkel rendelkező Abaújalpár és Sósvertike mutatója meghaladja az országos átlag nyolcszorosát, addig Sényén, Döröskén és Fertődön ismeretlen fogalom a munkanélküliség. Az extrém értékek természetesen az alacsony (1000 fő alatt maradó) népességszám miatt alakultak ki, de a 3000 főnél több lakossal rendelkező települések esetében is döbbenetes, közel 38-szoros a különbség (Arló 22,7%-os, illetve Pilisszentiván 0,6%-os értéke jelenti a két ellenpólust).

A 2002. év végi adatokat elemezve szintén kidomborodik a „területi és települési” lejtő. Miközben a falvak átlaga másfélszerese az országos középértéknek, addig a városi rangú települések valamivel az alatt maradnak. A különböző szerepkörű városok között szintén jelentős eltérések figyelhetők meg: a fővárostól a kistérségi központokon át a hierarchiaszint alapján elhelyezkedő egyéb városokig fokozatosan romlanak az értékek, az utóbbi kettő esetben már az országos átlag fölé kúszik a munkanélküliségi mutató.

A vizsgálatba bevont, **Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön fekvő, alacsony népességszámú falvak nem csak a munkanélküliség szintjét tekintve vannak hátrányos helyzetben** nagyobb lélekszámú szomszédjaikhoz képest, **hanem a regisztrált munkanélküliek összetételét tekintve is. Ebben a településkategóriában a legmagasabb** ugyanis a tartós munkanélküliek aránya, és noha a különbségek nem szignifikánsak, mindez az ország egészéhez hasonlóan azt mutatja, hogy itt **a legnehezebb visszakerülni a munkaerőpiacra.**

6.3.4. A népesség iskolázottsági színvonala

A rendszerváltással együtt járó **gazdasági-társadalmi átalakulás alapjaiban formálta át a humán erőforrások szerepéről és fontosságáról alkotott képet valamennyi volt szocialista országban, így hazánkban is.** A társadalmi értékrend változása a munka világába belépőket két nagy csoportra osztotta, a megfelelő képzettségi szinttel rendelkezőkre és azokra, akik már a kötelező iskoláztatás során lemaradtak, vagy olyan szakmával rendelkeznek, amely iránt nincs kereslet a piacon.

A folyamat mögött alapvetően az húzódik meg, hogy **megváltoztak a munkáltatók emberi tőkével kapcsolatos elvárásai és attitűdjei, és egyértelműen a magasabb képzettség irányába tolódott el a munkaerő-kereslet szerkezete.** Noha a nem a piaci igényeknek megfelelő struktúra miatt évről-évre emelkedik a diplomás munkanélküliek száma és aránya, **a munkaerőpiacra újonnan belépő pályakezdők esetében határozottan**

felértékelődött a tudás, a képzettség anyagi elismerése, a korábbi oktatási karrier bérmeghatározódásban betöltött szerepe. Az utóbbi évtizedekben megfigyelhető egyik legfontosabb folyamat, hogy **az ipari társadalmak fokozatosan információs társadalmakká alakultak/alakulnak át,** és ez egyre inkább megköveteli az embertől, hogy egész életén át új ismereteket szerezzen.

Az oktatási pályafutás, **az iskolai végzettség tehát ma már Magyarországon is a munkaerőpiaci érvényesülés egyik leginkább meghatározó tényezője.** Az ismeretanyag mennyisége és főként minősége nem csak az egyének esélyeit növeli az elhelyezkedésre – a potenciálisan rendelkezésre álló **munkaerőbázis képzettségi színvonala** ugyanis meghatározó tényezővé vált a modern iparágak telepítésénél, és a tökevonzó képesség ilyen irányú növelése miatt **a települések-térségek-régiók versenyképességének egyre fontosabb eleme lett és marad a jövőben is.** A magasan kvalifikált, modern ismeretekkel rendelkező (és azokat hasznosítani is képes) munkavállalók jelenléte a gazdasági fejlődés és fejlődőképesség egyik legfontosabb háttérévé vált, miközben a képzetlen vagy alacsonyan képzett munkaerő fokozatosan leértékelődött, és versenyhátrányba kerültek azok a települések is, ahol magas a képzetlen népesség aránya.

Hosszabb távon vizsgálva országos szinten két fontos folyamat játszódott le: egyrészt fokozatosan csökkent a tanköteles korú fiatalok száma, másrészt jelentősen átrendeződött a közép- és felsőfokú oktatási rendszer szerkezete. Az elmúlt évtizedek leglátványosabb változását a középfokú oktatás expanziója jelentette, amely az utóbbi években kiterjedt a felsőfokú oktatásra is. **Az 1980-as évek végétől dinamikus emelkedett a középiskolákban továbbtanulók aránya, ezen belül megnőtt az érettségit nyújtó iskolatípusokba (a gimnáziumokba és a szakközépiskolákba) járók és ezzel párhuzamosan lecsökkent a három éves szakmunkásképző iskolát választók aránya.** Ez utóbbi intézmény volt ugyanis leginkább kitéve a gazdasági szerkezetváltás és a szakmunkások iránti csökkenő kereslet kedvezőtlen hatásának. A spontán, „piac-vezérelte” folyamatok hatására gyakorlatilag szétesett az elmúlt évtizedek mereven szabályozott iskolarendszere. A középiskolai oktatás átalakulása és gyors térnyerése a nemzetközi arányokhoz való (statisztikai) igazodást jelentette. Szintén ebbe az irányba mutat az, hogy az elmúlt néhány évben lényeges elmozdulás történt a felsőoktatásban résztvevők számát és arányát illetően, de az adott korosztályhoz viszonyított arányuk a gyors felfutás ellenére továbbra is elmarad a nyugat-európai átlagtól, ráadásul a felsőoktatás hirtelen tömegessé válása számos (minőségi és egyéb) problémát vet fel.

A magyar oktatási rendszert terhelő számos probléma ellenére azonban kijelenthető, hogy a **népesség iskolai végzettsége jóval közelebb áll az EU országainak átlagához, mint a gazdasági teljesítőképesség, vagyis a versenyképesség fokozása érdekében érdemes az európai direktívákat szem előtt tartva, kiemelt figyelmet fordítani az oktatási rendszer fejlesztésére, s megfelelő módon gazdálkodni a meglévő (humán)erőforrásokkal.**

A vizsgálatban szereplő települések jellemvonásait két – a versenyképesség szempontjából az ellenpólusokat képviselő – mutató, az általános iskola első osztályát sem befejezők, illetve a diplomások hét évesnél idősebb népességhez viszonyított aránya alapján mutatjuk be. Az előzőekben vázolt tendenciáknak köszönhetően elmondható, hogy az 1990-2001 között eltelt időszakban – ezt a két végletet tekintve – kedvező változás következett be, ugyanis az egyetlen osztályt sem befejezők aránya közel 2%-ról 1,7%-ra csökkent, miközben a diplomával rendelkezők aránya 7,6%-ról 9,8%-ra emelkedett.

A 2001-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy **a népesség iskolai végzettségét tekintve abszolút értékben elhanyagolható, de arányaiban jelentős különbség alakult ki a városok és a falvak, illetőleg az alacsony és a magasabb lélekszámú települések között.** A városokban a minimális képzettséggel sem rendelkezők aránya némileg az országos átlag alatt marad, a diplomásoké pedig valamivel fölötte alakul. A falvakban éppen ellenkező előjelű a helyzet, ugyanakkor a különbségek jóval jelentősebbek: a diplomát szerzett népesség aránya már az országos átlag felét sem éri el.

Figyelembe véve azt, hogy a felsőfokú oktatási centrumok a fővárosba, a régióközpontokba és a megyei jogú városokba koncentrálódnak, nem meglepő, hogy a településhierarchia alsóbb lépcsőfokai felé haladva mérsékelt ütemben ugyan, de egyre nő az első osztályt sem befejezők aránya, és nagyságrendekkel csökken a diplomások részesedése. (Budapest értéke több mint hatszorosa a vizsgálatba bevont 1000 fő alatti települések átlagának). Mindebből az következik, hogy akár az adott település lélekszámát vesszük figyelembe, akár a városok esetében a várossá nyilvánítás időpontját, az alacsonyabb népesség és a jelenlegi dátumhoz mind közelebbi időpont egyre rosszabb értékeket takar. Ráadásul az átlagértékek alapján önmagában egy város közvetlen szomszédsága sem befolyásolja kedvező irányba az értékeket, mivel a kis- és nagy népességszámú szomszéd települések átlaga mindkét esetben a falvak átlagának közelében alakul. A regionális szintű területi különbségekről elmondható, hogy Észak-Magyarországon a legalacsonyabb a diplomások és legmagasabb az első osztály befejezéséig sem jutók aránya (mindez nyilvánvaló következménye az előregedő népességű aprófalvak és a roma népesség átlagosnál

jóval magasabb arányának), míg az ellenkező végletet a Nyugat-Dunántúl, illetve Közép-Magyarország képviseli.

Az egyes településtípusok, illetve a különböző régiók között kialakuló jól érzékelhető különbségek háttérében jelentős mértékben az oktatási intézmények eltérő lehetőségei (anyagi és szakmai), színvonala és kapacitása áll. A 2001-es népszámlálási adatok alapján **az ország valamely alap-, közép- vagy felsőfokú oktatási intézményében tanuló diákok valamivel több, mint egynegyede folytatja a lakóhelyétől eltérő településen a tanulmányait.** Mivel a közép- és felsőfokú oktatás a városokba tömörül (sok esetben szűkebb vagy tágabb környezetéből kiemelkedő oktatási centrumot létrehozva), ezért nem meglepő, hogy a városokból az átlagosnál jóval kevesebb diák kényszerül más településre eljárni (zömében a felsőfokú oktatási intézmények hallgatóiról van szó), miközben a saját iskolákban magasabb a más településről (döntően a környező falvakból) bejáró tanulók aránya.

Az előzőekben leírtak egyenes következményeként a városhálózaton belül a hierarchiaszintek alsóbb lépcsői (illetve a várossá nyilvánítás minél későbbi időpontja) felé haladva nő a lakóhelyükről eljáró tanulók aránya, míg a bejáró diákok részesedése relatíve állandó (átlagos), csak a külön funkcióval nem rendelkező városok esetében esik vissza drasztikusan. **Ez alól azonban erős kivételt képez a főváros, mivel itt mind a bejárók, mind pedig az eljárók aránya magasan átlag feletti értéket mutat.** A falvakban természetesen éppen fordított a helyzet, mivel a diákok csaknem fele máshová jár tanulni. Nincs ez másként a vizsgálatba bevont, a városokkal közvetlenül szomszédos falvak esetében sem, sőt az oktatási jellegű kapcsolatok szorosságát, egyben a kisebb lélekszámú települések ráutaltságát jelzi, hogy a „kis lélekszámú szomszédokból” a diákok több mint fele, ezen belül az 1000 fős népesség alattiakból a kétharmada jár el tanulni, döntően a szomszéd városokba. A földrajzi különbségek ebben a tekintetben nem túlságosan nagyok az egyes régiók között (bár az átlagosnál sűrűbb város- és iskolahálózathoz képest kisebb belső migráció miatt az alföldi régiókban az átlagosnál kisebb a más településről bejárók aránya), és Budapest óriási súlya következtében mindkét mutatót tekintve Közép-Magyarország áll a lista élén.

Az iskolai végzettségnek az elhelyezkedési esélyeket befolyásoló szerepéről a korábbiakban már volt szó, és az ott leírtakat, mind az országos átlagok, mind pedig a vizsgálatba bevont települések értékei alátámasztják. Magyarország egészét tekintve a hét évesnél idősebb népesség pontosan egyötöde rendelkezik az általános iskolánál alacsonyabb végzettséggel, miközben a foglalkoztatottak mindössze 0,8%-a tartozik ebbe a kategóriába. A falvakban ugyanakkor jobbak az érintettek munkavállalási lehetőségei (csaknem az országos

átlag kétszerese a jellemző), és a városokkal közvetlen szomszédságban lévő településeken (legyenek akár kis vagy nagy népességszámúak) is ez a helyzet. A regionális szintű eltérések nem jelentősek, azonban vélhetően a mezőgazdasági keresők magasabb arányából is következően az alföldi régiókban az átlagnál magasabb az alapfokú oktatást sem befejező foglalkoztatottak aránya.

A diploma ugyanakkor még mindig jó ajánlólevélnek számít a munkaerőpiacon, Budapesten az álláshelyek csaknem harmadát töltik be a felsőfokú végzettségűek (az persze más kérdés, hogy ebből hányan vállalnak nem a képzettségi szintjüknek megfelelő munkát). Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált városokban és községekben településtípustól, népességszámtól és földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül a diplomások elhelyezkedési esélyei lényegesen jobbak.

A regisztrált munkanélküliek között az átlagnál magasabb a nyolc általánosnál kevesebbet befejezők, és alacsonyabb a diplomával rendelkezők aránya. A munkaerőpiacról tartósan kiszorulókat tehát ebből a szempontból is hátrányosabb helyzetben vannak. Ezen az a tény sem változtat jelentős mértékben, hogy az 1990-es évek elejéhez viszonyítva önmagához képest érzékelhetően emelkedett közöttük az érettségizettek és a diplomások aránya (ez különösen a nagy egyetemi centrumokban okoz problémát, mert az ott tanuló fiatalok nem térnek haza, hanem a munkanélküliség komoly kockázatát vállalva növelik a kínálati oldal túlsúlyát), miközben a szakmunkásképző-szakiskolai bizonyítványt szerzők, illetve a legfeljebb az általános iskola 8 osztályát befejezők részesedése mérsékelten csökkent. A lassú elmozdulások hátterében elsősorban az évenként belépő pályakezdő munkanélkülieknek az összes regisztrálthoz viszonyítva kedvezőbb (és az oktatási rendszer átstrukturálódását követve újrarendeződő) iskolai végzettség szerinti megoszlása keresendő, illetve az, hogy az idős, alacsonyabb iskolázottságú munkanélküliek lassan kikerülnek a rendszerből.

6.3.5. Társadalmi háttér, jövedelmi viszonyok

Mivel az egyes településekről nem állnak rendelkezésünkre termelékenységi mutatók, ezért azok gazdasági helyzetét az egy állandó lakosra jutó adóköteles jövedelem adataival próbáljuk jellemezni – összegezve a településen élő keresők jövedelmének nagyságát és a gazdaságilag aktívak arányát. A kérdés vizsgálata azért fontos, mert a jövedelmi viszonyok alakulásától függ, hogy adott városban és vonzáskörzetében hogyan változik a lakossági fogyasztás színvonala és a lakossági megtakarítások mértéke. Ez utóbbi két tényező egyben utal a város más gazdasági mutatóira is, amelyek a versenyképesség alakulásában fontos

szerepet játszanak. **Napjainkra az egyes településkategóriák között és azokon belül is jelentős különbségek alakultak ki a jövedelem nagyságát tekintve**, amit 1990 előtt meggátolt az állami elosztórendszer szabályozott működése. Az egy állandó lakosra jutó átlagos személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem nagysága 2002-ben az ország egészét tekintve átlagosan 460.913 Ft volt, de Budapesten ennél 53%-kal magasabb, míg a falvak esetében 29%-kal alacsonyabb értéket regisztráltak. A vizsgálatba bekerült falvak közül a kisméretű szomszédok az országos középérték 64%-án, a nagyobb népességűek pedig 74%-án álltak. A településhierarchiában betöltött szerep által is befolyásolt komoly különbségeket jelzi, hogy a városokon belül a megyeszékhelyek és a kistérségi központok között több mint 20%-pontos differencia mutatkozik. A települések abszolút sorrendjét a fővárost megelőzve három agglomerációs település vezeti, közülük is kiemelkedik Telki (205%), a városok között pedig Budaörsé volt az első 2002-ben (169%). A legjobb pozícióban lévő kelet-magyarországi város továbbra is Tiszaújváros (18.), mellette Székesfehérvár, Paks, Herend és Répcelak került be a városok legjobb tízes csoportjába az agglomeráció városi jogállású települései mellett. Az utolsó tízben Cigánd mellett kilenc alföldi kisváros (pl. Nagyecséd, Balkány, Sarkad) foglal helyet (az átlaghoz viszonyított 34–48% közötti értékkel). A települési rangsor 3135. helyét a Cserehát elzárt, cigány etnikai többségű aprófalva, Csenyété foglalja el az országos átlag 3,8%-ával, tehát a két szélsőérték között mára 54-szeres különbség alakult ki.

A jövedelmi viszonyokat természetesen komolyan befolyásolja az adott településre és térségre jellemző gazdasági aktivitás. Az előző fejezetekben már esett szó a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatók kedvezőtlen irányú alakulásáról, de nem feledkezhetünk meg a munkanélküliség helyett az inaktivitást, a sok esetben kényszerből a segélyekre alapozott életformát választók arányának dinamikus felfutásáról sem. Az 1990 és 2001 között eltelt időszakban a gazdaságilag inaktív népesség aránya mintegy 25%-kal emelkedett országos szinten. Ebben a tekintetben a városok nem mutatnak a falvakénál egyértelműen jobb értéket, sőt, ha Budapest lényegesen kedvezőbb adatait (alig több mint tíz százalék) kiemeljük, akkor a községekben válik mérsékeltebb üteművé az emelkedés. A városhierarchiában betöltött szerep, a várossá nyilvánítás időpontja, a népességszám, illetve a földrajzi fekvés szempontjából sem alakultak jelentős különbségek, vagyis az egész országban relatíve egységes tendencia érvényesült.

Mindezek ellenére az inaktivitás szintjének szerepe van a jövedelmi különbségek alakításában, mivel a többé-kevésbé egyveretű csökkenés csak konzerválta a korábban meglévő különbségeket. Az inaktív népesség, illetve a magukat nem dolgozóknak és nem

tanulóknak vallók aránya ugyanis már a falvakban, illetve a vizsgálatba bevont 1000 főnél kisebb községek esetében a legmagasabb (ez utóbbiakban az inaktív népesség aránya 38%, a nem dolgozóké-nem tanulóké pedig 55% volt – ez öt, illetve tíz százalékponttal haladta meg az országos átlagot). Ebben a tekintetben a városok szoros közelsége semmilyen pluszt nem jelentett a szomszédos falvak számára, mert a falusi átlag körüli vagy azt meghaladó értékekkel rendelkeztek.

A városok fejlődési dinamikájának vizsgálatában az 1000 főre eső vándorlási egyenleg és a munkanélküliségi ráta változása mellett fontos szerepet kell, hogy kapjon a 10.000 lakosra jutó, egy év alatt épített lakások száma, ami a település lakossági infrastruktúrájában tapasztalható javulást jelzi. A lakásépítések ütemét vizsgálva a rangsor elején az elmúlt években gyors fejlődésnek indult agglomerációs és üdülővárosok helyezkednek el (Hévíz, Zalakaros, Harkány, Tököl, Herend, Pomáz) – párhuzamban a migrációs adatokkal. A rangsor végén a depressziótól térségek ipari városai, valamint a periférikus területek kisvárosai állnak, 2002-ben Marcaliban, Mezőkovácsházán és Pétervásárán egyetlen lakást sem adtak át. A regionális központok többsége – a népességcsökkenésének is köszönhetően – nem került be az első 25 helyezett közé, míg a legelőkelőbb helyeket Győr, Veszprém, Nyíregyháza és Kecskemét foglalták el.

A minden település által vonzani kívánt magasan kvalifikált munkaerő igényt támaszt a magas színvonalú szolgáltatásokra, a kulturális intézményekre, a felsőoktatásra, a környezet megfelelő állapotára. **A lakóhely megválasztásánál az utóbbi évek során ezért egyre inkább előnybe kerültek a „kellemesebb” lakókörnyezetet biztosító falusi települések, ahol sokkal inkább rendelkezésre áll a tiszta és biztonságos környezet** (kiterjedt zöldterületek, a környezetszennyezés alacsonyabb szintje, a bűnesetek alacsonyabb száma). Statisztikailag is összehasonlítható az 1000 lakosra jutó bűncselekmények száma, ami a fővárosban 2,5-szer, a többi városban átlagosan 1,8-szer akkora, mint a falvakban. Területi szintű összehasonlításban ennél a mutatónál Kelet-Magyarország helyzete a kedvezőbb, a Dunántúlon 17,6%-kal magasabb az ismerté vált bűncselekmények száma, igaz viszont, hogy a vagyon elleni bűncselekmények aránya a két országrészben közel megegyezik.

Az önkormányzatok pénzügyi helyzetét a helyi költségvetés két tételére összpontosítva igyekeztünk felmérni. Először a bevételeket, s azon belül kiemelten a helyi adóbevételek arányát vizsgáltuk meg, ami segítséget nyújt a fejlesztési források nagyságának megállapításához. Az önkormányzatok egy lakosra számított bevétele a központi funkciók számának és a település méretének csökkenésével egyre alacsonyabb, Budapesten ez az érték 2002-ben megközelítette a 320 ezer Ft-ot, miközben a 2000 után várossá nyilvánított városok

esetében nem érte el a falvak szintjét sem (135 ezer Ft). Bizonyos szolgáltatások méretgazdaságosságának is köszönhetően a régióközpontokban egy lakosra vetítve kevesebb forrás jut, mint a „csak” megyeszékhelyek, vagy kistérségi központok esetében (pl. kórház fenntartása miatt). A régiók közül a legtöbb pénzből a központi régió gazdálkodhat, míg a két alföldi régió messze elmarad az országos átlagtól, amiért elsősorban a helyi adóbevételek alacsonyabb szintje tehető felelőssé. Közép-Magyarországon a helyi adóbevételek adják az önkormányzati bevételek 60%-át, Kelet-Magyarország három régiójában viszont ez a tétel nem éri el a 20%-ot. Szintén jellemző különbség, hogy az önkormányzatok országos átlagban kiadásai 5%-át fordították szociálpolitikai célokra, a falvak esetében ez az érték már megközelítette a 10%-ot.

6.3.6. A vállalkozások jellemzői településtípusonként

A működő vállalkozások 1000 lakosra jutó száma kifejezetten az a mutató, amelyik nem választható el a települések nagyságától, a településhierarchia teljes skáláján párhuzamot mutat növekedése a népesség és a központi funkciók számának emelkedésével – különösen így van ez az ötvennél több főt foglalkoztató vállalkozások esetében. Mindezek alapján a területi összehasonlítás esetén egyértelmű Közép-Magyarország kiemelkedő helyzete, a régió 46%-kal haladta meg az országos átlagot 2002-ben. A három dunántúli régió mindegyike az országos átlag feletti értékekkel jellemezhető – ebben a tekintetben a Dél-Dunántúl sem képez kivételt –, a kelet-magyarországiak pedig jelentősen alatta maradtak, a két országrész között 1,3-szeres eltérés mutatkozik, ráadásul a különbség abszolút értékben tovább növekszik. Az 1000 lakosra jutó 50 fő feletti vállalkozások esetében már a Nyugat–Dunántúl vezeti a sort (ez az érték az országos átlag 143%-a), „Kelet és Nyugat” között viszont szintén fennáll az 1,3-szeres különbség.

A mezőgazdaságban működő vállalkozások aránya minden településkategóriában csökkenő tendenciát mutat, országos részesedése 4,75% volt 2002-ben. Természetesnek tekinthető, hogy ez a gazdasági ág a településméretök növekedésével fordított irányban növeli részarányát: a községek esetében elérve a 13,3%-ot, az 1000 lakos alatti kategóriában pedig a 19,5%-ot. Érdekes, bár érthető tény, hogy a hat vidéki régióközpontban az agrárium szerepe a foglalkoztatásban mindössze 1,5%-ot ér el, ám még ezen a szinten is figyelemreméltó különbség van az Alföld és az ország más területei között. Szeged és Debrecen átlaga ugyanis a másik négy vidéki régióközpont középértékét 62%-kal múlja felül a 2001. évi Népszámlálás adatai alapján. Az ipari és építőipari vállalkozások arányában közel sincs akkora differencia,

mint a mezőgazdaság esetében, sőt a falvakban a legmagasabb az ipari vállalkozások részesedése (11,9%), s a fővárosban a legalacsonyabb (8,9%), akárcsak az építőipar adatait tekintve (13,5 és 6,7%).

A kereskedelem és javítás részesedése teljes mértékben kiegyensúlyozott a településkategóriák között, a két szélsőérték: Budapest – 21,5%, kistérségi központok – 27,6%. A szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás területén arányaiban a falvakban működik a legtöbb vállalkozás (7,7%), s a fővárosban a legkevesebb (3%), a szállítmányozás területén szintén hasonló a helyzet, a falvakban vannak legnagyobb arányban jelen, viszont a régióközpontok valamivel alacsonyabb részesedéssel szerepelnek, mint a főváros. Az ingatlan bérbeadás és forgalmazás, valamint egyéb gazdasági jellegű szolgáltatások területén messze a fővárosban működik a legtöbb vállalkozás, az összes vállalkozás 42,7%-át kiteve, a méretkategóriákkal tisztán csökken ez az arány, az 1000 fő alatti településeken 18,8%.

6.3.7. A települési és területi versenyképességet befolyásoló tényezők komplex vizsgálatának eredménye

Az egyik legfontosabb, a szakirodalomban már régóta és többször hangoztatott megállapítással egybecsengően az általunk vizsgált adatok alapján **Budapest csaknem valamennyi mutató figyelembevételével messze kiemelkedik Magyarország városhálózatából, az egyetlen városunk, amely jó eséllyel mérhető meg magát a nemzetközi városversenyben.** Természetesen a hazai városállományra vonatkozó adatelemzések elkülönítve tartalmazzák a főváros értékeit, hiszen a minden tekintetben sajátos tulajdonságú, számos központi funkciót kizárólagosan magában tömörítő metropolisz a többi hazai téregységgel nem képvisel összehasonlítható méretkategóriát – **Budapestnek az európai gazdasági tér hasonló nagyságrendű centrumaival kell felvennie a versenyt.** Ugyanakkor természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a főváros befolyásoló hatását az agglomerációs térség fejlődési viszonyaira.

Összegezve az egyes mutatók alapján az egyes települési hierarchiaszintek és területi egységek között megállapított különbségeket, elmondhatjuk, hogy **a regionális szerepkört betöltő városok jelentős városlőnyre tettek szert, míg a másodlagos regionális központok, középvárosok lassabban indultak meg a fejlődés útján. A kisvárosok többsége nem volt képes gyors megújulásra, innovációs intézmények fogadására, ugyanakkor a gazdasági szerkezet elmozdulásában és a külföldi tőkebefektetések eloszlásában (illetve valamennyi ehhez kapcsolódó foglalkoztatottsági és egyéb mutatóban)**

erősen érvényesült a nyugat-kelet dichotómia, a kedvező földrajzi adottságú nyugat-dunántúli kisvárosok a statisztikai mutatók alapján a magasabb hierarchiaszinten elhelyezkedő kelet-magyarországi városokkal szemben is versenyelőnyre tettek szert (pl. Kőrmend, Répcelak, Sárvár, Szentgotthárd).

A komplex mutatók alapján számított versenyképesség aktuális térségi viszonyai nem mutatnak jelentős elmozdulást az elmúlt éveket tekintve. Ha térképen ábrázoljuk a versenyképesség statikus mutatóit kistérségekre vonatkozóan, kirajzolódnak a hazánk centrum-periféria rendszerének alapvető tételei. A Budapest köré szerveződő *központi mag* és a fővárosból kiinduló fő közlekedési folyosók mellett elhelyezkedő térségek (keleti irányban mozaikosan és többnyire a nagyvárosok szűk környezetére korlátozottan), valamint az osztrák határ mentén elhelyezkedő dinamikusan fejlődő peremzóna rendelkezik több szempont alapján is versenyelőnnyel (*Nemes Nagy J. 2004*).

A Dél-Dunántúl területe – eltekintve a megyeszékhely központtal rendelkező kistérségektől – **egyöntetűen versenyhátrányos pozícióban található**, különösen éles határvonallal válnak el Fejér megye fejlettebb északi térségeitől a kedvezőtlen mutatószámokkal jellemezhető déli területek, csakúgy, mint a Duna mentén elhelyezkedő kistérségek (Dunaújvárosi, Paksi, Szekszárdi).

Észak-Magyarország döntő hányada továbbra is komplex versenyhátránnyal jellemezhető, a főbb statisztikai mutatók egyike esetében sem haladva meg az országos átlag értékét. Kivételt képeznek az autópályák mellett fekvő jelentősebb városok vonzáskörzetei (Hatvani, Gyöngyösi, Egri, Miskolci, Tiszaújvárosi kistérségek), valamint a főváros viszonylagos közelségét élvező nyugat-nógrádi kistérségek, s kifejezetten kedvező jelenséggé kell, hogy értékeljük a Salgótarjáni térség pozitív irányú elmozdulását.

Közismert, több nagy volumenű kutatás során felszínre kerülő megállapítás, hogy a **regionális átalakulás folyamata az Alföldön jelentősen eltér az ország más területeitől, amire magyarázatot ad a fejlődés időbeli megkésettsége, a régió relatív elmaradottsága, sajátos települési struktúrája és városszerkezete. Az alföldi városokban sokkal erőteljesebb a korábbi hierarchia nyomán kialakult hagyományos városfejlődési tényezők továbbélése, azok hatása, mint az ország más részeiben általában** (*Csatári B. 2003*).

Az Alföld területén továbbra is a megyeszékhelyek jelentenek szigetszerűen elhelyezkedő növekedési pólusokat, ezektől eltekintve csak egy-két speciális esetben találkozhatunk kedvezőbb mutatókkal, pl. az idegenforgalom erős specifikációjával jellemezhető Hajdúszoboszló, vagy a megyei jogú városi központtal rendelkező

Hódmezővásárhely esetében. Az Alföld középső területén egy több mint tíz kistérségre kiterjedő egyöntetűen versenyhátrányos helyzetben lévő belső perifériaterület rajzolódik ki. Emellett az országot keletről továbbra is körbeveszi a trianoni határok mentén kialakult külső periféria sáv, ami a Szécsényi kistérségtől keleti irányba elindulva az országhatár mentén egészen a Dél-Somogyig húzódik, ami csak Szeged esetében szakad meg látványosan – a többi, kevésbé jobb helyzetben lévő térség belesimul ebbe a zónába.

A regionális különbségek elemzésekor meg kell jegyeznünk, hogy a Nyugat-dunántúli régió területén is találunk olyan térségeket, amelyeknek nem sikerült felzárkózni a gyorsabb fejlődési dinamikát mutató szomszédos térségekhez, azonban gyakorlatilag ezek mindegyikéről elmondható, hogy a hagyományosan elmaradott rurális térségek közé tartoznak, s nincsenek olyan centrumtelepüléseik, amelyek jelentősebb gazdasági erőt, szellemi potenciált képviselnének (Letenyei, Zalaszentgróti, Óriszentpéteri, Lenti, Csepregi kistérség). A közép-magyarországi régióban szintén találkozhatunk „leárnyékolt” területekkel, amelyeket természetföldrajzi adottságaik mellett fejlettségi szintjük miatt is az Alföldhöz sorolhatunk (Nagykátai és Ceglédi kistérségek).

A városok versenyképességi geográfiája lényegében megerősíti a kistérségi szint fő jellemzőit, versenyhátrányos kistérségekben nem találunk jelentős versenyelőnnyel bíró városokat, hiszen azok saját kisugárzó hatása jelentősen mértékben kell, hogy befolyásolja az egész kistérség adatait. Nem kistérségi központként a környezeténél kedvezőbb helyzetben lévő városként említhető az Alföldön a méretéhez képest jelentős gazdasági potenciállal rendelkező Záhony, Jászberény és Martfű.

7. A városok és vidékeik kapcsolatrendszere, településközi együttműködések

Magyarországon a rendszerváltást követő elmúlt több mint egy évtizedben a településközi kapcsolatok radikális átalakulásának lehetünk tanúi. **A területi folyamatok alakulásában egyre inkább felértékelődik a városok és a környezetükben lévő települések közötti viszonyrendszer.** A település együttesek egy részén már a 80-as évek közepe óta hagyománya van a különböző intézmények közös fenntartásának és működtetésének, a személyszállítás megszervezésének vagy adott esetben a lerakóhely létesítésnek stb. (Kara 1996). Ezek főként azok a települések, ahol a rendszerváltás előtti időszakban a vezetés nem csupán adminisztratív testületként működött, hanem érdemi tevékenységet is folytatott.

Szép számmal vannak azonban az országnak olyan térségei, ahol a mai napig nagyon nehezen válik a napi önkormányzati gyakorlat részévé a partnerségben, településközi kapcsolatokban való részvétel. Ez utóbbi vélhetően a több évtizedre visszanyúló, a társadalmi időszakból fakadó bizalmatlanság eredménye, illetve a települések azon törekvésében keresendő, amelynek lényege, hogy a helyi lakosság igényeit minél inkább saját hatáskörben, önállóan igyekeznek kielégíteni.

Az Európai Unióhoz történt csatlakozást követően várhatóan tovább fokozódó hazai és európai városversenyben, a regionalizáció hatásmechanizmusai között a városcentrumok és vidékük kapcsolatrendszereiben szerveződő folyamatok, a létrejövő gazdasági, társadalmi és (szakma)politikai együttműködések, a tapasztalt és az előző fejezetben jellemzett ellentmondások és érdekkonfliktusok szerepe prognosztizálhatóan felértékelődik.

A szakirodalmi áttekintés során számba vettük a városok térszervező funkcióival, a vonzáskörzetek tagoltságával, típusaival, a településközi kapcsolatokat befolyásoló tényezőkkel, a kistérségek helyzetével kapcsolatos legjellemzőbb ismereteket. Az így szerzett összegzett tudások alapján empirikus vizsgálatot végeztünk az összes magyarországi város és közvetlen vonzáskörzetének bevonásával¹.

A közelmúltban² az MTA RKK szolnoki társadalomkutató csoportja által végzett országos vizsgálat törekedett a város és vidéke kapcsolatrendszer, a város és környéke közötti társadalmi, gazdasági, ellátási és fejlesztési együttműködések, a térbeli kohéziót is fejlesztő szuburbanizációs folyamatok, az érintett területi integrációk versenyképességét befolyásoló tényezők egy részének feltárására.

7.1. Elméleti, irodalmi áttekintés

7.1.1. A város, mint térszervező elem

Ha a települések közötti kapcsolatokat kívánjuk feltárni, ehhez kiindulópontként csaknem megkerülhetetlen **Christaller** központi helyekről alkotott elmélete. Ennek lényege, hogy a települések csaknem egyenletesnek tekinthető hálójában vannak olyan pontok, amelyek kiemelkednek, ezek az úgynevezett központi helyek (Pap 2002). Az egyes települések különböző funkciókat látnak el, amelyek mentén hierarchia alakul ki a települési háló egyes elemei között. Az egymás közötti viszonyrendszer legfőbb jellegzetessége, hogy a hierarchiában magasabb szintet betöltő település különböző szolgáltatásokat biztosít az

¹ A kutathatósági szempontok miatt a vonzáskörzetet a városok közigazgatási határaival szomszédos településekre szűkítettük. Így az összes várost (Budapest kivételével) és a városokkal közvetlenül határos 2 legkisebb és 2 legnagyobb lakónépességű községi önkormányzatot vontuk be az alapsokaságba. A városok területi szórása miatt néhány község több város vonzáskörzetébe is beletartozik. (Forrás: TSTAR 2002; a legfrissebb városlista forrása: MKOGY Képviselői Tájékoztató Központ.) A postai önkéntöltős kérdőívvel 274 várost és 834 városokkal szomszédos települést kerestünk fel. A városok több mint 40 százaléka (114 városi önkormányzat), a községek közel negyede (192 községi önkormányzat) összesen 304 település válaszolt a feltett kérdésekre.

A mintavétel technikáinak előkészítése során Ratzel hipotézisét (idézi Berényi 2003. 146.o.) követtük, aki szerint a falu-város határvonal absztrakció. A település közigazgatási határa pontosan kijelölhető, de a szociálgeográfiai értelemben a városi és a falusi térség közötti határ az esetek többségében nem több a kijelölt közigazgatási határnál. In: Berényi István: A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. MTA FKI Budapest. 2003. Földrajzi Tanulmányok 23.

A községi al minta meghatározásakor azért választottunk a lakosságszám mutatók közül a dinamikusabbat (lakónépesség), mert feltételezésünk szerint ez jobban mutatja a társadalmi csoportok mozgását a szuburbán térben.

² 2004. októberében

alacsonyabb szinten lévők számára. Ilyen módon szerveződnek a vonzáskörzetek, amelyek összessége a tér szerveződésének keretét szolgál.

A területi munkamegosztásban az esetek túlnyomó többségében a városok tekinthetők ilyen központi helynek, bár néhány városhiányos térségben néhány nagyobb falu is betölt hasonló szerepkört. Ez utóbbi esetben a falu főként az agrártermelés szervezésében, a termékek közös értékesítésében vagy bizonyos szolgáltatások együttes ellátásában lát el központi települési szerepkört. **Településföldrajzi értelemben azt a teret, amely bizonyos funkciók biztosítása révén egy-egy településhez kapcsolódik, vonzáskörzetnek nevezzük** (Kőszegfalvi-Tóth 2002). Más megfogalmazásban vonzáskörzet az a téregység, amely a falvak és városok közötti kapcsolatok által alakul ki (Beluszky 1974).

Kérdésként merül fel, hogy milyen funkciókat lát el egy város? Három alapvető funkciócsoportot különböztet meg a szakirodalom. Ezek a következők:

- helyi (lokális),
- városi alap,
- valamint speciális (regionális) funkciók (Beluszky 1974).

Témánk szempontjából a városi alapfunkcióknak van kiemelt jelentősége. A lakók nem mindennapi szükségleteinek kielégítését a települések alapfokú intézményei biztosítják. Ezek az intézmények a hierarchia magasabb fokán helyezkednek el. Beluszky Pál véleménye szerint azok a települések tekinthetők városnak, amelyekben a városi alapfunkciók bizonyos mennyiségben koncentrálnak.

A városok is hierarchikus rendszerben helyezkednek el attól függően, hogy hány alapfokú funkciót látnak el és ezek milyen minőségi rendszert alkotnak. A rendszerben betöltött hely nem függvénye annak, hogy melyik városnak mekkora a vonzáskörzete.

7.1.2. A vonzáskörzetek típusai

A különböző települések köré szerveződő vonzáskörzetek nem tekinthetők homogén téregységeknek. Befolyással van rájuk az adott térségre jellemző, gyakran történelmi hagyományok által determinált városi-vidéki kapcsolatrendszer, ezek intenzitása és gyakorisága, valamint a vonzáskörzet által lehatárolt terület nagysága. Annak feltárása során, hogy egy település milyen módon „rendelődik” az adott központi településhez, megkülönböztetünk **relatív és abszolút vonzáskörzeteket**. Ha valamely központhoz rendeljük az egyes településeket annak figyelembevételével, hogy az adott központ milyen

arányban részesedik a település által létesített településközi kapcsolatokból, akkor relatív vonzáskörzetről beszélünk. Ha viszont a központ felé létesített kapcsolatok intenzitását vesszük górcső alá, akkor abszolút vonzáskörzetről beszélünk. Ez utóbbi fogalom egy-egy központi település vonzerejének analitikus vizsgálatára alkalmas, míg a relatív vonzáskörzet-fogalommal az adott központi hely vonzáskörzet-rendszerben elfoglalt helye határozható meg (Beluszky 1974). Egy-egy központi hely köré más-más funkciók mentén szerveződő térségek jöhetnek létre, így nem ritka, hogy egy-egy település több város intézményének vonzáskörzetébe is beletartozik. Olyan vonzáskörzet nem létezik Magyarországon, amely esetében ne lennének ilyen típusú átfedések.

A településhálózat egyes elemei különböznek a tekintetben, hogy milyen fejlett intézményhálózattal rendelkeznek, illetve az általuk kifejtett területi vonzás mértékében. A felsőfokú ellátás biztosításában központi szerepet játszó regionális centrumoknak, valamint a középfokú ellátásban meghatározó szerepkörrel bíró mezo- és szubcentrumoknak egyaránt jól körülhatárolható vonzáskörzet rendszere van (Szabó 1996). Ez utóbbiak helyzetére, az általuk betölteni kívánt szerepkör sikerességére alapvetően kihatnak az adott térség településhálózati sajátosságai. Az aprófalvas térségekben az ilyen kis-és középvárosok is komoly vonzáskörzet központként funkcionálhatnak.

Magyarországon azonban számos esetben előfordul, hogy egy-egy város csak a közvetlen közelében fekvő településekkel képes szoros települési együttműködések kialakítására. Tehát egy település minél távolabbra helyezkedik el a központi településtől, annál inkább csökken a vonzás intenzitása, hiszen egyre kevésbé gazdaságos a különböző funkciók mentén szerveződő kapcsolatrendszer kialakítása és fenntartása.

Hazánkban a Dunántúlon és Észak-Magyarországon jobbra kimutatható a vonzáskörzettel rendelkező városhálózat, míg a ritka település-, de sűrű városhálózatú Alföldön ezek kevésbé egyértelműek, mivel a központok és környezetük között nincs számottevő hierarchikus különbség (Szabó 1996).

A települések közötti kapcsolatrendszer kétféle lehet: hierarchikus vagy horizontális (Köszegfalvi-Tóth 2002). Horizontális kapcsolatokról akkor beszélünk, ha egy településrendszeren belül az egyes települések kölcsönösségi alapon biztosítják az egyes funkciókat. Ez utóbbi típusú településközi kapcsolatok elsősorban a ritkább településsűrűségű vidékeken fordulnak elő. A hierarchikus kapcsolatoknál az alacsonyabb rendű települések lakossága a központi településen veszi igénybe a számára csak ott elérhető ellátásokat és szolgáltatásokat biztosító intézményrendszert.

7.1.3. A településközi kapcsolatokat befolyásoló tényezők

A településközi kapcsolatok alakulását egy-egy vonzáskörzet esetében számos tényező befolyásolhatja, az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül Kara Pál gondolatai alapján - a legmeghatározóbb faktorokat emeljük ki:

- a városok és a környező települések közötti gazdasági munkamegosztás,
- a lakosság munkaerő-piaci helyzete,
- az adott vonzáskörzetben élők demográfiai jellemzői,
- a városok és községek közötti népmozgás,
- a tömegközlekedés fejlettsége,
- a harmadik szektor fejlettsége és térbeli elhelyezkedése,
- a kommunális ellátás terén meglévő kapcsolatrendszerek – szennyvízelvezetés, vezetékes gázellátás, egyéb kommunális feladatok,
- az info-kommunikációs rendszer fejlettsége,
- az alsó- és középfokú oktatás intézményrendszere,
- a közművelődési intézményrendszer,
- a város egészségügyi és szociális intézményrendszere,
- valamint az idegenforgalom fejlettsége.

7.1.4. A vonzáskörzetek tagolása

Mint arra a korábbiak során már utaltunk, a települések gyakran – bár más-más intenzitással- több központ felé is vonzódnak. Annak alapján, hogy melyik település milyen gyakorisággal részesedik a vonzásból, szintén feloszthatók az egyes vonzáskörzetek. Egyes központi helyek így rendelkezhetnek:

- agglomerációs övvel,
- a hegemon vonzás övével,
- a domináns vonzás övével,
- átmeneti övezettel,
- és a vonzáskörzetek perifériájával (Beluszky 1981).

A szakirodalomban a legelterjedtebb **a vonzáskörzetek különböző funkciók mentén történő felosztása**. A városok és intézmények – korábbiakban már említett – hierarchikus

tagolódása jól nyomon követhető a vonzáskörzetek alkotta rendszerben is. Az esetek többségében az alacsonyabb hierarchia szintű sűrű hálózatot alkotó intézmények által formált kis térbeli kiterjedésű vonzáskörzetre rátelepszene a magasabb hierarchia szintű intézmények nagyobb területű vonzáskörzetei. Egy város minél magasabb szintű intézményekkel rendelkezik, annál több településsel van kapcsolata, tehát annál nagyobb vonzáskörzetének területi kiterjedése (Beluszky 1981.).

A településföldrajzban számos más megközelítés is él a vonzáskörzetek funkciók mentén történő felosztásával kapcsolatban. Chabot (Beluszky 1981) például a vonzást kiváltó intézményeket funkciók szerint csoportosította, és így jelölte ki a

- gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok zónáját,
- a szellemi befolyás zónáját,
- valamint az általános, közvetlen kapcsolatok zónáját.

Fekre (Beluszky 1981) materiális és nem materiális kapcsolatok mentén dolgozta ki a felosztás rendszerét. A materiális kapcsolatokhoz sorolta a kereskedelmi és piaci kapcsolatokat, valamint az ingatlan forgalmat. A nem materiális kapcsolatok közé tartozónak tekintette a helyi sajtó elterjedési körét, a kulturális kapcsolatok befolyási övét, valamint a politikai és adminisztratív kapcsolatokat.

A magyar közigazgatási szakirodalomban is találhatunk néhány érdekes megközelítést a települések közötti kapcsolatok jellemzésére. Az egyik ilyen ismert megközelítés Szoboszlai György és Wiener György együttműködési övezetekre vonatkozó elmélete (Beluszky 1981). Ők öt különböző kapcsolattípust különböztetnek meg:

1. a települések távoli eszmei közössége- ebben az esetben a települések az állami besorolás alapján kapcsolódnak egymáshoz;
2. térbeli és társadalmi közelségben lévő, de egymással csak laza kapcsolatban álló települések, amelyek nem alakítanak ki egymás között állandó, hosszú távú együttműködést;
3. egymáshoz közel fekvő, de nem azonos társadalmi minőségű települések, amelyek között állandó kapcsolatok alakultak ki bizonyos ellátások partnerségben való biztosítása érdekében;
4. intenzív, állandó kapcsolatban álló települések;
5. a várossal egybe nem épült, de azzal meglehetősen intenzív kapcsolatban álló községek-agglomeráció.

Az egyik legáltalánosabb, és egyben legelterjedtebb **funkcionális vonzáskörzet felosztás** nem más, mint ezen körzetek hármass funkcionális tagolása.

Ezek az alábbiak:

- a központok alsó fokú funkcióinak vonzásterülete - Umland,
- a középfokú funkciók által formált vonzásterülete, a Hinterland,³
- a felsőfokú központok vonzásterülete pedig az Einfluussgebiete (Beluszky1981).

7.1.5. Adminisztratív és spontán körzetek

A vonzáskörzeten belüli települések közötti kapcsolatok két nagy csoportra oszthatók, a döntően államilag, közigazgatásilag szabályozott irányított, valamint a lakossági döntéseken alapuló spontán kapcsolatok (Csatári 1998). Az adminisztratív vagy irányított körzetek általában nincsenek területi fedésben a spontán körzetekkel (Süli-Zakar 1998).

Az adminisztratív körzetek kialakulását, az azon belüli lakosságmozgásokat leginkább meghatározó intézmények a következők: rendőrség, bíróság, kórház, rendelőintézet. A spontán körzetek kialakulását leginkább az befolyásolja, hogy a térség lakói milyen középiskolát választanak gyermekeik számára, milyen kulturális intézményeket látogatnak, hol vásárolnak, és milyen szolgáltatásokat vesznek igénybe. Ez utóbbi kapcsolatok sokkal szerteágazóbbak, mint az adminisztratív körzetekben megjelenő kapcsolatrendszer (Csatári 1998).

Ennek következtében az adminisztratív vonzáskörzetek határai viszonylag könnyen kijelölhetők, és nagyfokú állandóság jellemzi őket. Ezzel szemben a spontán vonzáskörzetek kiterjedése az adott település vonzó képességének függvénye, ezért folyamatosan változik. Az utóbbi években centralizációs folyamatok zajlottak le ezen a területen (Süli-Zakar 1998).

7.1.6. A települések közötti horizontális és vertikális kapcsolatok

A települések közötti kapcsolatrendszert érintően már a korábbi fejezetek során tettünk említést a horizontális és vertikális kapcsolatokról. A horizontális kapcsolatok a települések immanens döntésein alapulnak, befolyásolják a vezetés partnerségi képességei, valamint a térségi hagyományok.

³ Az Umland, de főként a Hinterland német kifejezések használata nagyon elterjedt a magyar településföldrajzi szakirodalomban.

A vertikális kapcsolatrendszer viszont leginkább a vonzáskörzeteken belüli településközi kapcsolatokban ölt formát. Főként az Alföldön az 1990-es évek óta jelentős változás következett be ezen a területen, hiszen számos falu – főként, ha rátermett és törekvő polgármestere volt – bővíthette funkcióit, és ezáltal központi, akár városi szerepkörre tehetett szert például városhiányos térségekben.

A rendszerváltást követően Magyarországon két tényező tovább módosította/módosítja a vonzáskörzetek határait. Ez pedig **a motorizáció és a távközlési eszközök terjedése**, amelyek következtében egyre inkább bővült a lakosság által választható centrumok köre (Kis 1998). Ez a folyamat a településközi kapcsolatok módosulását, színesebbé, sokrétűbbé válását eredményezte.

A korábbi empirikus vizsgálatok eredményeként látható, hogy a vertikális kapcsolatokra legnagyobb hatása a munkavállalásnak van. Ezt követi a lakosság vásárlási szokásainak összessége, valamint jelentős tömegek mozgását váltja ki az oktatási kapcsolatok rendszere. Ezen tényezők említésénél nem mellőzhető a közlekedési viszonyok számbavétele, hiszen az előbbieken felsorolt mindhárom tevékenység a közlekedésen keresztül valósul meg.

Az 1990 óta eltelt időszakban a horizontális kapcsolatok terén is jelentős változásoknak lehettünk tanúi. Ezek azok a kapcsolatok, amelyek elsősorban az alulról jövő kezdeményezések által befolyásoltak. A horizontális kapcsolatok megerősödtek az elmúlt tizenöt évben, amely folyamat elsősorban a közigazgatás decentralizációjának következménye (Kis 1998). Érdekes jelenség, hogy a települések közötti horizontális kapcsolatok gyakran nem szomszéd települések között jönnek létre, hanem valamilyen más alapon szerveződnek.

7.1.7. A vonzáskörzetekre ható negatív folyamatok, a kistérségek helyzete

A rendszerváltás következtében bekövetkezett gazdasági struktúraváltás, továbbá az önkormányzati törvény módosítása teljesen új helyzetet teremtett a magyar településpolitikában (Kugler 1998). Megszűnt a központi források hegemoniája, lélekszámuktól függetlenül önállóságot kaptak az egyes települések, hiszen megszűntek a korábbi közigazgatási egységek. Egyfajta verseny indult el a települések között, amelynek az volt a tétje, hogy ki mennyire sikeresen tudja latba vetni a saját erőforrásait, illetve milyen hatékonysággal tudja kezelni a felszínre kerülő új típusú társadalmi-gazdasági problémákat.

A reformok kezdetén kérdésként merült fel, hogy az önkéntességen alapuló új keletű területi szerveződések össze tudják-e hangolni az eltérő települési érdekeket, és képesek lesznek-e ezek közös képviselésére.

Azt láthatjuk, hogy még mindig vannak az országnak olyan térségei, – az Alföldön kifejezetten sok ilyen térséget találunk – ahol a települések vezetői elzárkóznak az együttműködésektől.

Még mindig gyakori a települések befelé fordulása, az egyéni települési problémák pedig akadályozzák a települések közötti együttműködések terjedését (Csatári 1998). Mint ahogy más tényezők is gátolhatják a településközi kapcsolatok kiszélesedését. Amint arról a korábbiakban említést tettünk, a városhiányos térségekben, főként a vonzáskörzettel nem rendelkező várossá vált, korábbi nagyközségek között gyakori a harc egy-egy térségi kihatású intézmény odatelepítéséért (Csatári 1998). Az, hogy ki milyen sikeres a versenyben, elsősorban a település vezetésének akaratán, agilitásán, pályázó képességén múlik. Számos esetben azonban ezek a folyamatok nem békésen zajlanak le egy-egy térségben, hanem komoly harc bontakozik ki egy-egy település között a különböző funkciók, intézmények megszerzéséért. Ez a jelenség sem kedvez a térségi szolidaritás erősödésének. Megállapítható tehát, hogy a városhierarchia kiforratlansága jelentős mértékben visszafoghatja a települések kooperációra való hajlamát (Csatári 1998).

A térkapcsolatok számát és intenzitását további két tényező is negatívan befolyásolhatja, amely elsősorban a hátrányos helyzetű térségekben jelentkezik erőteljesebben. Ez nem más, mint a:

- felkeresendő központok tömegközlekedési feltártsága,
- valamint a térség lakosságának életszínvonala (Csatári 1999).

Ez utóbbi szoros összefüggést mutat a terület népességének igény szintjével, demográfiai mutatóival, iskolázottságával.

Sajnos, annak ellenére, hogy a legutóbbi közigazgatási reform jelentősen előtérbe helyezte a kistérséget, mint területi szintet, a 90-es évek végén tapasztaltakhoz képest nem érzékelhető jelentős elmozdulás a különböző térségsszerveződések tekintetében. Még mindig az tapasztalható, hogy a kistérségek nem rendelkeznek kellő nyitottsággal a térségükben jelentkező problémák közös megoldására, a forrásszerzés dominanciája érvényesül napjainkban is. A közoktatási és szociális ellátások terén tapasztalható némi elmozdulás a többcélú kistérségi társulások létrehozása eredményeként. Ezen formákkal szemben is

leginkább ott tapasztalható idegenkedés, ahol korábban sem volt erős a közös intézmény fenntartás gyakorlata.

Magyarországon továbbá probléma, hogy főként a keleti országrészben kevés a valódi térségsszervező erővel bíró kisváros. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a rendszerváltást követően a kisvárosi szerepkörök által életre hívott vonzásokörzetekben az ezekhez tartozó települések által igénybe vett intézmények fenntartása erre a településkörre koncentrálódott. Ami komoly forráshiányt eredményezett az érintett kisvárosokban, és ez leginkább a humán szféra vonzerejét csökkentette, s ez főként a kultúra, a civil szféra terén okozott hiátusokat (Csatári 1998).

A települési hierarchia magasabb szintjén, a nagyobb városoknál - a centralizáció erősödésének következtében - javulás következett be ezen a téren.

Összességében elmondható, hogy a vonzásokörzetek a terület- és vidékfejlesztésben, ezen belül is a kistérségi szerveződések életre hívásában, illetve a meglévő szerveződések tartalmas működésében még nem töltik be elvárható szintű partnerséget generáló szerepüket. Ennek okai elsősorban a forráshiányban és az általános bizalmatlanságban keresendők.

Magyarországon az elmúlt tizennégy évben azon térségek tudták érdemben javítani a versenyképességüket, amelyek képesek voltak az előzőekben felsorolt „betegségek” kezelésére.

7.2. A magyar városok és vidékük kapcsolatrendszere, a települések versenyképessége

7.2.1. Néhány statisztikai jellemző

A vizsgálat földrajzi, regionális és egyéb területi kereteit a magyar városszerkezet tematizálta. Így a legtöbb kérdőív az észak-alföldi, valamint az észak-magyarországi régióba, legkevesebb pedig a közép-magyarországi településekre jutott. A válaszadásban a legaktívabbak az észak-alföldi, a dél-alföldi, a nyugat-dunántúli és a közép-magyarországi régiók települései voltak. A megszólított városok válaszadási aktivitása Nyugat-Dunántúlon, az Észak- és Dél-Alföldön, Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon a legkiemelkedőbb. A községek válaszadási aktivitása Dél- és Észak-Alföldön, továbbá Közép-Magyarországon említésre méltó.

A 7 magyarországi területi-statisztikai régióban válaszadásra vállalkozó városok negyed része az Észak-Alföldön, hatoda a Dél-Alföldön, egyaránt mintegy nyolcada a Közép-

Dunántúlon, Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon található. Tizedük Észak-Magyarországon, tizenkettedük a Dél-Dunántúlon lelhető fel. Válaszadásra 8 megyeszékhely, 54 kistérségi központ és 52 egyéb város vállalkozott. A városok több mint fele 1990 előtt, bő tizede 1990-1995 között, harmada 1996 után szerzett városi rangot. A kistérségi központok több mint kétharmada 1990 előtt lett várossá, míg az egyéb városok között hasonló arányban reprezentáltak az 1990-1995 között várossá nyilvánított települések. A megyeszékhelyek fele 80 ezer fő alatti, a többi település ötöde 10-80 ezer fő közötti, harmada 3-10 ezer fő közötti, negyede 1-3 ezer fő közötti és újabb bő ötöde ezer fő alatti.

7.2.2. A településfejlesztést befolyásoló tényezők vizsgálata

A települési önkormányzatok marketing tevékenysége során két fő irányban jelentkeznek célcsoportok: egyrészt jó kapcsolatot kell, hogy kialakítsanak a szervezet munkáját ténylegesen igénybe vevők csoportjaival (helyi lakosok, befektetők, turisták), másrészt meg kell szerezniük a potenciális támogatók (döntéshozók) jóindulatát.

Kérdőíves vizsgálatunk során megkérdeztük, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény megalkotása óta a legjelentősebb szerepet töltötték be a települések fejlődésében. Az önkormányzatok számára kiküldött kérdőívek zárt kérdések keretében arra keresték a választ, hogy mekkora szerepe volt az elmúlt nyolc évben:

- a parlamentnek,
- a kormánynak,
- a település választott tisztségviselőinek,
- a megyének,
- a lakosságnak,
- a civil szervezeteknek,
- a helyi vállalkozóknak,
- a kistérségi fejlesztő szervezeteknek,
- a pályázatokon való részvételnek,
- a települések közötti kooperációnak,
- a helyi természeti értékek kihasználásának,
- a helyi humán erőforrások kihasználásának,
- helyi kulturális értékeknek,
- a külföldi tőkének,
- az Európai Unió integrációs folyamatnak, valamint
- a községek esetében a nagyobb település szomszédságának

a település 1996 utáni történetében.

A válaszadók 1-től 5-ig tartó skálán osztályozhatták az egyes tényezők jelentőségét, aminek a különböző csoportokra vonatkoztatott átlagértéke egy 100-as skálára lett átszámítva. A településkategóriák között az átlagos pontszámok tekintetében jelentős különbség mutatkozott. A megyeszékhelyek esetében volt a legmagasabb, 100-as skálán számítva 58,8 pont, ami természetesnek vehető, hiszen számos olyan terület van, amelyen sokkal szélesebb körben látnak el funkciókat, illetve képesek súlyuknál fogva intenzívebb lobby tevékenységet folytatni. Ugyanakkor a községek a 16 kérdésre átlagosan csak 41,4 pontot jelöltek meg, s nagy elemszámuk hatásának köszönhetően ehhez közelít a teljes minta átlagértéke is (43,9).

A települések 1996 utáni történetében a válaszadó önkormányzatok szerint a *települések választott tisztségviselőinek* volt a legnagyobb hatása a település fejlődési pályájára, a válaszok a 100 fokozatú skálán összességében 79,9 pontra értékelték ezt a tényezőt, minden régióban és minden egyes településhierarchia szinten az első helyre rangsorolva. Regionális bontásban nem tapasztalhatunk nagymértékű eltéréseket, a két szélső értéket érdekes mód a két alföldi régió, a Dél-Alföld (74,6) és az Észak-Alföld (83,8) válaszadó önkormányzatainak átlaga adja. A településeket a településállományban elfoglalt hierarchiaszint alapján csoportosítva, ezt a tényezőt a legnagyobb jelentőségűnek a megyeszékhelyek értékelték (87,3), amiket a kistérségi központok (84,6), az egyik központi szerepkörrel sem rendelkező városok (80,1) és végül a községek (78,2) követnek. A települések lakosságszáma alapján besorolt méretkategóriái növekedésével a települések szintén egyre nagyobb jelentőségűnek ítélik az önkormányzati képviselők tevékenységét, a 80.000 fő feletti városokban a maximális 100 pontra értékelve, míg az 1000 főnél alacsonyabb népességű falvakban csak 74,8-ra. Amennyiben a városok mintáját a városi rang elnyerésének időpontja alapján bontjuk meg, az 1990 és 1995 között várossá vált települések mutatják a legmagasabb értéket, s az 1996 utániak a legalacsonyabbat.

A teljes mintát tekintve a *pályázatokon való* (eredményes) *részvételt* sorolták az önkormányzatok a második helyre 72,5-es pontátlaggal. Ebben az esetben már jelentősebb regionális különbségeket is megfigyelhetünk, a legmagasabb átlagpontszámmal a Dél-dunántúli régió rendelkezik (80,7), míg a legalacsonyabbal a Nyugat-dunántúli régió (62). Összességében azt tapasztaljuk, hogy a nagyobb kiterjedésű hátrányos helyzetű térségeket is magába foglaló régiók településein fontosabbnak tartják a pályázatokon való részvételt, amit részben a szűkösebb önkormányzati bevételek is magyarázhatnak. A pályázatoknak a legkisebb szerepet a nyolc megyeszékhelyen tulajdonítottak (49,5), ami ellentétes azzal, hogy a megyeszékhely alatti szinteken a méretnövekedéssel együtt emelkedik a pályázatok

jelentősége az önkormányzatok számára. A többi településen 70-80 közötti értékekkel találkozhatunk. A két szélsőértéket a községek (71), és az 1990-1995 között várossá nyilvánított települések adják (87).

A harmadik helyre a települések a kormányt rangsorolták a kérdés alapján, 67,5-es értékkel. Az adatok területi szintű összehasonlításában Kelet- és Nyugat-Magyarország között figyelhetünk meg jelentékeny különbséget, egyedül az Észak-alföldi régió esetében haladta meg a 70 pontot a mutató értéke. A kelet-magyarországi régiók, amelyek az általános gazdasági statisztikák alapján messze elmaradnak az országos átlagtól, a befektetések alacsonyabb száma és a rendelkezésre álló kevesebb fejlesztési forrás miatt fontosabbnak tartják az állam segítségét is. A településkategóriák között elsősorban a megyeszékhelyek tekintik fontosnak a kormány befolyásoló hatását, amelyek már képesek „magasabb szinteken” hatással lenni a döntések kimenetelére. Közvetlen a kormány után, a negyedik helyre az önkormányzatok szinte egyöntetűen az országgyűlést sorolták.

A települések közötti együttműködést a kistérségi és megyeközponti települések tartották a legkevésbé fontosnak, a városokkal közvetlen szomszédos községek által hetediknek rangsorolt tényező a környező kistelepülésekre látszólag kevésbé rászoruló megyeszékhelyek esetében csak a 13. helyre került.

A megyei önkormányzatok jelentőségét a minta települései a 8. helyre sorolták, településkategóriák között azonban jelentős különbség alakult ki, a községek a városoknál sokkal nagyobbban érzik a megye hatását. A régiók közül az Észak-Alföldön tulajdonítottak különösen fontos szerepet a megyei önkormányzatnak, miközben háttérbe szorult a helyi kulturális értékek fontossága. A megyeszékhelyek csoportjában hat pozícionyi eltérés van a helyi humán és természeti erőforrások kihasználtság között az előbbi javára (9. és 15). A falvak sokkal fontosabbnak tartják a természeti adottságaik kiaknázását, mivel a szolgáltatások, feldolgozóipar területén szűkösebb lehetőségek állnak rendelkezésükre, a kvalifikált lakosság nagy részének más településen van a munkahelye.

A tőkeerősebb vállalkozásoknak is telephelyet biztosító megyeszékhelyeken a helyi vállalkozóknak a település életében betöltött szerepét a 6. helyre sorolták, miközben a falvak esetében csak a 13. pozícióban található. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk integrációs folyamatát a falvak és a kisvárosok kevésbé értékelték fontosnak (15. és 14. hely). A civil szervezetek a Közép-magyarországi régióban és a nagyobb városok esetében szerepeltek az átlagosnál magasabb értékekkel, azonban az önkormányzatok még mindig nem

kezelik a civil szférát az azt megillető helyen, amire rámutat, hogy a kistérségi központok esetében gyakorlatilag az utolsó helyre került.

A minta településeinek összességét tekintve a legalacsonyabb pontszámmal az önkormányzatok a *külföldi tőke hatását* jellemezték (21,5), ami viszont a népesebb településeken sokkal jelentősebb szerephez jutott. A Nyugat- és Közép-dunántúli régiók önkormányzataiban érezték a legfontosabbnak ezt az összetevőt (30,5 és 35,3 pont), ami a külföldi tőkebefektetésekről készített statisztikák ismeretében nem volt meglepő. Ugyanakkor a legkevésbé fontosnak ezt a tényezőt a Dél-Dunántúl és Közép-Magyarország (14,7 és 16,1) települései említették – utóbbira kevésbé számíhattunk. A külföldi tőke fő célpontjai jelentősebb munkaerő-kínálatuknak köszönhetően a megyeszékhelyek voltak, amelyek a harmadik legfontosabb elemként említették jelentőségét (83,1), mutatójuk közel négyszeresen haladja meg a minta átlagát, kétszeresen a kistérségi központokét, s négyszeresen az egyéb városokét. A falvak esetében messze a külföldi tőke szerepe rendelkezik a legalacsonyabb értékkel.

7.2.3. Jellemző településközi kapcsolatok, együttműködések

Vizsgálatunk szerint város és vidék kapcsolatrendszerét *általában* leginkább a közlekedési kapcsolatok, a foglalkoztatási mobilitás és a kereskedelmi/bevásárlási lehetőségek határozzák meg, legkevésbé a szomszédos települések közötti migráció, a politikai típusú együttműködések és az identitás. A régiók közötti különbségek közül kiemelkedik a Dél-Dunántúl, ahol a 12 kapcsolatrendszert meghatározó tényező⁴ közül hatot (!) támogattak magasan⁵. Az Észak-Alföld és a Nyugat-Dunántúl viszont magas negatív értékei⁶ miatt tér el az átlagtól.

⁴ Fejlesztési elképzelések, természeti adottságok, identitás, turisztikai kapcsolatok, foglalkoztatási mobilitás, kulturális kapcsolatok, oktatási kapcsolatok, gazdasági kapcsolatok, bevásárlási lehetőségek, közlekedési kapcsolatok, szomszédos települések közötti migráció, politikai együttműködések.

⁵ 100 fokozatú skálán 70 pont feletti értékkel szerepel a fejlesztés, a foglalkoztatás, az oktatás, a gazdaság, a kereskedelem és a közlekedés. A zárójelentésben az eredményeket több alkalommal százfokozatú skálán közöljük. A százfokozatú skála értékei minden esetben csak az értékelhető válaszokra vonatkoznak, a következők szerint: a százás érték azt jelenti, ha minden válaszoló a maximális, nulla, ha a minimális pontszámot adná. Az ilyen százfokozatú skálákon az ötven pont alatti érték negatív véleményt (bizalmatlanságot, ellenszenvet), míg az ötven pont feletti érték pozitív véleményt (bizalmat, rokonszenvet) jelez.

⁶ 100 fokozatú skálán 40 pont körüli értékkel szerepel a politika, a szomszédos települések közötti migráció, az identitás, a környezetvédelem és a turisztika.

Általában jellemző még a kulturális kapcsolatok, a környezetvédelmi együttműködések, a turisztikai kapcsolatok alacsony támogatottsága. Településtípusok szerint lényegesen árnyaltabb képet kapunk. A megyeszékhelyek a politika kivételével valamennyi kapcsolatrendszer meghatározó tényezőt igen magasan (többnyire 75-80 pont fölött) értékelnek, míg a többi város és a községek már csak a közlekedési kapcsolatok terén ennyire pozitív értékelésű, illetve a kistérségi központokban magas a fejlesztési elképzelések kapcsolatrendszer meghatározó tényezőként való elismerése. Az identitás és a politikai együttműködések kivételével a 80 ezer főnél nagyobb városokban a legelfogadottabbak a vizsgált kapcsolati tényezők város és vidékének kapcsolatrendszerét, együttműködését meghatározó szerepe. A nagyvárosokban preferált, jórészt szolgáltató (oktatás, kultúra, kereskedelem stb.) funkciók teljesen vagy jórészt hiányoznak a kis(ebb), 3 ezer fő alatti településeken, talán ezért sem számolnak velük a kistépülési körben jelentősebben. Az identitás és a politikai együttműködések a kis- és középvárosokban (10-80 ezer fő között) értékelődnek fel a legjobban⁷.

A kapcsolatrendszer általánosnál konkrétabb, település szempontú értékelése több ponton eltér az általános megítéléstől. Továbbra is a közlekedési kapcsolatok a leginkább meghatározóak, magas a kereskedelmi/bevásárlási lehetőségek támogatottsága, csökken viszont a foglalkoztatási mobilitás fontossága. Legkevésbé meghatározó kapcsolati tényezők a politikai együttműködések, a szomszédos települések közötti migráció, az identitás és a turisztikai kapcsolatok. Az észak-magyarországi régió a leginkább „megosztott”, mivel a közlekedést, a bevásárlást és az oktatási kapcsolatokat magasra, 70 pont felett értékelik, viszont négy területen is (migráció, politika, identitás, turisztika) igen alacsony, 40 pont alatti és/vagy körüli minősítést adtak. A közép-dunántúli régió települései tűnnek a leginkább pesszimistának, hiszen a közlekedés kapcsolati szerepének elismerése mellett szintén négy területen (politika, migráció, turisztika, identitás) döntöttek úgy, hogy ezek a tényezők nem vagy alig határozzák meg város és vidéke kapcsolatrendszerét. Hasonlóan pesszimisták a politikai együttműködések, a migráció kapcsolatépítő hatása, a turisztikai kapcsolatok vagy az identitás tényezők tekintetében az észak-alföldi települések vezetői. A Dél-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon a közlekedés és a kereskedelmi kínálat mellett az oktatási kapcsolatok és a foglalkoztatási mobilitás jelentősége kiemelkedő, a Dél-Alföldön viszont csak a közlekedési kapcsolatok tényező kapott kimagasló értékelést.

⁷ 50 pont körüli értékek

A kapcsolatrendszer saját településre vonatkoztatott jellege a megyeszékhelyeken a legerősebb, kivéve a fejlesztési elképzelések támogatottságát, mely a kistérségi központokban a leghangsúlyosabb, valamint a gazdasági kapcsolatokat, mely pedig az egyéb (jellemzően kis, 10 ezer fő alatti) városokban a legjobban támogatottabb. A községek számára egyedül a közlekedési kapcsolatok határozzák meg jelentősen (70 pont felett) az adott város és vidéke kapcsolatát, ugyanakkor széles körben jellemző a politika és migráció elutasítottsága mellett az identitás, a turisztikai és kulturális kapcsolatok, valamint a gazdasági és környezetvédelmi együttműködések meghatározó szerepének elutasítása is.

A legtöbb vizsgált tényező tekintetében az 1990 előtt és az 1990-1995 között várossá vált települések „versenye” figyelhető meg. Az 1995 után várossá vált településkörben a politikai együttműködések a többi várostípusnál jóval hangsúlyosabb szerepet kapnak. A környezetvédelmi, a migrációs, kereskedelmi és gazdasági együttműködések inkább az 1995 előtt várossá vált településeken dominánsak, egyedül a fejlesztési elképzelések támogatottsága jelentősebb a többi városnál az 1995 után városi rangúvá vált települések körében.

Több tényező vizsgálatakor kitűnik, hogy az 1990 és 1995 között várossá vált települések szerint a város és környékének kapcsolatát nagyban, más várostípusok véleményénél jelentősen jobban befolyásolják a természeti adottságok, az identitás mértéke, a turisztikai, a kulturális kapcsolatok vagy a környezeti együttműködések. Ezen értékpreferenciák is azt támasztják alá, hogy a 10-15 évvel ezelőtt várossá vált települések egyaránt törekszenek arra, hogy a hagyományos városokhoz mielőbb felzárkózzanak, illetve a legújabb (1995 utáni) városokkal szemben megőrizzék vélt vagy valós előnyeiket.

Az említett 12 kapcsolati/fejlettségi tényező rangsorolásakor kiderült, hogy **a hatékony településpolitika kialakítását** a több mint 300 település összegzett véleménye szerint leginkább a **fejlesztési elképzelések segítik**, és leginkább a **politikai együttműködések gátolják**. További **magasan preferált segítő tényező a foglalkoztatási mobilitás és a gazdasági kapcsolatok**. A fejlesztési elképzelések a két alföldi és a dél-dunántúli régióban, a természeti adottságok az észak-magyarországi régióban, az identitás Közép-Dunántúlon kapták a legnagyobb települési támogatást. A foglalkoztatási mobilitás Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon preferált. A kulturális kapcsolatok hatékony településpolitikai szerepét mindössze két régióban (Észak-Alföldön és Közép-

Magyarországon) ismerték fel, a többi régióban a kulturális kapcsolatok egyáltalán nem kaptak pozitív, fejlődést generáló értékelést.

Az oktatási kapcsolatok leginkább a Dél-Dunántúlon, a gazdasági kapcsolatok a Dél-Alföldön és Közép-Dunántúlon preferáltak. A kereskedelmi szolgáltatások az Észak-Alföldön, a közlekedési kapcsolatok Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön, a politikai együttműködések Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön élveznek jelentős(ebb) figyelmet. A környezeti együttműködések hatékony településpolitikai szerepét leginkább Közép-Dunántúlon és Közép-Magyarországon ismerik (f)el.

Településtípus szerint a fejlesztési elképzelések főként a kistérségi központokban, a foglalkoztatási mobilitás a községekben, a gazdasági kapcsolatok jelentősége a megyeszékhelyeken és a kistérségi központokban (melyeknek döntő része a vizsgálat időpontjában város) a leginkább támogatott tényező. A csak városi körben változik a kialakult „toplista”: a fejlesztési elképzeléseket a gazdasági kapcsolatok és a turisztikai kapcsolatok támogatása követi. A városi cím elnyerésének időszaka szerint vizsgálva a városok körét, kiviláglik, hogy a fejlesztéseket az 1990 előtti hagyományosan városi települések tartják a leginkább fontosnak, de ugyanez a helyzet a gazdasági kapcsolatok értékelésénél is. A turisztikai kapcsolatok szükségessége viszont az 1996 előtt várossá vált települési körben fokozottan preferált. A lakosságszám szerinti finomelemzés tovább pontosítja tudásunkat. A 3-10 ezer fő közötti és a 10-80 ezer fő közötti települések legfontosabb kapcsolati/fejlődési tényezői a fejlesztési elképzelések és a gazdasági kapcsolatok (utóbbi a 80 ezer fő feletti településkörben is a legfontosabb településpolitikai érték), míg a foglalkoztatási mobilitás a 3 ezer fő alatti és az ezer fő alatti településeken a legfontosabb.

A hatékony településpolitikát **a politikán túl leginkább gátló további tényezők a közlekedési és gazdasági kapcsolatok**, valamint a **fejlesztési elképzelések**, pontosabban ezek **fejletlensége, illetve hiánya**. A politikai együttműködések hatékonyságot, településpolitikát akadályozó szerepét leginkább a Dél-Alföldön, legkevésbé Észak-Magyarországon látják az érintettek. A közlekedési kapcsolatok említése leginkább Észak-Magyarországon, legkevésbé Közép-Dunántúlon jellemző. A gazdasági kapcsolatok állapota leginkább a Dél-Alföldön és Nyugat-Dunántúlon jelent komoly problémát, a Dél-Dunántúlon ezt legkevésbé érzékelik. A fejlesztési elképzelések hiánya a Dél-Alföldön érzékelhető leginkább, Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon a legkevésbé.

A hatékony településpolitika érvényesülését települési szinten leginkább a politikai együttműködések, a közlekedési és gazdasági kapcsolatok, a foglalkoztatási mobilitás problémái és a fejlesztési elképzelések hiánya hátráltatja. Valamennyi itt vizsgált kérdésben a közszégi véleményforrások a legkritikusabbak. A városok körében a településpolitikát akadályozó tényező a politikai együttműködés hiánya, a közlekedési és gazdasági kapcsolatok állapota, valamint (új elemként!) az identitással kapcsolatos problémák. A lokális identitás, a gazdasági és politikai kapcsolatrendszer problémáit az 1990 előtt várossá lett körben értékelik leginkább veszélyesnek, míg a közlekedéssel kapcsolatos megoldatlanságok főként az 1995 után várossá lett települések gondja.

A **hatékony térbeli kooperáció** útja is fejlesztési elképzelésekkel van „kikövezve” az összes véleményformáló ötöde szerint. Hasonlóan fontos tényező a közlekedési kapcsolatok kiépítettsége és működőképessége, míg minden tizedik válaszadó a gazdasági kapcsolatokban látja a térségi kooperáció hatékonysága fejlesztésének lehetőségeit. Az átlagokhoz hasonlóan a régiók közül az észak-alföldiek támogatják leginkább a fejlesztési elképzelések fontosságát, a dél-alföldiek és észak-magyarországiak a közlekedési kapcsolatok, a nyugat-dunántúliak a természeti adottságok, míg a közép-dunántúliak a gazdasági kapcsolatok prioritását. Az átlagosan kiemelkedő hatékonyság elemek prioritása differenciálódik a városi skálán. A fejlesztési elképzelések és a közlekedési kapcsolatok leginkább a megyeszékhelyek körében, a természeti adottságok a kistérségi központ és egyéb városok körében, a gazdasági kapcsolatok a kistérségi központokban élveznek legnagyobb bizalmat. Az 1990 előtt várossá vált településeken a természeti adottságokat, az 1990-1995 között városi címet nyert városokban a közlekedési kapcsolatokat definiálják a hatékonyság legfontosabb elemeként.

A **hatékony térbeli kooperáció legfőbb akadályai a közlekedési kapcsolatok, a politikai együttműködések és a helyi/térségi identitás, illetve mindezek hiánya, problematikussága.** A közlekedéssel kapcsolatban a legtöbb gondot a Dél-Alföld, legkevesebbet Észak-Magyarország jelez. A politikai együttműködésekkel kapcsolatos elégedetlenség Nyugat-Dunántúlon a legmagasabb, Dél-Dunántúlon a legalacsonyabb. A helyi/térségi identitás mértékével, hatékonyságával leginkább a dél-dunántúliak, legkevésbé a nyugat-dunántúliak elégedettek. Települési tükrében ugyanezek a kiemelkedően magas vagy alacsony értékek azt mutatják, hogy a közlekedési kapcsolatok problematikusságára elsősorban a megyeszékhelyek, legkevésbé az egyéb városok, a politikai együttműködésekkel kapcsolatban leginkább a feltehetően kisebb politikai befolyással rendelkező egyéb városok,

legkevésbé a kistérségi központ városok, míg az identitás tényező kapcsán leginkább a kistérségi központok, legkevésbé a községek fogékonyak.

Kizárólag városi térben a tényezők közötti erősrend változik, a közlekedés prioritása mellett az identitás problémák megelőzik a politikai együttműködésekkel kapcsolatos értékeléseket. Az identitás dominánsan az 1990 előtti városok problémája, hiszen az 1990-1995 között várossá vált településeken a probléma egyáltalán nem, az 1995 után városiasodó településkörben alig élvez támogatottságot.

A térség versenyképességét leginkább a gazdasági kapcsolatok erősítik, de fontos szerepet tulajdonítanak a megkérdozettek a természeti adottságoknak, a fejlesztési elképzeléseknek vagy a foglalkoztatási mobilitásnak is. A gazdasági kapcsolatok jelentősége az Észak-Alföldön és Nyugat-Dunántúlon a legjelentősebb, a természeti adottságokat Észak-Magyarországon tartják a legfontosabbnak, a fejlesztési elképzelések prioritása a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon egyaránt a legerősebb, a foglalkoztatási mobilitás versenyképességet befolyásoló szerepét a Közép-Dunántúlon értékelik leginkább. A regionális különbségek további vizsgálata feltár néhány további érdekes tendenciát is. A fejlesztési elképzelések a dunántúli régiókban a legkevésbé preferáltak (talán azért is, mert megfelelő fejlesztési programokkal rendelkeznek?).

A természeti adottságok versenyképességet segítő szerepét leginkább a Dél-Alföldön és Közép-Magyarországon vetik el (akár azért, mert tudják, hogy a mai gazdaság stb. fejlesztése nem nyersanyag igényes, akár azért, mert az érintett régiókban a terciér és a quaterner szektor a domináns?). Az identitás, mint versenyképesség elem egyedül a Dél-Alföldön jelenik meg, s nem sokkal jobb a helyzet a kulturális kapcsolatok terén, mely tényező fontosságát csak a Dél-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon látják. Észak-Magyarországon egyébként az identitás és a kultúra mellett a foglalkoztatási mobilitás és az oktatási kapcsolatok, de a migráció vagy a környezeti együttműködések sem versenyképesség elemek (ilyen gazdagok vagyunk?!). A foglalkoztatási mobilitás szerepe leginkább a Közép-Dunántúlon, legkevésbé Közép-Magyarországon értékelődik föl, mint versenyképesség elem (a szakképzett munkaerő hiánya és túlkínálata értelmezi az értékeléseket). A gazdasági kapcsolatok szerepe leginkább az Észak-Alföldön és Nyugat-Dunántúlon hangsúlyos (feltehetően belső és külső kooperációk jegyében), míg Közép-Magyarországon és Észak-Magyarországon a legkevésbé nyomatékos (előbbit a „van” tematizálhatja, utóbbira számunkra nem kínálkozik ésszerű magyarázat). Elgondolkodtató a regionális különbségek

vizsgálatakor az is, hogy a közlekedési kapcsolatok, mint versenyképesség elem a legkevésbé preferált tényezők között szerepel. Egyedül Észak-Magyarországon kezelik nélkülözhetetlen tényezőként, több régióban (Dél- és Nyugat-Dunántúl) viszont említést sem kapott (az M3-as Miskolcig ívelő szakaszát a közelmúltban adták át, megkezdődött az M6-os autópálya építése stb., de ezek a folyamatok nem biztos, hogy a szomszédsági, térségen belüli lehetőségek gyors feltárásához is segítséget nyújtanak).

A vizsgált térségek versenyképességének fejlődését leginkább gátló tényezők a közlekedési és a gazdasági kapcsolatok, a foglalkoztatási mobilitás és a politikai együttműködések. A közlekedés akadályozó szerepét legerőteljesebben Közép-Magyarországon, legkevésbé Észak-Magyarországon hangsúlyozzák. A gazdasági kapcsolatok szerepe a Dél-Alföldön, Nyugat- és Közép-Dunántúlon egyaránt pregnáns negatív elem, viszont Közép-Magyarországon alig jelent problémát. A foglalkoztatási mobilitás leginkább Észak-Magyarországon tűnik a térség versenyképességét gátló tényezőnek, míg Közép-Magyarországon, a Dél-Alföldön és a dunántúli régiókban (kivéve a Dél-Dunántúlt) alig jelent problémát. A politikai együttműködések szerepét leginkább a Közép-Dunántúlon, legkevésbé az Észak-Alföldön és Közép-Magyarországon nevesítik.

Települési tükröben szemlélve feltűnő, hogy a versenyképességet erősítő és gyengítő tényezők között korreláció van. A megyeszékhelyeken a legfontosabb segítő tényező, szinte „mindent visz” a gazdasági kapcsolatok, s erős elemként jelentkezik az oktatás, a foglalkoztatás és a természeti adottságok. Ugyanitt a legerősebb gátló tényező a turisztikai kapcsolatok és erőteljes a természeti adottságok és a politikai együttműködések szerepe. A kistérségi központokban, melyek, mint tudjuk, jórészt kis és középvárosok, szinte egyenrangúan nyomatékos versenyképességet segítő elem a gazdasági kapcsolatok, a fejlesztési elképzelések és a turisztikai kapcsolatok. A versenyképesség komoly gátja ugyanebben a településkörben a közlekedés, kevésbé a gazdasági kapcsolatok. Az egyéb városok véleménye szerint a turisztikai és a gazdasági kapcsolatok segítik a térség versenyképességét, viszont (sajátos paradoxonként) a gazdasági kapcsolatok és a foglalkoztatási mobilitás erőteljesen gátolják azt. Sajátos a községek értékelése, mivel a gazdasági kapcsolatokban és a természeti adottságokban látják a térségi versenyképesség fő hajtóerőit, ugyanakkor (valószínűleg csak látszólag paradox módon) a gazdasági kapcsolatokban és a közlekedési feltételekben definiálják a versenyképességet akadályozó tényezőket. Az 1990 előtt várossá lett települések megítélése szerint a versenyképességet leginkább a gazdasági kapcsolatok segítik és a közlekedési kapcsolatok gátolják. Az 1990-

1995 között várossá vált településeken a legerősebb segítő tényező a turisztikai kapcsolatok, a térségi versenyképesség fő akadálya a gazdasági kapcsolatok fejlettsége. A legfrissebben (1996 után) városi címet szerzett települések számára a gazdasági és foglalkoztatási kapcsolatok a térségi versenyképesség garanciái, míg a közlekedési kapcsolatok a fő akadályai.

A vizsgált települések közvetlen szomszédsági kapcsolatrendszere általában inkább pozitív⁸. Kiemelkedően magas⁹ a Dél-Dunántúlon, 60 pont alatti a Közép-Dunántúlon, Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön. Azonos településkör jórészt egymásra vonatkozó válaszait vizsgáltuk, így különösen érzékelhetőek a vonzáskörzeti kapcsolaterősségi különbségek. A megyeszékhelyek és a községek szignifikánsan eltérő értékelése¹⁰ a skála két végpontja, mivel úgy tűnik, hogy minél nagyobb egy település, ebből is következően feltehetően minél nagyobb vonzáskörzettel rendelkezik, annál erősebbnek értékeli kapcsolatrendszerét a környezetével. Ugyanakkor a kisebb, kevesebb funkcióval rendelkező településeknek lényegesen visszafogottabb az elégedettsége, mely érték a településnagyság szerint csökken. Kizárólag városi körben az 1990 előtti tradicionális városok önértékelése a legerősebb, közelítő az 1996 utáni városok „önbizalma”, viszont alacsony, éppen csak pozitív az 1990-1995 között várossá vált települések értékelése¹¹.

7.2.4. A térbeli társadalmi kohéziót is fejlesztő szuburbanizációs folyamatok

A vizsgált települések közötti önkormányzati és egyéb módon kialakult kapcsolatok alapján, a településföldrajzi jellemzőktől is definiált módon a vizsgált városok vonzáskörzetébe átlagosan 11 település tartozik. A definiált vonzáskörzetek településszáma Közép-Magyarországon és az alföldi régiókban a legalacsonyabb¹², Nyugat- és Dél-Dunántúlon a legmagasabb¹³. A megyeszékhelyek átlagosan 23, a kistérségi központok 14, az egyéb városok 6 településsel ápolnak vonzáskörzeti kapcsolatokat. A legtöbb településsel (16) az 1990 előtt már városok, egyaránt 6-6 településsel az 1990-1995 között, illetve ezt követően várossá vált települések tartanak kapcsolatot.

⁸ 100 fokozatú skálán ~60 pont.

⁹ 100 fokozatú skálán 67 pont.

¹⁰ Megyeszékhelyek 79 pont, községek 56 pont.

¹¹ 1990 előtt 68 pont; 1990-1995 között 55 pont; 1996 után 65 pont.

¹² Közép-Magyarország 5, Dél-Alföld 6, Észak-Alföld ~ 7.

¹³ Nyugat-Dunántúl 20, Dél-Dunántúl 19, Észak Magyarország ~ 17.

A községek átlagosan közel két város vonzáskörzetéhez tartoznak. Némileg magasabb az átlagnál a vonzáskörzetben lévő városok száma a Közép-Dunántúlon, némiképp alacsonyabb a Dél- és Nyugat-Dunántúlon.

A területi kooperációt általában nem segíti¹⁴ az, hogy a községek közvetlen közelében városi rangú település található. Az általános elutasítás mellett üdítő kivétel a Dél-Alföld, mely régióban a települések szerint inkább segíti¹⁵ a városközelség a kooperációt.

A kooperációs lehetőségek településtípusonként is eltérőek, hiszen a megyeszékhelyek szerint a város(ok) közelsége segíti¹⁶, a kistérségi központok és az egyéb városok szerint inkább nem segíti¹⁷, míg a községek szerint egyáltalán nem segíti¹⁸ a területi együttműködéseket. Az értékeket illusztrálják a kérdés kapcsán fogalmazott települési válaszok, melyek közül néhány jellemzőt érdemes itt idéznünk: „a városok vezetői nem szeretnék lemondani központi funkcióikról, nehéz megtalálni a közösen végezhető feladatokat”; „a város egyelőre inkább vetélytárs, mint partner, vezetői szinten azonban jó a kapcsolat”; „elsősorban rivális, másodsorban kooperációs partner”; „az új város a saját problémáival, gondjaival foglalkozik” stb.

A vonzáskörzetek településeinek háromnegyede készít közös pályázatokat, pályázik együttesen forrásokat. Kiemelkedően magas a pályázati kooperációs hajlandóság¹⁹ a Dél-Alföldön, valamint a Dél-Dunántúlon, alacsony(abb)²⁰ viszont Közép-Magyarországon és Észak-Magyarországon. Valamennyi megyeszékhely él a közös pályázatok lehetőségeivel, szinte teljes körű a kistérségi központok közös pályázati gyakorlata. Az egyéb városok és a községek központi településektől elmaradó kooperációs hajlandósága vagy lehetőségei további kutatást érdemelnének. Az is figyelmet érdemelne, hogy a városi körből miért csak az 1995 után várossá vált települések kooperálnak környezetükkel legkevésbé.

A közösen kidolgozott pályázatok száma 2000-2004 között átlagosan csaknem 13. Regionálisan jelentős differenciák tapasztalhatóak, hiszen míg a Dél-Dunántúlon ez a szám majdnem 22, vagy az alföldi régiókban 16-17, addig a többi dunántúli régióban 6-9, Közép- és Észak-Magyarországon szintén 6 körüli²¹.

¹⁴ 100 fokozatú skálán ~ 44 pont.

¹⁵ 100 fokozatú skálán 56 pont.

¹⁶ 100 fokozatú skálán 56 pont.

¹⁷ 100 fokozatú skálán 42-43 pont.

¹⁸ 100 fokozatú skálán 33 pont.

¹⁹ 97,7, illetve 93,8 %-os

²⁰ 66,7 és 72,4 %-os

²¹ A közösen benyújtott pályázatok érték szerinti elemzésére a jelen kutatás nem tudott kitérni.

A közös pályázatok terén legaktívabb a kistérségi központ és az egyéb városok (közel 24 és 20 pályázattal négy év alatt), míg a megyeszékhelyek és a községek települési partnerségben benyújtott pályázatainak száma (10-18) nem tér el jelentősen. A városok között az 1990-1995 között várossá nyilvánított települések a legaktívabbak (4 év alatt 14 közös pályázat).

A közös pályázatokban érintett települések száma átlagosan 14, a térszerkezeti sajátosságokból is következő regionális különbségek Nyugat-Dunántúl (26 település) és az alföldi régiók között (10 település) jelentkeznek. Az érintett települések száma a megyeszékhelyek szerint 32, a kistérségi központokban ennek fele, az egyéb városokban és a községekben 10 körüli. A vizsgálatból kitűnik, hogy minél fiatalabb egy város, átlagosan annál kevesebb települést képes/szándékozik bevonni közös pályázatokba. (Ez akár azért is alakulhatott így, mert feltételezhető, hogy az új és újabb, általában egyre kisebb és egyre fejletlenebb városok vonzáskörzete is jellemzően zsugorodik?)

A vizsgált települések által önállóan benyújtott pályázatok száma ugyanabban a 2000-2004 közötti időszakban átlagosan 27. A listavezető régiók (településenként 30 fölötti pályázattal) a dél-dunántúli, az észak-alföldi és az észak-magyarországi települések. A sereghajtó régiók (20 körüli vagy alatti településenkénti pályázattal) pedig a nyugat-dunántúli, a közép-magyarországi és a közép-dunántúli. Ha településtípus szerint vizsgáljuk a beadott pályázatokat, látjuk, hogy a megyeszékhelyek átlagosan 70, a kistérségi központok 55, az egyéb városok több mint 40, míg a községek 15 pályázatot készítettek és nyújtottak be. Vagyis: jelentős, ámde nem népességarányos a településtípusok közötti differencia. A számok azt is mutatják, hogy a kisebb városok és különösen a községek aktivitása jóval nagyobb akár a megyeszékhelyeknél is. Ennek illusztrálására citáljunk néhány átlag adatot. A vizsgálatból tudjuk, hogy az ezer fő alatti települések átlagosan 8,8 pályázatot nyújtottak be négy év alatt, míg ugyanebben az időszakban a 80 ezer fő feletti városok 150-et. A kistelepüléseken így ezer lakosra csaknem 9 benyújtott pályázat jut, míg egy 100 ezer lakosú nagyvárosban ezer lakosonként 1,5. Megállapítható tehát²², hogy a kistelepülések önálló pályázati aktivitása hatszorosa a nagy(obb) városokénak.

A benyújtott közös pályázatok témamegoszlása is tanulságos. A legtöbb pályázatot (105) infrastruktúrafejlesztési témában nyújtották be. Jelentős (egyenként 85-83) a környezetvédelmi és foglalkoztatási témák száma, Ötvennél több (56) turisztikai, közel ötven

²² Kényszerűen eltekintve ezúttal is a benyújtott pályázatok érték szerinti és egyéb nézőpontú elemzésétől.

(48) szociális és számos egyéb témakörű pályázat született. A pályázatok kapcsán az összes pályázat háromnegyed részében keresik az egyeztetést a vonzást gyakorló várossal. A kapcsolatépítés átlag fölötti a Dél- és Nyugat-Dunántúlon, Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön, átlag alatti a Közép-Dunántúlon.

Város és vonzáskörzete kapcsolatának új lendületet adhat a megkérdezettek véleménye szerint elsősorban a partnerség elvének érvényesítése, másodsorban a térségi versenyben való sikeres részvétel, harmadsorban a programkoordináció és a periféria helyzetekből való elmozdulás lehetősége. Lehetőség még a **forráskoordináció** is, bár ennek megvalósítására lokális vagy térségi szinten kevés esély adódik, hiszen a közel tíz éves forráskoordinációs rendelet megvalósítása a mai napig főhatósági szinten is komoly akadályokba ütközik. Az említett településpolitikai alapelvek leginkább az észak-alföldi régióban támogatottak. A forráskoordináció és az EU elvárásaihoz való igazodás általában legkevésbé támogatott regionális preferálása viszont Észak-Magyarországon a legmagasabb. Ez utóbbi alapelv, vagyis az EU elvárásaihoz való igazodás mindössze három régióban (a már említetten kívül Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön) fordul elő, a többi régióban említésre sem érdemes.

A megyeszékhelyek főként a **programkoordinációban** és a **sikeres térségi versenyben** érdekeltek, ezeket az alapelveket támogatják. A kistérségi központok és az egyéb városok számára a **partnerség elvének** hatékonyabb érvényesítése tűnik a leginkább kívánatosnak. A községek szinte egyaránt érdekeltek a partnerség és a sikeres térségi fejlődés előrébb mozdulásában.

Minden város legfontosabb igénye a partnerség elvének hatékonyabb érvényesítése. A tradicionális, 1990 előtti városok ezen kívül preferálják a sikeres térségi versenyben való részvételt és a periféria létből való elmozdulás szükségességét, az 1990 után városi címet szerzett települések pedig egyaránt a programkoordináció szükségességét képviselik.

A területpolitikai alapelvekhez kapcsolódnak a terület és vidékfejlesztés tartalmi jellemzőivel kapcsolatos vélemények. A több mint 300 településről érkezett válaszok azt mutatják, hogy a terület- és vidékfejlesztéshez kapcsolódó feladatok tartalmilag általában nem mutatnak jelentős különbséget²³. Ugyanez a kérdés a saját kistérségben egyértelműbben

²³ 100 fokozatú skálán 58 pont.

eldönthető, mégpedig a kapott értékelés szerint²⁴ inkább hasonlóak a terület- és vidékfejlesztés tartalmi feladatai. Az átlagnál jóval erősebb hasonlóság jellemzi a nyugat-dunántúli és a két alföldi régióban élőket, bizonytalanság²⁵ a közép-dunántúli és közép-magyarországi válaszadókat. Biztató várakozásnak tűnik, hogy a vidékfejlesztés és a területfejlesztés feladatainak összehangolhatóságát illetően „kétigenes”, 70 pont feletti támogató vélemények születtek. Az összehangolhatóság kapcsán született vélemények tükrözik a helyi/térségi fejlesztési szemlélet néhány, egyenként vitatható jellemzőjét is. A jellemző válaszokat négy területen csoportosítottuk. Az **elméleti gyökerekhez** kapcsolódóan „a vidék- és területfejlesztés egyes pontjai egybeesnek, sőt, az infrastruktúra és az informatikai fejlesztések terén kiegészítik egymást”. „A vidékfejlesztés a területfejlesztés szerves része.” „Az eszközökben és a célban nincs különbség, a módszerekben igen”. „A kettő nem képzelhető el egymás nélkül”. „Többször ugyanazon célt más-más ideával indokolunk, holott a település számára a realizálás a fontos”. „Egymást segítő, kiegészítő, erősítő feladatokról van szó.” A **földrajzi, közigazgatási szemlélethez** kapcsoló irányok a következők: „Agrár jellegű kistérségekben kevésbé válik el a vidékfejlesztés a területfejlesztéstől”. „A területfejlesztésben erősen tükröződnek a városi érdekérvényesítések”. „Nem létezik terület- és vidékfejlesztés egymás nélkül azonos (kis)térségen belül”. A **pénzügyi ihletésű, elosztási vagy törvényi rendszerekhez** kötődő vélemények: „A területfejlesztés anyagi bázisán keresztül valósítható meg a vidékfejlesztés”. „Össze kellene vonni a két rendszert, mert a területfejlesztés rendelkezik forrásokkal, míg a vidékfejlesztésről csak beszélünk”. „Működtetésük a két terület meghatározó jellemzőinek és feladatainak elkülönítésével, eszközrendszerük összehangolásával lehetséges”. „Mindkét területen projektek megvalósítása hiúsul meg, mert évről-évre változnak a prioritások, így kezelhetetlenné téve a rendszert”. A negyedik kategóriába soroltuk az előző háromnál **komplexebb javaslatokat**. „A jelenlegi helyzetben csak komoly szemléletváltással, összefogással javíthatunk, mert a mai állapot nem ideális”. „Megfelelő kooperáció szükséges, felkészült szakemberekkel”. „Központi szinten sincs összhang, hogyan lehetne térségi vagy települési szinten?”

²⁴ 100 fokozatú skálán 65 pont.

²⁵ 100 fokozatú skálán 54 és 57 pont.

7.2.5. Területi integrációt, versenyképességet befolyásoló települési tényezők

A területfejlesztési intézményrendszer átalakulása, a kistérség, mint területi szint felértékelődése általában és több régióban különösen a kooperáció irányába terelte a kistérségek, konkrétabban a városi vonzaskörzetek együttműködési gyakorlatát. Vizsgálatunk eredményei szerint különösen igaz ez a Dél-Dunántúlon, illetve a Dél-Alföldön. Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon viszont megosztottság²⁶ tapasztalható. A több esetben kistérségi székhely szerepet (vissza)szerező megyeszékhelyek kimondottan pozitívan reagáltak²⁷ a kistérségi területfejlesztési és közigazgatási reformra, viszont az egyéb, alkalmasint funkciókat veszítő egyéb városok nem feltétlenül fogadták jól²⁸ a változásokat. (Konkrét példával jellemezve Jász-Nagykun-Szolnok megye központi, a megyeszékhelyt is magába foglaló kistérségében a többcélú kistérségi társulás megalakulásával például az egyéb város kategóriába tartozó Martfű elvesztette évtizedes kistérségi központ szerepét, mert az új központ a megyeszékhely lett, s az új társulás elnöke a martfűi polgármester helyett a szolnoki polgármester asszony). **Várostopusok szerint úgy tűnik, hogy a vizsgált kistérségi folyamatok általában is inkább a tradicionális városi körnek, az 1990 előtt városi címet szerzett településeknek kedveznek²⁹.** A később várossá vált települések számára a jelzett tendenciák kevésbé kedvezőek vagy kedvezőtlenek³⁰. **Megosztottak tehát a kistérségek, hiszen a kistérségi szinten zajló változások nagyobb részüket a kooperáció irányába „terelték”, kisebb részükben viszont a bizonytalanság, a finanszírozatlansággal kapcsolatos bizonytalanságok és egyéb félelmek, megfontolások dominálnak.**

A vizsgálat időpontjában működő kistérségi szervezetekkel (jellemzően társulásokkal) és azok menedzser szervezeteivel a megkérdezett települések véleményformálói kissé elégedettebbek, mint elégedetlenek³¹. A dél-dunántúli települések elégedettsége kiemelkedő, viszont a közép-magyarországi, nyugat-és közép-dunántúli régiókban elégedetlenség regisztrálható³². Megállapítható, hogy a szervezetek központjában (megyeszékhely, kistérségi

²⁶ 100 fokozatú skálán 50 és 53 pont.

²⁷ 100 fokozatú skálán 83 pont.

²⁸ 100 fokozatú skálán 47 pont.

²⁹ 100 fokozatú skálán 68 pont.

³⁰ 100 fokozatú skálán 199-1995 között várossá vált települések 55 pont; 1995 után várossá váltak 46 pont

³¹ 100 fokozatú skálán 53 pont.

³² 100 fokozatú skálán 62 pont, illetve 44, 46 és 48 pont.

központ) markánsan elégedettek³³, míg az egyéb (esetleg vetélytárs, feltörekvő) városokban elégedetlenség (42 pont), az érintett községekben megosztottság (53 pont) tapasztalható.

A városok között csak az 1990-1995 között városi címet szerzettek megosztottak (50 pont), a legfrissebben (1995 után) várossá lettek pedig elégedetlenek (41 pont) a kistérségi szervezetek működésével. A válaszokban bizonyára tetten érhetőek esetleges konkurencia helyzetek, illetve centrum-periféria folyamatok, de mindenképpen érdemes lenne törvényalkotói szinten alaposabban elgondolkodni a kistérségi szervezetek partnerségi és egyéb viszonyainak, a települési jogszabványoknak nem csak a központi település által dominált megoldásain.

A kritikusan értékelt kistérségi szervezetek munkáját az eredményesség, a hatékonyság, a nyilvánosság, a flexibilitás, a partnerség, a szakember utánpótlás, a jelenlegi humán erőforrás tényezők szerint minősítették a településeket. Az összegzett vélemények alapján megállapítható, hogy a szervezetek munkájával kapcsolatos elégedetlenség legerősebb a partnerség elvének érvényesítése kapcsán, de erős kritika érte a szervezetek hatékonyságát és eredményességét is. Mindössze a vizsgálatban részt vevő települések tizenötöd része elégedett maradéktalanul a kistérségi szervezetek munkájával. A megyeszékhelyek és az egyéb városok értékelése, hatékonyság és partnerség tekintetében még a községek megítélése is korrelál a teljes minta véleményével. A kistérségi központok megítélése kettős. Egyrészt a többi településtípusnál jóval eredményesebbnek és hatékonyabbnak minősítik a kistérségi szervezetek tevékenységét, másrészt ezeken a településeken a legkritikusabbak a szervezetek jelenlegi humán erőforrásaival kapcsolatosan. A városi státusz megszerzésének időpontja szerint az eredményesség és a partnerség hiányzik leginkább az 1995 után várossá lett településeknek a kistérségi szervezet működése során, ugyanakkor ez a településkör a leginkább elégedett a szervezetek hatékonyságát illetően. Az 1990-1995 között városi címet szerzett lokalitások a szervezetek partnerségi gyakorlatát és hatékonyságát, valamint flexibilitását kifogásolják legerőteljesebben, míg a szervezetek eredményességével szinte elégedettek. A tradicionális (1990 előttről) városok egyaránt elégedetlenek a partnerségi folyamatokkal és a hatékonysággal, az eredményességet viszont kevésbé kérdőjelezi meg.

³³ 100 fokozatú skálán 74 és 57 pont.

A kistérségi szervezetek munkájával kapcsolatos elégedettség jelentős regionális különbségeket takar. A domináns kritikák négy tényezőt érintettek: a partnerséget, a hatékonyságot, az eredményességet és a humán erőforrás állapotát.

A dél-alföldi települések megítélése szerint a régió kistérségi szervezeteiben legkevésbé a partnerség elve érvényesül, de kritikusak a települések a hatékonyság és az eredményesség kapcsán is. A dél-alföldi települések tizede nem érzékel problémát a minősített szervezetek munkájában.

A Dél-Dunántúlon a legkomolyabb probléma a partnerség érvényesülésének hiánya, a hatékonyság és a humán erőforrás állapota. Az észak-alföldi települések véleménye szerint is a partnerség elve sérül leginkább a kistérségi szervezetek tevékenysége során, valamint a szervezetek hatékonyságával és eredményességével kapcsolatosan is kritikusak. Arányosan Észak-Magyarországon a leginkább elégedettek a válaszadók, hiszen több mint a települések tizede nem talált problematikus tényezőt az érintett kistérségi szervezetek munkájában. A többi település kritikája szerint a partnerség és a hatékonyság terén jelentkeznek problémák a régió kistérségi szervezetiben. A Közép-Dunántúl települései a partnerség gyakorlatának hiányosságait, valamint az eredményesség és a hatékonyság hiátusait említik leggyakrabban. Közép-Magyarországon sérül leginkább az összes régió közül a partnerség elve és itt érte a legerősebb kritika a kistérségi szervezetek hatékonyságát. A nyugat-dunántúli kistérségekben a partnerség és a hatékonyság egyaránt probléma, illetve a kistérségi szervezetek eredményességével kapcsolatban is számos probléma merül fel.

A területfejlesztésről szóló 1996. évi XXI. törvény elfogadása, majd az intézményrendszer folyamatos kialakítása, szerény mértékű decentralizált forrással való feltöltése befolyásolta a települések mindennapjainak fejlődési, fejlesztési lehetőségeit. A régiók szintjén és a különböző településtípusok is másként értékelik a lezajlott folyamatokat, az egyes szereplők szerepét, felelősségét. Az összes régióban a települések választott tisztségviselői és a pályázati részvétel jelentősége a domináns a helyi fejlődésben és minimális szerepet tulajdonítanak a külföldi tőkének vagy az EU integrációs folyamatoknak. A Nyugat-Dunántúl annyiban tér el a többi régióban tapasztalt (ön)értékeléstől, hogy ebben a régióban a település választott tisztségviselőinél kisebb, de a pályázati eredményességnél nagyobb szerepet tulajdonítanak a kormány felelősségének az érintett települések 1996 utáni fejlődésében.

A regionális átlagoktól eltérőek a településtípus szerinti adatok. Jól látszik, hogy a kormány szerepének megítélése, pontosabban a lokalitások fejlődésében betöltött szerepe a településhierarchia szerint csökken: minél kisebb egy település, annál inkább saját lehetőségeiben keresi a fejlődés forrásait és a kialakult helyzet felelőseit is. Ugyanakkor például a megyeszékhelyek értékelése szerint helyzetüket jóval átlag fölötti arányban befolyásolta a kormány, de az EU integrációs folyamat és a helyi kulturális értékek is.

Városok és vidékük, vagyis a vizsgált vonzaskörzetek közös pályázati gyakorlatát 8 tényező fényében értékelték a települések. Megállapítható, hogy minden régióban leginkább az érintett önkormányzatok hozzáállása, illetve a központi település „nem öncélú” gondolkodása befolyásolja a közös pályázat elkészítését. Dél- és Nyugat-Dunántúlon hasonlóan fontosak az érintett települések „témára érzékeny” személyei is. Meglepő ugyanakkor, hogy a régiók többségében egyáltalán nem vagy alig számít ebben a folyamatban a települések társadalmi/szociális háttere, a gazdasági fejlettség, a vezetők politikai orientációja, a saját erő mértéke vagy az érintett települések közötti tradicionális kapcsolatok. Ez utóbbi területen, vagyis a tradicionális kapcsolatok pályázati szándékot befolyásoló szerepe kapcsán az Észak-Alföldön és Közép-Magyarországon érzékelhető jelentősebb támogatottság³⁴.

A településtípusok szerint valamennyi vizsgált településtípusban az átlagos szintnek megfelelően kezelik a kérdést, azzal a megszorítással, hogy a tradicionális kapcsolatok minden várostípusban (a megyeszékhelyektől az egyéb városokig) fontos tényezői a közösen készített pályázatoknak.

A települések *közös pályázatainak* megvalósulását leginkább az gátolja, hogy az érintett önkormányzatok hozzáállása különböző. Másodsorban a központi település hegemoniára való törekvése, harmadsorban az érintett települések különböző gazdasági háttere okoz konfliktusokat. Valamennyi régióban az önkormányzatok eltérő „hozzaállása” a fő probléma, Nyugat-Dunántúl kivételével fontos gátló tényező az adott térségek központi településének hegemoniára törekvése, valamint a Dél-Alföld kivételével a települések eltérő gazdasági háttere. A Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon a saját erő eltérő mértéke is a legjellemzőbb pályázati konfliktusforrásként jelentkezik a települések között.

³⁴ 100 fokozatú skálán 63 és 62 pont.

A megyeszékhelyek számára szinte csak az okoz konfliktust, hogy az adott pályázati kérdések kezelésében különböző az érintett önkormányzatok hozzáállása, illetve némileg problémás, ha különböző a pályázó települések gazdasági háttere. A kistérségi központokban egyedül a tradicionális kapcsolatok hiánya nem okozhat feszültséget, egyébként valamennyi feszültség forrás fellelhető a gyakorlatukban. Leginkább az érintett önkormányzatok hozzáállása, valamint a települések különböző gazdasági háttere, a településvezetők eltérő politikai háttere, valamint a saját erő vállalási képesség gátolja a közös pályázatok megvalósítását. Az egyéb városokban és a községekben viszont úgy látják, hogy az érintett önkormányzatok eltérő hozzáállása mellett a másik legfontosabb konfliktusforrás a központi település hegemoniára törekvő magatartása.

Természetesen pusztán konfliktusokból ritkán születnek települések közös részvételével pályázatok. A vizsgálat részeként feltártuk tehát azokat a témaköröket, amelyekben az eltérő nézőpontok egyeztetése markáns vagy éppen kevésbé fordul elő. A lehetséges témakörök az NFT prioritásokhoz is illeszkedve a humán erőforrás fejlesztés, az infrastruktúrafejlesztés, az agrár- és vidékfejlesztés, a vállalkozásfejlesztés, a turisztika, idegenforgalom, területi marketing, továbbá a környezetvédelem és vízgazdálkodás, a civil társadalmi és identitásfejlesztés, az információs társadalomfejlesztés, valamint a pályázati pénzelosztás a különböző megyei célleírányzatokból. Kutatásunk vizsgálta ezen kérdések általános és konkrét, az adott településre vonatkozó gyakorlatát. A települési vélemények szerint *általában* az infrastruktúrafejlesztés és a környezetvédelem, valamint a vízgazdálkodás, továbbá a megyei célleírányzatokból megszerezhető források elosztása igényli leginkább az érdekek egyeztetését. Legkevesbé viszont a civil társadalom és az identitás, továbbá a humán erőforrás fejlesztéssel foglalkoznak a településvezetők.

Ha *konkrétan*, az adott település napi gyakorlatát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legintenzívebb egyeztetés a megyei pályázati célleírányzatok megosztása kapcsán történik, majd környezetvédelmi és vízgazdálkodási kérdések, valamint infrastruktúrafejlesztések kapcsán szükséges érdekegyeztetés. A legkevesbé preferált területek a civil társadalom, az identitás és a humán erőforrás. Úgy tűnik, hogy ezen témakörök a konkrét településfejlesztési törekvések kapcsán sem kerülnek a településvezetők érdekegyeztető tevékenységének fókuszába.

A továbbiakban, a regionális és településtípus szerinti elemzések során érdekesebb a *konkrét*, települési gyakorlatból táplálkozó *tendenciák* vizsgálata. A humán erőforrás-

fejlesztésben a Dél-Alföldön folyik a legaktívabb érdekegyeztetés, Nyugat- és Közép-Dunántúlon a legkisebb az aktivitás. Az infrastruktúrafejlesztéssel kapcsolatos egyeztetések Közép-Magyarországon a legerőteljesebbek, míg Közép-Dunántúlon a legkevésbé jellemző ezen kérdések megvitatása. A Dél-Alföld jár élen az agrár- és vidékfejlesztéssel kapcsolatos témák egyeztetésében, a Közép-Dunántúl a régiók között a sereghajtó. A vállalkozásfejlesztés kérdései Közép-Magyarországon keltik a legnagyobb érdeklődést, viszont a Közép-Dunántúlon a legkevésbé fontosak ezek a kérdések.

A **turisztikához** kapcsolódó témakörök Nyugat-Dunántúlon involválják a legélénkebb érdekegyeztetést, ugyanakkor a Közép-Dunántúlon ez a témakör sem vált ki különösebb érdekegyeztetési szükségleteket. A **környezetvédelem és vízgazdálkodás** kérdései Nyugat-Dunántúlon és Észak-Alföldön egyaránt magasan preferáltak, a Dél-Dunántúlon viszont a legkevésbé. A **civil szféra és az identitás** témák relatíve leginkább a Dél-Alföldön vitatottak, a Dél-Dunántúl az a régió, melynek települései legkevésbé foglalkoznak a kérdéssel. Az **információs társadalomfejlesztések** egyaránt kiemelt figyelmet kapnak Közép- és Nyugat-Magyarországon, viszont a legkevésbé számítanak Dél-Dunántúlon. A **megyei pályázati források**ról folyó diskurzus a Dél-Dunántúlon a legélénkebb, Nyugat-Dunántúlon esik a legkevesebb szó erről a kérdéstről.

Településszintek szerint az eltérő prioritások jól jelzik, hogy differenciált fejlesztési piacon mozgunk. Itt is érvényesül a települési „lejtő”, minél kisebb és kevesebb szerepkörrel rendelkező egy-egy település, annál kevésbé képes (vagy akar?) figyelmet fordítani egy-egy fejlesztési területre.

A több mint 300 település (az ország településállományának majdnem tizede!) állásfoglalásaiból kitűnik, hogy településeink azzal a három stratégiai területtel (humán szféra, vállalkozások fejlesztése, civil társadalom és identitásfejlesztés) foglalkoznak a legkevesebbet, amelyek a lokális és/vagy térségi társadalom- és gazdaságfejlesztés legfontosabb feltételeit teremthetik meg. A településvezetők forrásokért zajló tevékenysége jórészt a megyei és/vagy regionális szintre leosztott forrásokért folytatott osztozkodásban, a természet által kikényszerített (árvizek, ivóvízminőség kérdések, folyószennyezések stb.) környezetvédelmi és vízgazdálkodási feladatok megoldásában és a különböző infrastruktúra fejlesztésekben merül ki. Csodálkozhatunk-e az eredmények láttán, ha településeink fejlődésének mértéke, iránya és üteme nem a legmegfelelőbb?!

8. Összefoglalás

A terület- és vidékfejlesztés intézményi, szervezeti keretei az elmúlt években kormányzati ciklusonként, sőt azon belül is jelentősen változtak, pedig a megfelelő működéshez és koordinációhoz mindenképpen **tartós intézményi struktúra lenne szükséges.**

Az állandóan változó felelősök, intézmények, szervezetek lehetetlenné teszik a hosszú távú gondolkodást, a ciklusonként változó koncepciók pedig a valódi és céltudatos fejlesztések elindítását és kivitelezését gátolják meg. A négyévenként, sőt gyakrabban átszervezésre kerülő szervezeti rendszer a terület- és vidékfejlesztés alapjait rombolja szét, a felépítésre kerülő új struktúrának pedig sokszor nincs ideje a kidolgozott koncepciókat és programokat megvalósítani.

A vidékfejlesztés legmegfelelőbb beavatkozási szintje, tervezési és fejlesztési tere a (területfejlesztési) kistérség lehetne. Sőt, kijelenthető, hogy a jól szervezett, komplex szemléletű és sikeres kistérség-fejlesztés önmagában is – a meghatározható vidéki térségek esetének többségében – vidékfejlesztésként (is) értelmezhető. Lényegében a területfejlesztés sikeres felzárkóztató, szintre-hozó, intézményfejlesztő és stratégiai programjainak sikerei teremthetik meg a feltételeket egy eredményes és fenntartható vidékfejlesztéshez.

A mai illetékes tárcák e funkciókra vonatkozó feladatmegosztásai nem teszik lehetővé ezeket a megoldásokat.

Ahhoz, hogy átütő erejű változások következzenek be az egész terület- és vidékfejlesztési rendszert a jövőben érdemben regionalizálni, döntéseiben, forráselosztásában, tervezésében és programozásában is decentralizálni kellene.

A magyar terület- és vidékfejlesztés eddigi, – lényegében az elmúlt másfél évtizedben allokált forrásai – átütő felzárkóztatási-fejlesztési eredményt nem értek el. A források mértéke ezt persze nem is tette lehetővé. Nemcsak kis összegűek, de szétaprózottak is voltak, s csak kivételesen jelentek meg érdemi kistérségi (térbeli) hatásaik.

A címzett- és céltámogatások éves főösszegei – 2002-es változatlan áron számolva – nem mutatnak növekvő trendet, annak ellenére, hogy a helyi települési önkormányzatok számára egyre inkább e két területfejlesztési forrás nyitotta meg az utat a különböző fejlesztések előtt.

Az **egy főre jutó** közpénz elosztását figyelembe véve kiemelkedően a legjobb helyen a **nagyvárosok** állnak (bázishoz képest csökkenő értékkel s a vizsgált ciklusokon belül visszaeső részesedéssel), a második helyen a **sűrű-távoli** típusban helyet foglaló helyi

önkormányzatok, a harmadik helyet a felkapaszkodó „sűrű-közeli”¹ típushoz tartozó önkormányzatok foglalják el, úgy hogy a ciklusokon belüli részesedésük mérsékelten erősödött. Az országos átlag alatt helyezkednek el az egy főre jutó fejlesztési forrás eloszlását tekintve az **átlagos** és a **ritka népsűrűségű** település típusba tartozó önkormányzatok.

A rurális tényezők általában pedig csökkentik a közpénz megszerzésének az esélyét.

A vizsgált három kormányzati ciklus alatt a területfejlesztési források 55-60%-át az ország területének 40%-ára osztották el, olyan kistérségekben elhelyezkedő önkormányzatok számára, ahol a vidéki népesség és helyi önkormányzatok a legjobb körülmények között élhetnek, illetve működhetnek (fejlett infrastruktúra, jó elérhetőség, fejlett helyi gazdaság).

Az urbanizált térségekkel szemben az agrárius térségek mindösszesen a vizsgált tizenkét év alatt a fejlesztési források 6-7%-ból részesültek, annak ellenére az ország területének 33,5%-át fedik le (a mezőgazdasági jellegű kistérségekbe tartozó önkormányzatok).

Az elmaradott, periférikus kistérségekbe sorolt helyi települési önkormányzatok a területfejlesztési források 19-23%-at kapták meg, amely mind területi (az ország 20%-a tartozik hozzájuk), s mind népességen belüli arányukhoz (az ország népességnek 15,7%-a él területükön) képest jó részesedést mutattak.

Magyarországon a rendszerváltást követő elmúlt több mint egy évtizedben a **településközi kapcsolatok** radikális átalakulásának lehetünk tanúi. A területi folyamatok alakulásában egyre inkább felértékelődik a városok és a környezetükben lévő települések közötti viszonyrendszer.

A kutatás során elvégzett eredeti empirikus felmérésünk szerint² viszont megállapíthattuk, hogy a területfejlesztési – vidékfejlesztési „tudások”, a fejlesztési szemlélet még nem nyert kellő teret. Egyértelműen kiderült, hogy eddig a teljes területi és települési struktúrában még nem hatolt elég mélyre a partnerségen alapuló érdemi tervezési szemlélet.

Szemléletfejlesztésre van szükség az országos, térségi és helyi képzések során. Jelenleg ugyanis nem a tárgyi és/vagy technikai tudások hiányosságai, hanem főleg a szemléletmód korlátai akadályozzák a legtöbb település és vidéki kistérség korszerű tudásra épülő fejlesztését.

A felmérések azt igazolták, hogy a települési közösségek közötti kooperációs hajlandóság növelése a legfontosabb.

¹ nagyobb népsűrűségű, városközeli

² Adatfelvételének részletes eredményeit a mellékletben közöljük.

Érdekes jelenség, s talán külön is megvizsgálandó többek között, hogy a nem központi szerepkörű (egyéb) városok és községek, illetve az 1995 után várossá lett városok miért nem (igazán) kooperálnak környezetükkel?

A felmérés alapján a többcélú kistérségi fejlesztési társulásokban törvényileg tovább erősödtek/nek a központi városi települések, s a város – falu kapcsolatok meglehetősen egyoldalúnak ítélik.

Az egyébként is a domináns városi entitások túlsúlyával szemben érdemes lenne megvizsgálni a kialakuló kistérségi szervezetek, partnerségi, döntéshozatali és egyéb viszonyainak nem csak a központi város által dominált, törvényileg is ösztönzött megoldásait.

Települési szintek szerint – a felmérésünk alapján – eltérő fejlesztési prioritások tapasztalhatóak. Tekintettel arra, hogy ez egy differenciált, érdekek által tagolt, sőt, szabdalt probléma-terület, érdemes lenne megvizsgálni a központi és decentralizált fejlesztési eszközök jelenleginél differenciáltabb elosztásának lehetőségeit.

A több mint 300 település (az ország településállományának majdnem tizede!) kérdőívekkel felmért állásfoglalásaiból kitűnik, hogy településeink azzal a három stratégiai területtel (humán szféra, vállalkozások fejlesztése, civil társadalom és identitásfejlesztés) foglalkoznak a legkevesebbet, amelyek a lokális és/vagy vidéki térségi társadalom- és gazdaságfejlesztés legfontosabb feltételeit teremthetnének meg.

Ezek az empirikus eredmények is arra mutatnak rá (5. és 7. fejezet), hogy a terület- és vidékfejlesztés koordinációját lényegesen növelni kellene.

Ennek a kormányzati megoldásaihoz nem elégségesek a jelenlegi pályázati rendszerek, sokkal többről van szó.

Olyan világos és közérthető ország-stratégiára lenne szükség, amelyben a terület- és a vidékfejlesztés is „méltó helyen” szerepel. A már fentebb említett, s végre érdemi regionális decentralizáció révén pedig a régiókban teljesezhetne ki, s lenne sikere vihető mind a felzárkóztató kistérségi alapú területfejlesztés, mind a vidékies kistérségekre (3. fejezet) koncentráló európai szemléletű és színvonalú vidékfejlesztés.

9. Irodalomjegyzék

2. fejezet:

Ángyán József - Ónodi Gábor - Podmaniczky László: Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés: az európai agrárfinanszírozás új, ökoszociális útja és a magyar vidék számára felkínált lehetőségei

Agenda 2000, http://europa.eu.int/comm/agenda2000/index_en.htm

Buckwell Report, Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe, 1996,1998

Faragó László: A területi tervezés újraszabályozásáról. – Falu, Város, Régió, 2002. 3. sz.

Faragó László: A Vidékfejlesztési Stratégia Készítésének és érvényesítésének aktuális kérdései és támpontjai, Kézirat MTA RKK DTI - ATI, 2004.

Márton András: Az Európai Unió közös agrárpolitikája. – FVM Integrációs Főcsoportfőnökség Európai Integrációs Főosztálya 2001/2002.

Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire – Magyarország, 2004. <http://www.fvm.hu/doc/upload/200409/nvt1.pdf>

3. fejezet:

Csatári Bálint: A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs: MTA RKK. 2000.

Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája / Common Agricultural Policy (CAP): http://www.eu2004.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=1&PHPSESSID=ede85342b0328dc779142b75058b8358

Financial framework of the European Union:
http://europa.eu.int/comm/budget/financialfrwk/index_en.htm#structure

Situation and Outlook, 1997

4. fejezet:

A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2002. – KSH, Budapest 2004.

Nemes Gusztáv: A vidékfejlesztés szereplői Magyarországon. – KTK/IE Műhelytanulmányok 2000/10., MTA közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest 2000.

Megújított Országos Területfejlesztési Konceptió. Munkaanyag. – Budapest, 2004. November

- www.meh.hu
- www.fvm.hu
- www.nth.hu
- www.aik.hu

5. fejezet

- Bibó István [1986a]: Válogatott tanulmányok I. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István [1986b]: Válogatott tanulmányok II. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István [1986c]: Válogatott tanulmányok III. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bódi [1999]: Lokális, kistérségi és regionális együttműködés és érdekérvényesítés a területpolitikában. a Falu, (a magyar vidékfejlesztők folyóirata), XIV. évfolyam, 4. szám,
- Bódi (szerk.) [2001]: Helyi szociális ellátó rendszer a vidéki Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest.
- Bódi [2004]: Népeségfogyás, elszegényedés, iskolabezárás, A falu, tavasz
- Bódi [2004]: Önkormányzatok integrációjának esélye a kistérségekben Magyarországon, Európa 2002, V. évf. 1. sz., Európa Tanulmányok Alapítvány.
- Bóhm Antal [1996]: A helyi társadalom. Csokonai Vitéz Mihály TKF, Kaposvár.
- Bóhm Antal–Bódi Ferenc [2000]: Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kadóház, Budapest.
- Csatári Bálint [2000^a]: A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériuma. In: Magyarország térszerkezete és -folyamatai az ezredfordulón. (szerk.: Horvát Gyula–Rechnitzer János), MTA RKK, Pécs.
- Csatári Bálint [2000^b]: Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: Alföld és a Nagyvilág. (szerk.: Dövényi Zoltán), MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Dahl, Robert 1961]: Who Governs? Yale University Press, New Haven and London.
- Dahl, Robert [1996]: A pluralista demokrácia dilemmái. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dahl, R.–Linndblom, Ch. [1953]: Politics, Economics and Welfare. Harper and Bros., New York.
- Dalton, H. [1932]: The Principles of Public Finance. George Routledge & Sons Ltd., London.
- Downs, A. [1957]: An Economic Theory of Democracy. Harper & Row, New York.
- Downs, A. [1990]: Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. Közgazdasági Szemle, 9. sz.
- Fekete Attila–Hegedűs Miklós [1998]: A közvetlen és a közvetett területfejlesztési támogatások hatásainak vizsgálata. VÁTI–GKI Rt., Budapest.
- Miklóssy Endre [1991]: A ráfordítás és válságtérségek. In: Válságtérségek Magyarországon (szerk.: Lackó László), MTA Földtudományok és Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, Budapest.
- Symes, D.G. [1981]: Social Aspect of Rural Planning-Settlement and Infrastructural Development. Előadás a XI. Rurálszociológiai Kongresszuson. Helsinki, 1981. (kézirat).

6. fejezet:

- Ashworth, G. J. 1997: A város értékesítése. Marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 266 p.
- Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á.–Szirmai V.–A. Gergely A. 2002: Verseny és/vagy együttműködés. Város és környéke kapcsolatai. Budapest–Székesfehérvár: MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport, 233 p.
- Baráth G.–Szirmai V.–Bognár J. 2003: Globalizáció és városfejlődés. *Társadalomkutatás*, 21. 2003/3. szám, 249–274. p.
- Barsi B.–Csizmadia Z. 2001: Egy nagyváros helyzete az információs társadalomban. *Tér és Társadalom*, 15. 2001/2. szám, 147–172. p.
- Barta Gy.–Beluszky P. 1999: Előzetes megjegyzések a nagyvárosok és agglomerációjuk kapcsolatáról. In: *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban* (szerk.: Barta Gy., Beluszky P.). Budapest, Regionális Kutatási Alapítvány, 11–25., 225–241. p. (A budapesti agglomeráció kölesönkapcsolatai, 1.)
- Becsei J. 1999: Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, 124 p.
- Begg, I. 2002: 'Investability': The Key to Competitive Regions and Cities? (Befektethetőség, a versenyképes régiók és városok alapja. *Regional Studies*, 36. 2002/2. szám, 187–193. p.
- Beluszky P. 1998/1999: Adalékok az alföldi városhálózat 1990 utáni változásaihoz. *Alföldi Tanulmányok*, 17. 1998/1999. 30–51. p.
- Beluszky P. 2000a: A magyarországi településrendszer fejlődése. In: *Magyarország településkörnyezete*. Szerk.: Enyedi Gy. Budapest: MTA, 9–76. p. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása).
- Beluszky P. 2000b: Adalékok a városhálózat 1990 utáni átalakulásához. In: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* (szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J.). Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 115–129. p.
- Beluszky P. 2000c: Városhálózatunk és a közigazgatás területi beosztása. In: *Egy évtized önkormányzati mérlege és a jövő kilátásai* (szerk.: Verebélyi I.). Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet, MTA Politikai Tudományok Intézete, MTA Regionális Kutatások Központja, 158–163. p.
- Beluszky P. 2000d: Városok, falvak, tanyák. In: *Magyarország az ezredfordulón. Ország tanulmány* (szerk.: Enyedi Gy.). Budapest, CEBA Kiadó, 240–266. p. (Magyarország kézikönyvtára).
- Beluszky P. (témavezető) 2001a: A magyarországi városok versenyképessége. Kutatási zárótanulmány az FVM számára, 62 p.
- Beluszky P. 2001b: Magyarország térszerkezete és településhálózata. In: *A terület- és településfejlesztés kézikönyve* (szerk.: Beluszky P., Kovács Z., Olessák D.). Budapest, CEBA Kiadó, 26–54. p. (Magyarország kézikönyvtára).
- Beluszky P. 2001c: The Hungarian urban network: historical perspectives. In: *East-Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society*. Ed.: D. Turnock. London, Arnold, 51–70. p.

- Beluszky P. 2002a: A középszintű igazgatási központok köre és a városhálózat. In: *Vég kiárúsítás II. : társadalomföldrajzi tanulmányok* / Beluszky Pál. – Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 56–66. p.
- Beluszky P. 2002b: A magyar városok központi szerepköre. In: *Vég kiárúsítás II. : társadalomföldrajzi tanulmányok* / Beluszky Pál. – Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 203–228. p.
- Beluszky P. 2002c: A magyarországi városhálózat átfarmálódása 1990 után. In: *Regionális fejlődés Európában és Magyarországon* (szerk.: Radnóti É.). Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ, 53–77. p. (Stratégiai füzetek, 12.).
- Beluszky P. 2003: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 568 p.
- Beluszky P.–Győri R. 1999: A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 13. 1999/1–2. szám, 1–30. p.
- Beluszky P.–Győri R. 2004: Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér és Társadalom*. 18. 2004/1. szám, 1–41. p.
- Csatári B. 1996: A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége (kistérségi folyamatok és a területfejlesztési politika lehetséges beavatkozási térségtípusai Magyarországon). – MTA RKK, Kecskemét.
- Csatári B. 2002: Újabb kísérletek az 1990-es évek magyar városfejlődési folyamatainak áttekintő értelmezésére. In: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Szerk.: Abonyiné Palotás J., Becsei J., Kovács Cs. Szeged: SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 2002. 231–246. p.
- Csatári B. 2003: Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: *Várossiker alföldi nézőpontból*. Szerk.: Timár J.–Velkey G., Békéscsaba–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, pp. 55–77.
- Csizmadia Z.–Rechnitzer J.–Grosz A. 2003: A magyar városhálózat tagozódása az infokommunikációs infrastruktúra alapján az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 17. 2003/3. szám, 145–163. p.
- Dövényi Z. 2003: Településrendszer. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: Perczel Gy. Bp. : ELTE Eötvös Kiadó, 519–551. p.
- Dőry T.–Ponácz Gy. M. 2003: Az infokommunikációs ágazatok szerepe és súlya a magyar városhálózatban. *Tér és Társadalom*, 17. 2003/3. szám, 165–181. p.
- Enyedi Gy. 1995a: Városverseny, várospolitik, városmarketing. *Falu Város Régió*, 1995/3. szám, 32–33. p.
- Enyedi Gy. 1995b: Városverseny, várospolitik, városmarketing. *Tér és Társadalom*, 1995/1–2. szám, 1–3. p.
- Enyedi Gy. 1996: A településrendszer átalakulása. In: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában* / Enyedi György. – Bp. : Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 59–77. p.
- Enyedi Gy. 1997a: A sikeres város. *Tér és Társadalom*. 1997/4. szám, 1–7. p.
- Enyedi Gy. 1997b: Városok a közép–európai átmenetben. *Társadalmi Szemle*, 52. 1997/8–9. szám, 42–56. p.

- Enyedi Gy. 1998: A regionális és városfejlődés kihívásai. *Társadalomkutatás*, 1998/3–4. szám, 150–160. p.
- Enyedi Gy. 1999: A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. In: *Urbanisztika 2000* (szerk. Csontos János és Lukovich Tamás). – Budapest, Akadémiai Kiadó, 117–125. p.
- Enyedi Gy. 2000: Globalizáció és magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 2000/1. szám, 1–10. p.
- Enyedi Gy. (szerk.) 2000: Magyarország településkörnyezete. Budapest: MTA, 465 p. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása).
- Enyedi Gy. 2002: A városhálózat innovációs képessége. In: *Táj, település, régió.* (szerk.: Enyedi Gy., Horváth Gy.). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, Kossuth Kiadó, 263–266. p. (Magyar tudománytár, 2.).
- Enyedi Gy. 2002: A városok társadalmi fenntarthatósága. In: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága* (szerk.: Abonyiné Palotás J., Becsei J., Kovács Cs). Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 21–26. p.
- Enyedi Gy. 2003: Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában. Pécs: PTE Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, 25 p. (Habilitációs előadások, 4.).
- Erdősi F. 2002: Gondolatok a közlekedés szerepéről a régiók/városok versenyképességének alakulásában. *Tér és Társadalom*, 16. 2002/1. szám, 135–159. p.
- Éri V. (szerk.) 2001: Terjeszkedés vagy ésszerű városfejlődés. Budapest, Környezettudományi Központ, 100 p.
- Fainstein, S. S. 2001: Competitiveness, Cohesion and Governance: A Review of the Literature. http://cwis.livjm.ac.uk/cities/fs_news.htm
- Faluvégi A. 2000: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 2000/4. szám, 319–346 p.
- Faluvégi A.–Komjáthy Jné. 1995: Kistérségi vonzáskörzetek. A regionális térszerkezet jellemzői az átmenet éveiben. KSH, Budapest.
- Farkas B.–Lengyel I. (szerk.) 2000: Versenyképesség, regionális versenyképesség. Szeged: JATEPress, 298 p. (SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei)
- Izsák É. 2003: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői. Budapest és környéke. Budapest, Napvilág Kiadó, 177 p.
- Kocsis Zs. 2000: A Nyugat-Dunántúl megyei jogú városainak összehasonlító vizsgálata. In: *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek* (szerk.: Dövényi Z.). Budapest: MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet, 225–248. p.
- Kovács Z. 2000: "A poszt-szocialista városi átalakulás jellemzői hazánkban". MTA doktori értekezés Budapest, 181 p.
- Köszegfalvi Gy. 1985: A magyarországi településrendszer strukturális változása. – In: *Vonzáskörzetek – agglomerációk 2.* (szerk.: Rechnitzer J.). Budapest, Akadémiai Kiadó, 31–54. p.
- Köszegfalvi Gy. 1997: Településrendszerünk fejlődésének tendenciái. *Tér és Társadalom*. 1997/4. szám, 118–130. p.

- Lengyel I. 1999: Mélni a mérhetetlent? A megyei jogú városok vizsgálata többdimenziós skálázással. *Tér és Társadalom*, 1-2. szám, 53-74. p.
- Lengyel I. 2000: A regionális versenyképességről. *Közigazgatási Szemle*, 2000/12. szám, 962-987. p.
- Lengyel I. (2000/2001): Megjegyzések az alföldi régiók versenyképességének megítéléséhez. *Alföldi Tanulmányok*, 64-89 p.
- Löcsei H. 2004: A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája. In: *Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon – Regionális Tudományi Tanulmányok 9.* ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTE-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, 75-90. p.
- Nemes Nagy J. 1995: Soprontól Nyíradonyig: városok a piacgazdasági átmenetben. *Comitatus*. 8-9. szám, 15-22 p.
- Nemes Nagy J. 1996: Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Értesítő*. 120. (44.), 1. szám, 31-48 p.
- Nemes Nagy J. 2004: Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? In: *Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon – Regionális Tudományi Tanulmányok 9.* ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTE-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, 5-42. p.
- Palkovits I. 1997: Sikeres vállalatok – sikeres település: Szentgotthárd. *Tér és Társadalom*. 1997/4. szám. 69-84. p.
- Palkovits I. 2000: Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 14. 2000/2-3. szám, 119-128. p.
- Pálné Kovács I. 2004: Versenyképesség és igazgatás. Tanulmányok a regionális versenyképesség igazgatási feltételeiről. Pécs, MTA RKK, 266 p.
- Piskóti I.-Dankó L.-Schupler H.-Büdy L. 2002: Régió- és településmarketing. Budapest, KJK-Kerszöv, 389 p.
- Rechnitzer J. 2002: A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. *Tér és Társadalom*, 16. 2002/3. szám, 165-183. p.
- Rechnitzer J. 2000: Területi politika az EU csatlakozás előtt. In: *Versenyképesség – regionális versenyképesség* (szerk.: Farkas B., Lengyel I.). Szeged: JATEPress, 13-24. p.
- Rechnitzer J.-Csizmadia Z.-Grosz A. 2004: A magyar városhálózat tudásalapú megújítóképessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 18. 2004/2. szám, 117-156 p.
- Rechnitzer J.-Lengyel I. 2000: A városok versenyképességéről. In: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* (szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J.). Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 130-152. p.
- Rudl J. 1998: Az új kisváros és a városi funkciók. *Földrajzi Értesítő*. 47/1. 31-41. p.
- Somlyódy P. 2003: A városok helye és szerepe a kistérségi közigazgatási rendszer kialakulásában. In: *Kistérségi közigazgatás*. (Szakértői tanulmányok). Szerk.: Ágh A., Németh J. Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet, 167-188. p. (Belügyminisztérium IDEA programja).
- Szigeti E. 2002: Község, Város, Jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése. Magyar Közigazgatási Intézet, 248 p.

- Szörényiné Kukorelli I. 1997: Egy kistérség sikerének titkai – avagy tettek és tervek a Nyugati-Kapu Térségfejlesztési Társulás „házatáján”. *Tér és Társadalom*. 1997/4. szám, 25-43. p.
- Timár J. 1999: Az alföldi városok esélyei a városok versenyében. In: *Az Alföld a XXI. század küszöbén. II. Alföld kongresszus*. Szerk.: Baukó T. Békéscsaba, Nagyalföld Alapítvány, 225–228. p.
- Timár J.–Velkey G. (szerk.) 2003: Várossiker alföldi nézőpontból. Békéscsaba–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, 253 p.
- Várad M. 1997: Solymár az aranyfalu. *Tér és Társadalom*. 1997/4. szám, 45-68 p.
- Zoltán Z. 2002: A magyar kisváros-hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben. *Comitatus*. 12/11–12. szám, 142–151. p.
- Zoltán Z. 2003: A magyar kisváros-hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben II. *Comitatus*. 13/1–2. szám, 121–126. p.

7. fejezet:

- Beluszky Pál: A városi vonzáskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatának elvi-módszertani kérdései. Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest, 1981.
- Beluszky Pál: Nyíregyháza vonzáskörzete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Berényi István: A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. MTA FKI Budapest. 2003. Földrajzi Tanulmányok 23.
- Csatári Bálint: Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Bács-Kiskun megyében (esettanulmány). MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet (Kézirat), 1998.
- Kara Pál: A város és vonzáskörzetének szervezeti és strukturális lehetőségei. In: Város és vonzáskörzete. Szerk: Szabó Gábor, ÖnKorKép Kiadó, 1996.p: 93-107.
- Kis János: Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Csongrád megyében (esettanulmány). MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet (Kézirat), 1998.
- Kőszegfalvi Ferenc-Tóth József: Általános településföldrajz. In: Általános társadalomföldrajz. Szerk: Tóth József, Dialóg Campus, Pécs, 2002. p: 423-483.
- Kugler József: Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Békés megyében (esettanulmány). MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet (Kézirat), 1998.
- Pap Norbert: Néhány gondolat a magyar városhálózat regionális funkciókat hordozó elemeiről. In: Múlt, jelen, jövő- a településügy térben és időben. Szerk: Kovarszki Andrea-László Mária-Tóth József, PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 2002. p: 283-293.
- Szabó Gábor: Város és vonzáskörzete önkormányzati aspektusból. In: Város és vonzáskörzete. Szerk: Szabó Gábor, ÖnKorKép Kiadó, 1996. p: 7-57.